

Miikka Pyykkönen

YLISTETTY YRITTÄJYYS

SoPhi

YLISTETTY YRITTÄJYYS

YLISTETTY YRITTÄJYYS

Miikka Pyykkönen

SoPhi, Jyväskylä 2014

SoPhi-sarja 127
Ylistetty yrittäjyys
ISBN 978-951-39-5844-2

Kansi: Miikka Pyykkönen
© Jyväskylän yliopisto ja Miikka Pyykkönen
SoPhi 2014
ISSN 1238-8025

Sisällysluettelo:

Esipuhe 8

Johdanto 10

Yrittäjähenkisyyden aatteellinen tausta 16

Yhteiskunnallinen tausta Suomessa 29

Julkisen sektorin uudet tuulet 44

Intresseistä palveluun ja kilpailuun – yritteliäs kansalaisyhteiskunta 57

Pyhä luovuus – taiteen ja tieteen uudet mantrat 70

Yrittäjäkansalaisuus ja siihen kasvattaminen 93

Ylistyksen varjopuolella 105

Vaihtoehtoiset ideat ja käytännöt 113

Lähdeluettelo 129

Esipuhe

Idea tähän kirjaan syntyi jossain vaiheessa vuoden 2010 aikana. Tutkin tuolloin niin Michel Foucault'n käsityksiä kansalaisyhteiskunnasta ja vapaudesta kuin suomalaisen kansalaisyhteiskunnan ja hallinnon muuttuvaa suhdetta. Varsinaiseen tutkimuskohteeseeni liittyvien huomioiden rinnalla tein erilaisia aineistoja läpi käydessäni havainnon siitä, että eri yhteyksissä toistui uudenlainen taloudellisesta toimijuudesta kumpuava kansalaisuuden eetos. Sen sanottiin olevan toivottava ja joissain puheenvuoroissa jopa välttämätön lähitulevaisuudessa. Sille olivat – ja ovat yhä, entistä vahvemmin – ominaisia sellaiset määreet, kuten vastuu, vapaus, aktiivisuus, periksiantamattomuus, kehittyminen ja uudistuskykyisyys, vain muutamia mainitakseni. Tällä puhunnalla tavoiteltiin erityisesti nuoria työelämään siirtyviä, mutta toisaalta kaikkia kansalaisia. Malli ja nimi uudistukselle haettiin yrittäjyydestä. Vähitellen puhunta kasvoi ja laajeni. Samalla siitä alkoi muodostua koko yhteiskuntaa läpäisevä ylistyslaulu.

Kiinnostuin muutoksesta siinä määrin, että päätin tutkia sitä ainakin yhden kirjan verran. Mistä kaikesta siinä on kysymys? Mistä se kumpuaa? Ketkä sitä haluavat ja ajavat? Mitä tapahtuu kansalaisuudelle? Onko meillä vaihtoehtoja?

Ilmiössä on kyse kansalaissubjektiviteetin muodosta, jota nimitän tässä kirjassa joko *itsen yrittäjyydeksi* tai *yrittäjähenkisyydeksi* tarkoittaen niillä samaa asiaa. Siinä missä pelkkä yrittäjyys viittaa liiketaloudellisesti ja juridiselta muodoltaan yrittäjinä toimivien laajaan joukkoon (mukaan lukien itsensä työllistäjät ja freelancerit), itsen yrittäjyys koskettaa ideaalitasolla kaikkia kansalaisia merkiten elämän ajattelumista yrityksen kaltaiseksi. *Yrittäjyyden eetos* on tätä koskevien ajattelutapojen ja käytäntöjen kokonaisuus, joka järkenä ja moraalina pyrkii ohjaamaan ihmisten toimintaa ja heidän valintojaan. Kyse ei kuitenkaan ole pelkästään yksilötasolla tapahtuneesta muutoksesta, vaan myös yhteisöt ja organisaatiot ovat osa muutosta. Käsitellen kirjassani esimerkiksi yritys- ja yrittäjähenkisyyden mukaantuloa julkiorganisaatioihin ja kansalaisjärjestöihin.

Yksi kirjan kriittisistä huomioista on, että toimintaa tai tekijyyttä ei pidä palauttaa pelkästään yksilöön. Tässä hengessä nostan esiin ne kollegat, ystävät ja tuttavat, joiden huomioista ja neuvoista olen saanut kirjaa tehdessä korvaamatonta apua. Kiitänkin tästä seuraavia henkilöitä: Tobias Harding, Esko Harni, Niina Helin, Tiina Huotari, Mikko Jakonen, Jani Kaisto, Anita Kangas, Paula Karhunen, Ilkka Kauppinen, Riitta Koikkalainen, Olli-Pekka Moisio, Timo Pyykkönen, Pekka Pättiniemi, Petri Ruuskanen, Pasi Saukkonen, Marjo Siltaoja, Tiina Silvasti, Anna Sinkkonen, Sakarias Sokka ja Ville-Pekka Sorsa. Lisäksi erityiskiitos Anna Sinkkoselle oikovedoksen huolellisesta tarkastamisesta.

Kiitos myös kaikille muille, jotka ovat eri tavoin tämän kirjan valmistumisessa auttaneet, mutta joiden nimen unohdin mainita. Kiitos Jyväskylän yliopiston yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitokselle, joka on monella tapaa tehnyt mahdolliseksi kirjan kirjoittamisen. Yhtäältä työpaikkana, jossa silloin tällöin, sopivan raon osuessa kohdalle, on ollut aikaa tätäkin kirjoitella. Toisaalta yliopiston ja Terveystalon työterveyspalveluja koskevan sopimuksen ansiosta sain keväällä 2012 kahden kuukauden sairasloman polvileikkaukseen ja siitä toipumiseen. Se mahdollisti tämän kirjan täysipainoisen aloittamisen. Syksyllä 2014 kyseinen laitos auliisti myönsi minulle vuorotteluvapaata mahdollista tekstiä loppuun saattamisen.

Tästä kirjasta piti tulla alun perin pamfletti. Moninaisista, lähinnä kustannus-teknisistä syistä päädyin lopulta kirjoittamaan tietokirjaa. Luvalla sanoen tekstissä yhä näkyy ensimmäinen tavoite. Ilmaisuni ovat paikoin melko pamflettimaaisia. Tuntumaa tuskin vähentää se, että omistan teoksen kaikille niille, jotka joutuvat taistelemaan selvitäkseen yksilöllistyvässä ja epävarmistuvassa työelämässä. Toivottavasti tämä yhtenä pisarana purossa antaa voimia toisenlaisten ratkaisujen etsimiseen. Katsomaan ja toimimaan yli yrittäjyyden ylistyksen.

Linja-autossa Tampereelta Jyväskylään sunnuntaina 12.10.2014.

Miikka Pyykkönen

Johdanto

”Yrittäjähenkisessä ihmisessä on paljon niitä ominaisuuksia, joita yrittäjänäkin tarvitsee. Yrittäjähenkinen ihminen on valmis kantamaan vastuuta, on motivoitunut, osaa motivoida tarvittaessa itse itseänsäkin, on tavoitteellinen, päämäärätietoinen, kehittää aktiivisesti itseään, pitää huolta omasta terveydestään ja auttaa muitakin, jotta kokonaisuutena päästäisiin suurempiin tuloksiin. Sanalla sanoen yrittäjähenkinen ihminen ajattelee itseään ja omaa uraansa Minä Oy:nä toimipa sitten yrittäjänä tai ei.” (Siefen 2010.)

Yrittäjyys tunkee läpi kaikkialla nyky-yhteiskunnassamme. Hieman ajan henkeä kärjistäen tulkiten, voidaan melkein pä sanoa, että ollaksemme hyviä kansalaisia meidän tulisi olla mahdollisimman yrittäjän kaltaisia – tarkoittaa se sitten todellista yrittäjäksi ryhtymistä tai yleisempää elämässä pärjäämistä. Yrittäjyydestä on monissa puheenvuoroissa rakennettu suomalaisen yhteiskunnan, Euroopan ja koko maailman tulevaisuuden perusta. Pahaenteinen vaihtoehto on, että ilman yrittäjyyttä, sen radikaalia lisääntymistä ja sen kokonaisvaltaista omaksumista emme selviä.

Yrittäjyyttä ja markkinatalouden vapautta korostavalle puheelle on tyypillistä nähdä, että kansainvälinen hyvinvointi ja talouskasvu riippuvat ”kehittyviin” ja ”kehittyneisiin” maihin syntyvistä yrityksistä ja liiketoiminnan esteiden poistamisesta niin eri maiden sisällä kuin yli rajojenkin. Euroopan nousu vuodesta 2008 päälämme olleesta finanssi- ja taluskriisistä on puhettavan mukaan kiinni erityisesti kilpailukykyisten kasvuyritysten toimintaedellytysten parantamisesta, sisämarkkinoiden vapauttamisesta ja luovien alojen yrittäjyyden kasvusta. Asiaa perustellaan julkisuudessa myös kansakunnan ja sen väestön edulla: Suomen kansantalouden ”herkkä ja dynaaminen” tilanne sekä ”hyvinvointiyhteiskunnan säilyttäminen” vaativat innovatiivisuuden, yrittäjyyden ja yrittäjähenkisyyden lisääntymistä.

Nämä markkinoiden elinvoimaisuudesta kumpuavat vaatimukset heijastuvat suomalaisen yhteiskunnan kaikille tasoille ja kaikkiin ulottuvuuksiin: Maakuntien

ja kuntien on houkuteltava alueilleen yrittäjiä ja mahdollistettava yritysten syntyminen taatakseen taloutensa siedettävän alijäämän ja pärjätäkseen kuntien tai alueiden keskinäisessä kilpailussa. Julkisten ja kansalaisyhteiskunnan organisaatioiden on – ollakseen tehokkaita ja kaikki asiakasryhmät tavoitettavia palveluntuottajia – omaksuttava yritysmaailmasta tutut ajattelu- ja toimintatavat. Yksilöiden tulee olla yrittäjähenkisiä pärjätäkseen elämässään. Kärjekkäimmillään tämä tarkoittaa sitä, että työntekijän tulee ajatella omaa työtään työnantajansa edun näkökulmasta tai että työttömyys on seurausta yksilön kyvyttömyydestä myydä omaa työvoimaansa riittävän hyvin.

Vapauden, luovuuden ja omaehtoisuuden retoriikasta huolimatta yrittäjyyden ylistyspuhetta kehystävät pakko ja välttämättömyys: yrittäjyys – kaikissa merkityksissään ja muodoissaan – on ainoa mahdollisuutemme selviytyä maailmana, alueena, valtiona, kuntana, yhteisönä tai yksilönä. Meillä ei ole muita mahdollisuuksia, ainakaan realistisia. Korostettaessa yrittäjyyttä ja markkinoita muut toimintatavat merkitsevät haikailuja menneisiin, nykyisin jo mahdottomiin toimintatapoihin. Ne leimataan helposti epärealistiseksi haihatteluksi. (Esim. Kokoomus 2011.)

Yllä kuvatulle markkinahenkiselle puhetavalle on tyypillistä nähdä yrittäjyys itsessään ongelmattomana toimijuutena. Se on yksilöllistä taloudellista toimintaa, joka on yhteiskunnan ja kansantalouden perusta. Yrittäjyyden ylistyksessä yrittäjyys jaetaan lähtökohtaisesti ja tavoitteellisesti kahteen, sisäiseen ja ulkoiseen yrittäjyyteen. Ulkoinen yrittäjyys on yrittäjänä toimimista eli liiketalouden harjoittamista jossain yritysmuotoisessa organisaatiossa, mukaan luettuina freelancerit ja toiminnimet. Sisäinen yrittäjyys tarkoittaa sitä, mihin tässä kirjassa pääasiallisesti keskitytään, eli yrittäjämäistä ajattelu- ja toimintatapaa suhteessa itseensä ja elämäänsä, olipa kyse yksilöstä tai organisaatiosta. Se on 'yrittäjäminuutta' tai 'itsen yrittäjyyttä', jossa risteilevät ja yhdistyvät kilpailu- ja aloitekyky, luovuus, riskinottokyky, vapaus, omatoimisuus ja laskelmoiva yhteistyökyky. (Harni 2014; Keskitalo-Foley ym. 2010; Korhonen 2012, 27; Rose 1992.)

Yhteisölliset toimintamuodot nousevat yrittäjyyspuheessa vain vähän esiin. Yhteisöstä kyllä puhutaan, mutta enimmäkseen se merkityksellistetään yrittäjän, yrittäjyyden ja yrityksen tuloksellisuuden kautta, yksilön toiminnan mahdollistavana tai estävänä kehyksenä. Yksilön periksiantamaton yrittäminen koituu vääjäämättä yhteiskunnan kokonaiseduksi, mutta se edellyttää sitä, että yhteisön on oltava yksilön yrittäjyydelle avoin ja sitä tukeva. Yksilö ja hänen taloudellinen etunsa asettuvat puhettavassa yhteisön edelle. Yhteisö nähdään aniharvoin innovatiivisuuden, työllisyyden tai yksilön hyvinvoinnin ensisijaisena lähteenä. (Ks. esim. Opetusministeriö 2009b; Sarasvuo 1996; 1998.)

Yrittäjyyspuheessa yksilön yrittäjähenkisyyteen liitetään poikkeuksetta positiivisia miellelyhtymiä, kuten talouskasvu, kilpailukykyyn vahvistuminen ja yksilön kaikkivoipa omatoimisuus. Yrittäjyys saa toisin sanoen ensin yksilön ja sen kautta yhteisöt ja yhteiskunnankin kukoistamaan. Negatiiviset vaikutukset esitetään eetoskelle ulkoisina: korkea verotus ja yrittäjämaksut estävät yrityksiä toimimasta tuottavasti, ympäristönsuojelu vaikeuttaa yritysten työpaikkoja luovaa toimintaa, työvoiman ja -markkinoiden joustamattomuus vähentää tehokkuutta ja yksilötasol-

la korkea sosiaaliturva tukahduttaa yritteliäisyyden. Yrittäjyyttä vaikeuttavien asioiden listaamisen viestinä näyttää usein olevan se, että osa nykyisin sosiaalietuuksien muodossa jaetusta julkisesta rahasta tulisi siirtää yritysten kasvun ja kilpailukyvyyn parantamiseen (esim. Elinkeinoelämän keskusliitto 2010). Tämän puolestaan nähdään kannustavan yksilöitä ottamaan nykyistä kattavamman taloudellisen vastuun omasta elämästään eli ajattelevan itseään yrittäjän ja yrityksen kaltaisena toimijana.

On kaksi retorista tekijää, jotka tekevät yrittäjyyttä ylistävästä puheesta "liukasta", vaikeaa kritisoida ja vastustaa. Ensinnäkin se on usein argumenteiltaan ja tavoitteenasetteluiltaan väljää, jopa yhtä epäselvää kuin populististen opportunistipoliitikkojen puhe. Sekin käyttää 'hypoteettisen vääjäämättömyyden kieltä'. Yrittäjyyspuheen argumentit rakentuvat ensinnäkin usein niin, että asiat esitetään tosina tai luonnollisina välttämättömyyksinä, mutta niiden pohjaksi ei esitetä empiiristä tai muutakaan todistusaineistoa eli evidenssiä. Toiseksi harvoin kerrotaan, mitä konkreettisesti tulisi tehdä tavoitteiden saavuttamiseksi. Esimerkiksi ilmaisu "vääjäämättömän meneillään oleva muutos" todistaa korkeakoulujen yritystämisen tarpeesta. "Yrittäjyydelle myönteiset veroratkaisut" puolestaan suunnasta, jolla suomalaista verotusta tulee uudistaa kuljettaessa kohti yrittäjyhteiskuntaa. Julkisorganisaatioissa taas tarvitaan "rohkeampia johtamisratkaisuja". Kilpailukyvyyn säilyttämisen ja kasvattamisen nimissä tarpeen on "joustavampi henkilöstöpolitiikka". Olemassa olevia käytäntöjäkin problematisoitaessa ei viitata reaali maailman esimerkkeihin, vaan muutosta tavoiteltaessa puhutaan "monista hyvistä esimerkeistä" tai "mahdollisuuksista oikeiden olosuhteiden vallitessa". Juuri epämääräisyyksillä pyritään kuitenkin vakuuttamaan vastaanottaja esitetyn asian oikeellisuudesta ja välttämättömyydestä. Suorempaan puheeseen ollaan kuitenkin siirtymässä. Vuonna 2014 esimerkiksi Elinkeinoelämän keskusliitto on alkanut puhua suoraan universaalien sosiaaliturvan purkamisesta, palkattoman työn lisäämisestä ja yritysten verotuksen ja sääntelyn purkamisesta. (Ks. esim. Elinkeinoelämän keskusliitto 2014a).

Toinen kritiikin esittämistä hämäävä asia on, että yrittäjyyden eetoksen puolesta puhujat käyttävät paljon retoriikkaa, jota aiemmin käyttivät esimerkiksi vasemmisto- ja kansalaisoikeusaktivistit. Yrittäjyyspuheen sanastoa ovat luovuus, vapaus, tasa-arvo, työllisyys, turvallisuus, huolenpito, maalaisjärki, solidaarisuus, yhteisöllisyys ja jopa oikeudenmukaisuus siinä missä tehokkuus, kilpailukyky ja kasvukin. Tällaisen retorisen haltuunoton taustat ovat 1970-luvulla. Tuolloin esimerkiksi Margaret Thatcherin uusliberalistisia uudistuksia tehnyt konservatiivihallitus käytti ahkerasti vasemmistolta napattua vapauden ja oikeudenmukaisuuden retoriikkaa (Hall & Jacques 1983). Tällä retorisella strategialla on myös käytännölliset ilmentymänsä pyrittäessä muuttamaan ihmisen itesuhdetta, esimerkiksi yrittäjyyskasvatuksessa. "On paradoksaalista, että useimmat yrittäjyyskasvatuspedagogiassa korostetut sovellukset ovat juuri niitä, joiden perään kriittinen pedagogiikka on perinteisesti huutanut" (Harni 2013).

* * * * *

Tämä kirja siis tutustuttaa lukijansa 1990-luvun laman jälkeen Suomessa suureen arvoon nousseeseen yrittäjähenkisyyteen. Nimitän tätä nykyisin kaikkialle yhteiskuntaan ulottuvaa, ihmisiä ja yhteisöjä määrittelevien ajattelu-, puhe- ja toimintatapojen kokonaisuutta yrittäjyyden eetokseksi. Eetoksella tarkoitan ihmisen moraalijärjellistä elämäkatsomusta, johon liittyy tavoitteellinen ohjaussuhde omaan luonteeseen ja toimintaan. Eetokseen, kuten järkeen ja moraaliin yleensäkin, kuuluvat yksilön ulkopuolelta asetetut ajattelu- ja toimintatavat, ihanteet ja tavoitteet sekä yksilön itsensä tapa ajatella ja toimia itseään kohtaan. Keskeistä on moraalisen ajattelun ja toiminnan tavoitteellisuus: tietyn eetoksen mukaisella toiminnalla tavoitellaan tietynlaista hyvää ja oikeanlaista olemisen ja elämisen muotoa. (Foucault 2000, 39; Helén 2005, 99; Weber 1980.) Tässä kirjassa tarkastelussa on eetos, jonka tavoitteena on yrittäjäyhteiskunta ja yrittäjäkansalainen, jotka molemmat katsotaan sitä koskevassa puhetavassa moraalisesti oikeiksi ja hyväiksi.

Väitän, että yrittäjyydestä on viimeisen vuosikymmenen aikana tulleet juurikin moraalisesti oikeanlainen tapa ajatella yksilön kansalaisuutta ja eri alojen organisaatioiden toimintaa; toisin sanoen kokonaisvaltainen yhteiskunnassa olemisen, ajattelemisen ja toimimisen tapa. Se kääntää kaikkea ajatteluamme talouslogiikan mukaiseksi aina kulttuurista ja kasvatuksesta luontoon. Lisäksi se muokkaa tapamme ajatella itseämme ja toisiamme, sekä keskinäistä yhteenkuuluvuuttamme ja eroavuuttamme.

Katson tässä teoksessa myös, että yrittäjyyden eetos sisältää implikaatioita, jotka kaikki eivät suinkaan ole yhtä positiivisia kuin yrittäjyyspuhe antaisi ymmärtää. Meillä on jo selkeitä esimerkkejä siitä, että yrittäjyyden tavoittelu lisää eriarvoisuutta, tuottaa alistavaa työkulttuuria ja lisää yksilöiden pakkopärjäämistä ja sen myötä ahdistusta, pelkoja ja neurooseja. Yrittäjyyden eetoksen taustalla oleva jatkuvan kasvun logiikka on lisäksi äärimmäisen vaikeasti yhteen sovitettavissa vauhdilla niukkenevien luonnon resurssien tai kiihtyvän ilmastonmuutoksen kanssa.

Teoksessa yrittäjyyden eetosta ei ymmärretä lähtökohtaisesti yksilölliseksi asiaksi, kuten yrittäjyyspuheessa on tapana. Väitän, että kyse on yhtä lailla tai jopa ennen kaikkea yhteiskunnallisesta ilmiöstä. Toki eetospuhe suuntautuu yksilöön pyrkien rakentamaan hänelle positiivista toimijuutta, mutta sillä on myös laajat yksilöllisten käytäntöjen ja kokemusten yli ulottuvat vaikutuksensa. Se luokittelee ja jakaa ihmisiä. Yrittäjyyspuhe tekee vahvoista pärjääjistä hyväksytyjä voittajia. Ne, jotka eivät täytä yritteliään kansalaisen tai organisaation mittareita, kuuluvat enemmän tai vähemmän osoitellusti häviäjien parialuokkaan. Näiden ääripäiden välissä yhdeksi keskeiseksi juonteeksi muodostuu kansalaisuus, joka rakentuu epäonnistumisen pelosta, onnistumisen tunteen tyydyttymättömyydestä ja väsymyksestä yksinäiseen pakertamiseen (Saastamoinen 2010). Edellä sanotulla haluan lukijan kiinnittävän huomiota siihen, että yrittäjyyden eetos uusintaa ja tuottaa tietynlaisiin taloudellisiin rationaalisuuksiin perustuvia yksilöä koskevia odotuksia, joilla on suora heijastuksensa sosiaalisiin rakenteisiin, instituutioihin ja käytäntöihin.

Kuten osoitan teoksen toisessa luvussa, yrittäjyyden eetos rakentuu monilta osin aiemmin vaikuttaneen työteliään tai aktiivisen kansalaisen subjektiviteetin pe-

rustuksille, mutta se on myös osin korvannut sen. Samoin se on julkisella sektorilla ja kansalaisyhteiskunnassa korvannut – tai ainakin pyrkinyt korvaamaan – toimijoiden aatteellisuuden tai yleishyödyllisyyden. Eetoksen esiinmarssi kulkee käsi kädessä solidaarisuusrakenteiden rapautumisen kanssa. Aiemmat kollektiivisen solidaarisuuden lähteenä toimineet identiteetit, kuten kansallisuus ja työläisyys, ovat menettäneet merkitystään ja vaihtuneet yksilöllisempiin. Asiaan on vaikuttanut myös universaalien valtiollisten vakuutusjärjestelmien legitimitietin osittainen murentuminen. Vastuuta työelämän ulkopuolelle joutumisesta on siirretty yksilölle, työttömyyskorvauksesta on jo tehty osin ehdollista ja yleisen eläkevakuutuksen kyseenalaistuminen on saanut ihmiset tarttumaan yksilöllisiin eläkevakuutuksiin. Lisäksi valtiollisten työllistämistoimien rinnalle ovat tulleet yksityiset työväliittäjät ja -vuokraajat, joiden toiminnassa korostuu yksilön kehittäminen mahdollisimman joustavaksi ja halvaksi työvoimansa myyjäksi.

Vaikka yrittäjyyspuhe on vallannut alaa kaikilla yhteiskunnan osa-alueilla ja se on muodostunut enemmän tai vähemmän itsestäänselvyydeksi, on yhteiskunnalla, yhteisöillä ja ihmisillä muitakin mahdollisuuksia. Kuten sosiaalievoluutioteoria ja sen nykyjohdannaiset osoittavat, ihmisyksilöt ja kansakunnat eivät ole onnistuneet vaurastumaan nykytasolleen ainoastaan egoismin ajamina, vaan 'yhteisellä' ja yhteistoiminnalla on ollut erittäin merkittävä roolinsa ihmisyyden, työn ja taitojen kehittämisessä. Yksilölle ulkoisten tekijöiden ja voimien merkitystä toimijuuden muodostumisessa ja kehittämisessä korostavat myös monet yhteiskuntateoriat strukturalismista toimijaverkkoajatteluun. Tässä kirjassakin lähdetään siitä, että on harhaista ajatella toimijuutta lähtökohtaisesti epäkollektiivisena. Lisäksi se on usein jopa haitallista niin yhteisön kuin yksilön itsensäkin kannalta.

Yhteiskunnat ovat kautta maailman tulvillaan positiivisia esimerkkejä yrittäjyyskäsittelyä jalustalle nostamattomasta mutta tuottavasta yhteistoiminnasta. Työtä ja sen tuloksia on jaettu ja yrittäjyyttä rakennettu erilaisten kollektiivien, kuten osuuskuntien, avulla. Suurin osa vapaa-ajan aktiviteeteista järjestetään nykyäänkin yhdessä talkoin. Yhteistoiminta ja voittoa tavoittelematon tee se itse -toimintakulttuuri pitävät yllä ja kehittävät ala- ja vastakulttuureja. Suuriakin taideproduktioita toteutetaan ilman, että oikeudet tai tuotot virtaisivat tietyn yhtiön omistajien tai muiden yksittäisten taskuun. Erilaiset 'commonsit' leviävät ja kasvavat vauhdilla ITC-tuotannossa, kuluttamisessa ja tuotteiden lisensoimisessa. Uudenlaisesta hyvinvointi-, varaus- ja omistusajattelusta kertovat myös hidastamisen trendit, ekososiaalisten elämäntapaprojektien lisääntyminen ja vaatimukset perustulosta.

* * * * *

Kirjan alussa esittelen yrittäjyyden eetoksen ideaperustaa ja keskityn periaatteellisemmalla tasolla yrittäjyyden eetokseen toivottavana yksilöiden ja organisaatioiden toimintana. Kytken sen idut protestantismiin, valistukseen, liberalismiin sekä teollistumisen ja palkkatyön kehitykseen. Niihin sekoittui 1800-luvun loppupuolella sosiaalidarwinistisia ajatuksia. Yhdessä nämä muodostivat monitahoisen käsityk-

sen vahvasta yksilöstä, jonka egoistiset edut ovat yhteiskunnan perusta. Tämä kehityshistoria näkyy voimakkaasti nykyajan yrittäjyyspuheessa.

Tämän jälkeen valotan eetoksen käytännöllishistoriallista taustaa eli sitä, mikä yhteiskunnallisten kehityskulkujen vaikutuksesta ja missä olosuhteissa siirtymä on tullut viime kädessä mahdolliseksi. Sitten siirrytään käytännön esimerkkeihin yhteiskunnan eri aloilla. Peilaan murrosta sellaisten yhteiskunnallisten alueiden tarkastelun kautta, jotka aiemmin on nähty suurimmaksi osaksi yrittäjyydelle vieraiksi tai ainakin sille ulkopuolisiksi. Ensin katseeni kohdistuu yhteiskuntaan laajemmin. Erityisesti tarkastelen yrittäjyyden tunkeutumista julkishallinnon instituutioiden ja organisaatioiden toimintalogiikkaan. Toisekseen tarkastelen kansalaisyhteiskuntaa yhdistyksineen ja muine organisaatioineen. Sen jälkeen kiinnitän huomiota yrittäjyyden eetokseen tieteissä ja taiteissa. Viimeiseksi esittelen sitä, miten yrittäjähenkisyys näkyy kasvatuksessa ja koulutuksessa eli sellaisten instituutioiden toiminnassa, joissa kansalaisia pyritään julkisen vallan taholta kasvattamaan kansalaisiksi.

Tämän jälkeen käyn kooten läpi aiemmin esitettyjen esimerkkien yhteisiä piirteitä. Mistä kaikista ajattelun ja toiminnan elementeistä koostuu tavoiteltu itsen yrittäjyyden kulttuuri? Hahmottelen samalla niitä implikaatioita, joita yrittäjähenkisyys esimerkkien valossa pitää sisällään, mutta joita ei 'konsulttien positiivisuuspuheessa' mainita. Millaisia ei-aiottuja – tai ainakin yrittäjyyspuheessa ääneen lausumattomia – seurauksia korostetulla yksilöyrittäjyydellä on? Katson, että negatiivisia seurauksia tai piirteitä ovat muiden muassa sosiaalisen eriytymisen lisääntyminen, heikkouksista syyllistäminen, yksilölliseen pärjäämiseen liittyvä neuroottisuus, julkisten palveluiden muuttuminen tulostuijotukseksi ja kansalaisyhteiskunnan organisaatioiden välineellistäminen. Toisin sanoen kiinnitän huomiota siihen, mitä muutakin yrittäjyyden kansalaistuminen saattaa yksilön kannalta tarkoittaa kuin vain pärjäämisen, riippumattomuuden, vapauden ja toimeentulon ihanteiden toteutumista.

Kirjan viimeisessä osassa esittelen vaihtoehtoja yksilöllisen yrittäjyyden korostamiselle käyttäen esimerkkinä kollektiivisempaa toimijuuden ja yrittäjyyden ymmärtämistä sekä erilaisia yhteistoiminnan muotoja. Nostan positiivisina vaihtoehtoisina esimerkkeinä esiin muiden muassa solidaarisuuden, osuuskuntatoiminnan sekä ala- ja vastakulttuurit.

Yrittäjähenkisyyden aatteellinen tausta

Ylistetty yrittäjyys ei ole pelkästään nykyajan tuote. Eetos on tullut nykymuodosaan mahdolliseksi vain tietynlaisten polveutumiskulkujen tuloksena ja tiettyjen yhteiskunnallispoliittisten ilmaantumisen ehtojen vallitessa. Tarkastelen seuraavaksi yrittäjähenkisyyden pitkäaikaista historiallista, aatteellista ja teoreettista taustaa. Tätä seuraavassa pääluvussa käänän katseen yhteiskunnallisiin kehityskulkuihin, käytäntöihin ja näkemyksiin, joiden vallitessa yrittäjyyden eetoksen aluevaltaus tuli mahdolliseksi 1990- ja 2000-luvulla.

”Työ on miehen kunnia”

Max Weber (1980) on esittänyt sosiologisen talousteorian perusteoksessa *Protestanttinen etiikka ja kapitalismin henki*, että uskonpuhdistuksen jälkeinen arvomaailma mahdollisti yritteliään yksilöihanteen muodostumisen sen vaikutuspiiriin kuuluneissa maissa. Hän katsoi varsinkin Keski-Euroopassa laajasti levinneiden kalvinististen näkemysten vaikuttaneen tähän. Kalvinismissa maallisessa elämässä raatamisen ja menestyksen katsottiin ennakoivan pelastusta kuolemanjälkeisessä elämässä. Vähitellen työtä alettiin yleisesti ajatella velvollisuutena niin yksilöä itseään kuin yhteiskuntaakin kohtaan, Jumalasta puhumattakaan. Velvollisuus ei ollut ennen sosiaalipoliittisten instituutioiden kehittymistä sitova oikeudellisessa mielessä vaan moraalisisessa mielessä. Se oli siis eetokellinen, *par excellence*.

Protestanttinen etiikka tai eetos sisälsi ajatuksen siitä, että jokainen on oman onnensa seppä. Palkitsevan työteliäisyyden vakiinnuttua ihailun kohteena olivat itsenäiset ja vapaat ‘self-made manit’ eli ne, jotka rakentavat menestyksensä tyhjästä. Ei siis ihme, että kalvinismi ja protestantismi saavuttivat suosiota erityisesti yrittäjien, tuotantovälineiden omistajien ja porvariston eli kauppiaiden keskuudessa. He näet muutamien lähteiden mukaan kertoivat 1700- ja 1800-luvulla kilvan menestystarinoita, joissa he olivat tyhjästä, kovalla työllä rakentaneet omaisuutensa (Gay 1984; Morrison 1854). Suosiota näissä ryhmissä lisäsi sekin, että protestantti-

sen eetoksen leviäminen yhteiskunnassa sisälsi lupauksen työntekijöiden kuuliaisuudesta. Lisäksi suosioon porvarispiireissä ja tehtaanpatruunoiden keskuudessa vaikutti protestanttiseen työteliäisyysetokseen ikään kuin kuuluva ajatus, että työntekijän pärjääminen olosuhteissa kuin olosuhteissa on ennen kaikkea hänestä itsestään kiinni. Sen lisäksi, että omistajat itse pyrkivät istuttamaan ajattelutapaa työntekijöihin tehtaankouluissa (esim. Aurola 1961), sanoman levittäminen kansan keskuuteen ennen yleistä koulujärjestelmää Suomessa oli seurakunnan ja kirkollisen opetuksen tehtävä (esim. Kähkönen 1982). Vuoden 1866 kansakouluasetuksen jälkeen eetos alkoi löytää tiensä kansan syviin riveihin julkisen koulutuksen kautta.

Kristinusko ja kirkko eivät toki olleet ainoita tekijöitä, jotka vaikuttivat työteliään kansalaisen eetoksen yleistymiseen ja vakiintumiseen. Esimerkiksi Ruotsi-Suomessa kruunu oli verotuskäytäntöjensä, virkamiestensä sekä valtakunnan maiden tehokkaampaa käyttöä suosivien ohjelmiensa kautta rakentanut työteliään, itsenäisen kansalaisen ihannetta jo 1500-luvulta lähtien. 1600-1800-lukujen köyhäinhoitopolitiikan peruslähtökohta oli kaikkien saattaminen verotettavan, itsenäisen työn piiriin. Kaikkein vähäosaisimpien kohdalla alettiin hiljalleen noudattaa erilaisia seurannan, kurinalaistamisen ja korjaamisen mahdollistavia menetelmiä, kuten pakkotyötä ja kerjuulupaa. Suuri osa "laiskojen" pakkotyöstä toteutettiin vielä 1700-luvulla kruunun palveluksessa sotaväessä ja työmailla, mutta myös vankeusrangaistuksia käytettiin. Tavallista oli myös köyhien työllistäminen porvarien, virkamiesten tai maatilallisten perheisiin. Lähes ilmaisen työvoiman lisäksi työnantaja ja työhön kasvattavia isäntiä tai perheitä palkittiin toisinaan kruunun toimesta rahallisesti verotus- tai muin käytännöin. Pakko- tai puolipakkotyötä tekevien köyhien ansioita taas säädeltiin tarkoin. Työttömyyttä itsessään pidettiin rangaistavana asiana Suomessa vuoden 1883 irtolaisasetukseen saakka. (Pukero 2009.)

Karl Polanyi (2009) on kirjoittanut suuresta murroksesta, joka tapahtui 1700-luvun lopulla ja 1800-luvulla Euroopassa, toisin sanoen teollistumisesta. Se ei tarkoittanut ainoastaan muutoksia tuotanto- ja elinkeinorakenteissa, vaan myös moraalissa ja etiikassa, joita nyt muun yhteiskunnallisen ideologiskäytännöllisen elämän kanssa alkoivat ohjata taloudelliset arvostukset, logiikat ja määräykset. Muuttuvat työolosuhteet raivasivat tietä uudentalaiselle käsitykselle hyvästä työstä ja työntekijästä, sellaiselle, joka omaksui ajatuksen siitä, että työn tekeminen myös muille oli kunnia ja sisäisti uuden työn vaatimat päivärytmit ja ruumiilliset rutiinit (Foucault 1980, 198–199). Teollistumisen myötä syntyi tarve protestanttisen työteliäisyyden eetoksen levittämiseksi – muodossa tai toisessa – kaikkien yhteiskunnallisten ryhmien keskuuteen. Kuten muiden muassa Polanyi on osoittanut, tämä ei suinkaan tapahtunut pelkästään ylhäältä alas ideologisten mekanismien deterministisessä ohjauksessa, vaan esimerkiksi erilaiset valtion sääntelymekanismit vaikuttivat kehitykseen kaikissa länsimaissa huomattavasti. Näin muodoin myös julkinen sektori osallistui työteliäisyyden eetoksen kehittymiseen suurella panoksella ja lopulta Polanyin mukaan edesauttoi 'yhteiskunnan taloudellistumista'.

Työttömyys yleistyi Suomessa erityisesti 1800-luvulla, kun tuotanto – ja vähitellen myös kulutus ja saatavuus – siirtyi maalta kaupunkeihin ja tehtaisiin. Samalla se alkoi vähitellen muuttaa luonnettaan: aiemmasta kausittaisesta, verrattain pientä

maaseutujen väestönosaa koskettaneesta vuodenaikojen kiertoon liittyneestä työttömyydestä alettiin liikkua kohti markkinoiden ja tuotanto-olosuhteiden määrittämää alakohtaista työttömyyttä. Teollistumisen jatkuessa myös maaseudun auttava ”puskurimerkitys” pieneni, koska myös maaseutu teollistui ja sieltä vähenivät perinteiset työpaikat, eikä teollisuustyöväestö voinut näin ollen työttömyyden kohdatessa palata sinne tekemään ”hanttihommia”. Myös välttämättömyystavaroiden ja -hyödykkeiden välitys- ja kulutusrakenteiden muutos vaikutti työllistymiskehitykseen, kun ajaututtiin yhä kauemmas pääasiallisesta tai osittaisesta omavaraisaloudesta ja rahasta tuli peruselintarvikkeiden hankkimisen välttämätön vaihdon väline. (Kuusi 1914; Pehkonen 1998.)

Työttömyyteen vaikutti useissa tapauksissa välillisesti vaikeus sopeutua kaupunkielämään ja sen tarjoamiin sosiaalisiin tai epäsosiaalisiin ”houkutuksiin”. Työttömyys ja siihen liittyneet lieveilmiöt, kuten alkoholinkäyttö ja epäsosiaalinen käytös, herättivätkin niin moraalialue vartioineen kirkon ja sivistyneistön kuin lainsäätäjien ja työnantajienkin piirissä runsaasti huolta. Tarvittiin työväestön sivistämistä ja moraalien kohottamista, jotta protestanttisen työteliäisyyden eetoksen edellyttämästä itsesäätelystä tulisi rutiininomainen osa työläisten elämää.

1700-luvun lopulla alkanut teollistuminen siis vahvasti työteliään kansalaisen eetosta Euroopassa, hiljalleen myös Suomessa. Useimmat tehtaanpatruunat pitivät itsestäänselvyytenä, että työntekijöille opetettiin kuuliaisuutta ja työteliäisyyttä tehtaiden kouluissa, kerhoissa ja asuntoloissa. Niissä työteliäisyys rakentui uskonnollisten aineiden lisäksi yksilöllisistä sivistyksellisistä aineksista; oli tärkeää, että kristillisen moraalien ja siihen perustuvan hyveellisyyden ohella työntekijällä oli riittävä sivistystaso työtehtäviensä kunnolliseen suorittamiseen. Työtä tehtiin myös yleisen sivistystason kohottamiseksi jo 1700-luvun lopulla seurakuntien ja tehtaiden toimesta. Systemaattisen muotonsa se sai Suomessakin kansakoulujärjestelmän kehittyessä 1800-luvun jälkipuoliskolla ja viime vuosisadan alkuvuosikymmeninä. Sivistystasoa kohottavaa koulutusta tarjoamalla tehdastyönantajat, seurakunnat ja koulut halusivat lisäksi varmistaa, ettei työtä tekevä vapaa-ajallaan repsahda huonoille teille, kuten korttirinkeihin, juominkeihin, vierasvuoteisuuteen tai tappeluihin, ja täten mahdollisesti ajaudu teollisuuden tarvitseman työvoimareservin ulkopuolelle. (Aurola 1961; Laine & Laine 2010; Kähkönen 1982; Rahikainen 2010.)

Työteliäisyyttä ei pyritty tartuttamaan ihmisiin vain työpaikoilla tai työtä vaakituisen tekeviin. Teollistumiseen liittynyt talouden ja elinkeinorakenteen muutos – sekä niihin liittyneet uusien köyhien luokkien syntyminen – lisäsi kruunun, keisarin ja valtion halukkuutta puuttua irtolaisuuteen tai työttömyyteen pakkokeinoin, ja vähitellen pakkotyö laitostui, kuten jo edellä viittasin. Laitostumiskehityksessä köyhäinhoito uudistui 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alussa tuoden pakkotyön rinnalle vaivaishoidon, rangaistuslaitokset ja kasvatustilat kasvattamaan huono-osaisia työteliäiseen itesuhteeseen. (Pukero 2009; ks. myös Foucault 1980.)

1800-luvun kansallismielisyys toi työteliäisyyden eetokseen uusia moraalisia ja velvoittavia sävyjä, jotka ammensivat siitä, että jokaisen oli annettava panoksensa sivistyskansan rakentamiseen. Vuoden 1866 kansakoulu-uudistus loi kehitykselle hiljalleen institutionalisoituvan käytännöllisen pohjan. Työteliäisyydestä alettiin

muodostaa suomalaisen sivistyskansan keskeistä etniskulttuurista luonteenpiirret-
tä.

”Kun ajattelen, mitä tämä kansa on kokenut kuolematta, mitä se on kärsinyt epätoivoon joutumatta; silloin näyttää minusta, ettei se koskaan saata mur-
tua, niin kauan kuin sen juuri on terveenä. On ainoastaan yksi vihollinen,
joka sen saattaa kuolettaa turmelemalla sen sydämen, ja sen nimi on V e l t
t o u s. Mutta, katso, silloin taas tuo kova, kylmä ja köyhä maa ylt’ympärillä
kehoittaa ja sanoo: ”Tee työtä!” Ja vellostunut kansa herää niinkuin unesta,
havaitsee olevansa alastonna kinoksilla, tuntee itsensä ja elää!” (Topelius
1928, 505.)

Työteliään kansalaisen eetosta tuotettiin myös työtä tekevien itsensä puolelta.
Heinäkuun vallankumous 1848 synnytti Ranskasta käsin sittemmin vallankumo-
uksellisten piirien, työntekijöiden ja erilaisten etujärjestöjen työn tuloksena laajalti
levinneen ajatuksen ’oikeudesta työhön’. Vaatimus kristallisoitui työväenliikkeen
kamppailussa oikeudenmukaisesta työkorvauksesta. Lisäksi vaatimukseen alettiin
jo 1800-luvulla liittää ajatuksia siitä, että valtion tuli järjestää työtä erilaisten sub-
venttioiden ja interventioiden kautta niille työläisille, jotka syystä tai toisesta eivät
löytäneet työtä niin kutsutuilta vapailta työmarkkinoilta. Toisinaan tämä oikeus ha-
luttiin taata toimenpiteillä, jotka nykypäivän näkökulmasta voivat vaikuttaa väki-
valtaisilta, kuten pakottamalla köyhät yleisiin töihin. Sittemmin vaatimus realisoitui
erilaisina hyvinvointivaltiollisina veropoliittisina, elinkeino- ja työmarkkinaratkai-
suina. Vuonna 1948 oikeudesta työhön tuli yksi perustavista ihmisoikeuksista, kun
siitä tuli Yhdistyneiden kansakuntien ihmisoikeuksien yleismaailmallisen julistuk-
sen 23. artikla. Kaikkinensa – sosiaaliseen oikeudenmukaisuuteen liittyvistä hyvistä
pyrkimyksistä riippumatta – ’oikeus työhön’ vahvistaa ajatusta siitä, että ihminen
on (palkka)työteliäs luonnostaan. (Alfredsson & Eide 1999, 533.)

Katson, että vastuun yksilöllistyminen polveutuu osin myös suomalaisen
työväenliikkeen perinteestä. Sotien jälkeiselle Suomelle on ollut tyypillistä parla-
mentarismiin ja markkinatalouteen sitoutunut vasemmistopuolueita lähellä oleva
ammattiyhdistysliiketoiminta. Varsinkin Suomen sosiaalidemokraattiseen puolueeseen
kytketyneet liitot ja niiden jäsenyhdistykset ovat korostaneet tavoitteissaan
pikemminkin työväestön sosioekonomista nousua kuin kokonaisvaltaisempaa
yhteiskunnallista muutosta. Vaikka asioita on periaatteessa ajettu kollektiivisesti,
niin jokaisen henkilökohtaisessa kokemusmaailmassa tavoite on ollut yksilöllinen:
jäsenet ovat nähneet kollektiiviin kuulumisen mielekkyyden ensisijaisesti omasta,
taloudelliseen pärjäämiseen ja kasvuun liittyvästä näkökulmastaan käsin. Valtaosa
jäsenistä ei ole liittynyt ammattiyhdistysliikkeeseen ensisijaisesti yhteiskunnallisten
tavoitteiden kuten sosiaalisen oikeudenmukaisuuden tai solidaarisuuden, motivoi-
mana, vaan taatakseen henkilökohtaisen vaurastumisensa, turvan itselleen työttö-
myyden kohdatessa ja hyvän kuluttaja-aseman hyödykemarkkinoilla. Katson, että
tässä on yksi syy siihen, miksi yrittäjyyden eetos niin helposti valtasi suomalai-
set työmarkkinat 1990-luvun lopulta alkaen; ihmiset ovat tottuneita ajattelemaan

itsensä keskeiseksi markkinasubjektiksi ja ajattelemaan asioita ensisijaisesti oman taloudellisen etunsa näkökulmasta. Ammattiyhdistysliike ja sen asema ovat vaikuttaneet yrittäjähenkisen työntekijän eetoksen leviämiseen myös toisella tavoin: ammattiyhdistysliikkeen poliittisen merkityksen pieneneminen sen oman ja sosiaalidemokraattisen puolueen markkinamyönteisen politiikan seurauksena 1990-luvun laman jälkeen on nostanut tarvetta yksilöllisemmälle lähestymistavalle puhuttaessa ihmisten työmarkkina-asemista.

Yksilöivä liberalismi

Vähintään yhtä paljon kuin protestantismi vaikutti liberalistinen ajattelu työteliäisyyden – yhden yrittäjähenkisyyden historiallisen peruspilarin – muodostumiseen ja vakiintumiseen. Erityisesti liberalismi teki työteliäisyydestä lopulta yksilöllisen kysymyksen. Klassiseen liberalistiseen ajatteluun, jota ei missään tapauksessa tule pitää minään aatemonoliittina, kuului alusta lähtien yksilöllisyyden korostaminen. Jo vuonna 1651 Thomas Hobbes (1999) kirjoitti *Leviathanissa*, että ihmiselle oli lajityypillistä itsekäs yksilökeskeinen toiminta, joka rajoittamattomana johtaa väijäämättömiin konflikteihin ja kestäättömään pelon ilmapiiriin. Tämän vuoksi tarvitaan egoistisia intressejä rajoittavaa ja välittävää suvereenia eli valtiota. Se ei kuitenkaan saa vaarantaa yksilön perimmäisiä oikeuksia itsesuojeluun ja valinnan vapauteen. Siinä missä Hobbes piti tällaista yksilönvapautta luonnollisena, John Locke (1995) näki sen olevan jumalallista perua. Molemmat katsoivat sen olevan yhteiskunnan keskeisin arvo, jonka fundamentit ovat sosiaalisen toiminnan ulottumattomissa eli yksilön vapaus on kaikkien muiden oikeuksien ja historiallisuuden yläpuolelle asettuva ”luonnon oikeus”. Työteliäisyyden, aktiivisuuden ja yrittäjyyden kannalta keskeistä molempien näkemyksissä oli myös se, että yksilö nähtiin kartesiolaisessa hengessä omien fyysisten ja mentaalisten kykyjensä omistajana.

Myöhemmät klassisen liberalismiin edustajat – Adam Smith ja John Stuart Mill tunnetuimpina – kirjoittivat skotlantilaisten valistusajattelijoiden teorioihin pohjaten ohjelmallisia valtio- ja yhteiskuntapoliittisia tekstejä. Heidän päätelmissään yhdistyivät arvo- ja talousteoreettisen liberalismiin periaatteet eli yhteiskunnan hyveitä, oikeamielisyyttä ja oikeuksia koskeneet ideat olivat suhteessa taloudellisen vaihdon toimivuuteen, ja päinvastoin. Yksilön toiminnan merkitys korostui liberalistien ulottaessa yksilön päätöksenteko-oikeuden koskemaan valtion taloutta perheen talouden rinnalla, koko politiikkaa suvereenin tottelemisen sijaan ja etiikkaa uskonnon sijaan. Yksilöstä tuli siis ajattelumallissa kaikkien yhteiskunnan ja hallinnon osa-alueiden tärkein ja viimekätisin toimija. Tärkein yhteinen nimittäjä 1800-luvun klassisille liberalisteille oli yksilön mahdollisuus päättää omista asioistaan ja olla vapaa valitsemaan ja tekemään asioita niin kauan kuin hän ei suoraan toimillaan loukkaa muita vapaita yksilöitä. (Smith 1933; 1999; 2003; Ferguson 1767; Mill 1907; ks. myös Polanyi 2009; Saastamoinen 2011; Sappinen 2011.)

John Stuart Millin ajatteluun pohjautuneella ’utilitaristisella’ tai niin sanotulla ’eettisellä liberalismilla’ oli erityinen vaikutuksensa myöhemmin syntyvään yrittä-

jäyksilöön: yksilön ja yhteiskunnan keskinäinen riippuvuus- ja velvoittavuussuhde. Mill ja hänen seuraajansa ajattelivat, että yksilön omaa etua palvelevat toimet itseään kohtaan johtavat koordinoituissa, valtion välittämässä olosuhteissa parhaaseen lopputulokseen yhteiskunnan kollektiivisen intressin kannalta. Yksilön aktiivisuus itseään kohtaan kerryttää yhteiskunnan kokonaishyvää ja -aktiivisuutta, jos tuon toiminnan tuloksia pystytään välittämään oikein ja välitetty suhde on sopimuksellinen. Keskeinen tausta-ajatus kuviossa oli, että modernisoituva, atomistinen yhteiskunta on yksilöiden ja heidän toimintansa summa. Tässä voidaan nähdä samankaltaista velvoittavuutta yksilön ja yhteiskunnan välillä kuin vaikkapa hegeliläisten fennomaanien ajattelussa: yksilön on oltava työteliäs ja aktiivinen, jotta koko yhteiskunta hyötyisi. Millillä velvoittavuus ei liittynyt kansallisuuteen, kansalliseen kulttuuriin tai kansakuntaan, vaan yhteisön onnellisuuteen yleisesti. (Mill 1907.)

Michel Foucault katsoi 'Biopolitiikan synty' -luennoillaan 1978–79, että ratkaisevaa yksilön aktiivisuutta korostavan individualistisen yhteiskunnan kehityksessä oli se, että liberalistit palauttivat niin kansalaisyhteiskunnan kuin markkinoidenkin toiminnan viime kädessä yksilöön ja tämän egoistiseen intressiin (Foucault 2008). (Kansalais)yhteiskunnan toimivuudesta ja hallinnon oikeudenmukaisuudesta tuli ensisijaisesti yksilöllisiä kysymyksiä, kun niiden onnistumista alettiin arvioida suhteessa yksilön oikeuksiin ja onnellisuuteen sekä mahdollisuuksiin toteuttaa itseään mahdollisimman vapaasti. Sama logiikka alkoi hallita markkinoita. Yksilön mahdollisimman rajoittamattomasta oikeudesta osallistua pääoman omistamiseen sekä tavaroiden ja palveluiden vapaavalintaiseen kuluttamiseen tuli vähitellen yksi yhteiskunnallisen hallinnon onnistumisen mittareista. Yksilöstä itsestään tuli tuotannon, vaihdon ja kulutuksen keskeisin subjekti – *homo economicus* ('taloudellinen ihminen') – liberalistisen poliittisen taloustieteen vakiintuessa yleiseksi yhteiskunnalliseksi ymmärrykseksi 1800-luvun aikana. Kuten Uskali Mäki ja Jorma Sappinen (2011) osoittavat, ei nykyaikaisen taloudellisen ihmisen kehittyminen ollut ainoastaan tuon ajan liberalistisen taloustieteen aikaansaannosta, vaan siihen vaikuttivat myös 1800-luvun jälkipuoliskon 'marginalistit' eli ajattelijat ja tutkijat, jotka halusivat irrottaa talouden tarkastelun yhteiskunnallisista yhteyksistään ja tarkastella sitä ainoastaan kaupankäynnin sekä sen ehtojen ja subjektien kautta. Tämä niin sanottu 'rajahyötyteoria' on vaikuttanut suuresti nykyisen uusklassisen taloustieteen hallinnolliseen eetokseen siinä, että yhteiskuntaa ajatellaan ensisijaisesti taloudesta käsin, eikä toisinpäin.

Tästä kaikesta seurasi hallinnollinen fokuosoituminen, jolla on ollut pitkäkantoisia seurauksia yksilöeetoksen merkityksellistämässä: hallinnon taidon osoitus on se, miten sillä onnistutaan aktivoimaan ja ottamaan käyttöön yksilön taloudelliset kyvyt samalla hänen vapauttaan vaalien. Tämä on pätenyt sekä niin sanotuissa sosiaaliliberaaleissa että markkinavetoisimmissa järjestelmissä. (Foucault 2008; Rose 1996.)

Kukaan tuskin on välttynyt kuulemasta viimeisen kymmenen vuoden aikana termiä uusliberalismi, kun kyse on ollut vaikkapa julkisten palvelujen uudelleen

järjestämisestä tai globaalista finanssikriisistä. Uusliberalistinen talouspolitiikka pyrkii taloudellisen toiminnan julkisen sääntelyn vähentämiseen, markkinaohjaukseen, (yritys)verotuksen keventämiseen, julkisen sektorin pienentämiseen, etujärjestöjen ja keskitettyjen sopimusten purkamiseen, yritystoiminnan tukemiseen, sekä kilpailun vapauttamiseen muiden muassa kansainvälisen kaupan esteitä purkamalla (Harvey 2008, 81–88). Yksilötasolla tavoitteena on vapaa, itsenäinen, itsevastuullinen ja kilpailukykyinen subjekti, yritteliäs yksilö (Foucault 2008, 225-226; Harvey 2008, 82, 83).

Michel Foucault (2008, 75–96, 103-104, 116–117) on paikallistanut uusliberalismin syntytahtuman 1930- ja 1940-lukujen Saksaan, jossa Venäjän valtiotalous ja natsien menestys sekä 1930-luvun talouskriisi ja sen syyksi nimetty keynesiläisyys ajoivat vapaamieliset talousajattelijat ja -toimijat kehittämään uudenlaista liberalistista talousteoriaa uudenlaisine käytännön sovelluksineen. Niin sanotun ordoliberalistien ryhmän *Ordo*-lehden päätoimittajana toimineen Walter Euckmanin tarkoituksena oli luoda vaikuttava taloustieteellinen diskurssi, joka edesauttaisi sellaisen talouden ja taloudellisen hallinnan taidon kehittymistä, joka mahdollistaisi vapaan markkinatalouden valtion toimintaa ohjaavana periaatteena ja tilanteen, jossa markkinat valvovat valtiota, eikä toisinpäin. Esioletuksena oli luonnollisesti se, että yhteiskunnan muodostavien yksilöiden on kehityttävä suuntaan, jossa he omaksuvat (markkina)taloudellisen ajattelun eetoksensa pääperiaatteeksi. (Ks. myös Eräsaari 2011.)

Uusliberalismin teki kuuluisaksi elämäntyöllään itävaltalaisyyntyinen ja Englannissa, Yhdysvalloissa ja Saksassa työskennellyt, Chicagon ja Freiburgin taloustieteellisissä ”koulukunnissa” vaikuttanut Friedrich von Hayek (1899-1992). Teoksessaan *Tie orjuuteen* Hayekin (1995) lähtökohdat ovat klassisessa liberalismissa ja keskeisenä huolena on sosialistisen tai muun keskusjohtoisen järjestelmän taipumus alistaa yksilöiden intressejä ja haluja ja täten heikentää yhteiskunnan vapautta ja innovatiivisuutta. Hayekin mukaan vapaa markkinatalous takaa parhaiten kansalaisten taloudelliset toimintakyvyt ja vaikutusmahdollisuudet. Esseessään *The Use of Knowledge in Society* (1954) hän katsoo sen edistävän itsenäistä taloudellista järjestäytymistä, joka taas takaa vapaan kysynnän ja tarjonnan olosuhteiden vallitessa kaikkien kansalaisten kannalta suotuisimman hintakehityksen. Hayek ei kuitenkaan koskaan täysin torjunut valtion puuttumista talouteen ja palvelujen tuottamiseen eikä edes sen tuloeroja tasoittavaa roolia.

Sen sijaan Hayekin ystävä ja kollega, chicagolainen taloustieteilijä ja monetaristi Milton Friedman (1912–1996) edusti tässä suhteessa jyrkempää suuntaa. Friedmanin mielestä valtion tulee puuttua yksilön elämään, kansalaisyhteiskuntaan ja talouteen niin vähän kuin mahdollista. Tämä koskee esimerkiksi koulutusta, joka hänen mukaansa on jokaisen yksilön oma asia. Hän kannatti yksilön vapautta, mahdollisimman vapaaehtoista järjestäytymistä esimerkiksi palvelujen järjestämisessä sekä yksityisomistuksen ja markkinoiden ”täydellistä” vapauttamista. Taustalla oli jo klassistakin liberalismia ajanut usko siitä, että ahneus ja omaisuuden kasvattamisen himo ovat luonnollinen osa ihmisyyttä, mutta Friedman kieltäytyi esimerkiksi Smithin tai Locken tavoin näkemästä tässä merkittäviä riskejä, jotka vaativat esi-

merkiksi jonkin julkisen tahon lieventävää ja välittävää toimintaa. Friedman itse ei myöskään ajatellut yhteiskunnalla, yhteisöllä tai valtiolla olevan oikeutta yksilön moraaliseen ohjaukseen, kuten esimerkiksi Hayekin voidaan tietyiltä osin katsoa ajatelleen, vaan ideaalimuodossaan yksilön taloudellinen toiminta on moraalisesti neutraalia. (Friedman 1977; Friedman & Friedman 1982.) Rationaalisuus, moraali ja vastuu yhdistettiin Friedmanin uusliberalistisiin ajatuksiin joidenkin tutkijoiden mukaan varsinaisesti 1970-luvun lopulla, kun niitä sovelsivat käytäntöön uusliberalismin lisäksi muun muassa schumpeterläisestä talous- ja yrittäjyysajattelusta inspiroituneet konservatiivipoliitikot ja talousvaikuttajat. Tällöin yrittäjyydestä alkoi toden teolla muodostua uusliberalistisen talouspolitiikan kansalaisuusihanteen mukainen moraalinen velvoite, jonka avulla saatettiin asettaa yksilöä koskevia sääntöjä ja rajoituksia esimerkiksi työttömille tai köyhille. (Ks. esim. Hall 2011; Lerner 2000; Ruuskanen 1995, 17–18, 37, 111–114; Wacquant 2013.)

Friedman ajoi näkyvästi kansalaispalkan käyttöönottoa, koska se kannustaa työttömiä töihin mahdollisimman hyvin ilman, että valtio toimillaan konkreettisesti puuttuu heidän vapauksiinsa. Ristiriitaisen kuuloisesti hän myös kannatti 2000-luvulla vakiintunutta ajatusta pysyvästä työttömien muodostaman työvoimareservin tarpeellisuudesta. Friedmanin mukaan työttömiä on oltava, jotta talousvaihteluiden aiheuttamiin muutoksiin työvoiman tarpeessa voidaan vastata joustavasti. Ohje, jota sittemmin monet talousajattelijat ovat soveltaneet kritisoidessaan älyttöminä pitamiään täystyöllisyyden ideoita läntisissä yhteiskunnissa. Kuten edellä viittasin, kuvion toimiminen käytännössä on edellyttänyt sitä ”moraalista käännettä”, jossa työttömyydestä ja sen riskistä on tehty luonteva osa jokaisen kansalaisen henkilökohtaista yrittäjyyden eetosta. (Friedman 1968; 1977; Friedman & Friedman 1982.)

Liberalismin kehityksen kriittisissä analyyseissa onkin todettu, että yhteiskunnallisena aatteena uusliberalismille on ominaista klassisen liberalismin huoli ihmisten vapauden takaamisesta, mutta siitä on karsiutunut huoli egoististen intressien vapaan ajamisen mahdollisesti aiheuttamista – jopa todennäköisistä – yhteiskunnallisista ristiriitaisuuksista. Samalla huoli vapaudesta on siirtynyt klassisen liberalismin kansalaisuutta ja kansalaisyhteiskuntaa koskevasta huolesta yhä enemmän huoleksi markkinoiden ja markkinakansalaisen vapauksista. Uusliberalismissa taloudesta on tullut tärkein yksilön eetoksen elementti. Valtion keskeisimmäksi tehtäväksi ei ajatella joidenkin peruspalveluiden ja -toimintojen tasapuolista turvaamista, vaan omistusoikeuden, kilpailun ja kaupan mahdollisimman vapaan toteutumisen takaaminen, jonka puolestaan nähdään parhaalla mahdollisella tavalla takaavan vapauden ja tasa-arvon (Foucault 2008). Uusliberalistiset talouspoliittiset käytännöt ovat tosin osoittaneet, että valtiointerventiot ovat toisinaan hyvinkin toivottuja. Uusliberalistit ja moniin samoihin oppeihin uskovat uuskonservatiivit ovat huutaneet valtiota apuun vuoroin niin holtittoman kansainvälisen sijoitus- ja luototustoiminnan tappioita korjattaessa esimerkiksi rahan arvoa vakauttamalla kuin paikattaessa kasvavien köyhien luokkien sosiaalisia ongelmia vankeus- tai muilla rangaistuksilla (Dean 2007, 176–195; Harvey 2008, 88–101; Wacquant 2013).

Kuten David Harvey (2008, 88–101) *Uusliberalismin lyhyessä historiassa* useaan otteeseen toteaa, uusliberalismista erilaisine sovelluksineen tuli kuuluisa talous-

oppi muidenkin kuin taloustieteilijöiden keskuudessa vasta 1970- ja 1980-luvuilla oikeistolaisten, arvoiltaan konservatiivisten poliittishallinnollisten kokeiluiden myötä. ”Voittokulku” seurasi siitä, kun muutamien vaikutusvaltaisten keynesiläisyyttä vastustaneiden keskieuropalaisten ja yhdysvaltalaisen taloustieteilijöiden ideat kytkeytyivät valtion toimintojen supistamista ja markkinoiden vapauttamista ajaneiden politiikkojen, viranomaisten ja sijoittajien näkemyksiin 1970-luvulla. Tämä tapahtui melko samanaikaisesti mutta eri muodoissaan hyvinkin erilaisissa maissa, kuten Chilessä, Isossa-Britanniassa, Kiinassa ja Yhdysvalloissa. Kansalliset sovellukset ovat muuttaneet uusliberalismia suhteessa siihen, millaisia ilmentymiä ajattelijat, kuten vaikkapa Hayek, sille hahmottelivat: vapaudet ja oikeudet ovat keskittyneet koskemaan yksilön toimintaa nimenomaan talouden alueella. Toisilla elämänalueilla esimerkiksi pääministeri Margaret Thatcherin hallinto Britanniassa ja presidentti Ronald Reaganin hallinto Yhdysvalloissa (Friedman oli Reaganin talouspoliittinen neuvonantaja) sen sijaan kavensivat yksilön vapauksia. Yksilön vapauksia kaventava kehitys on voimistunut esimerkiksi Yhdysvalloissa Reaganin hallinnon jälkeen edelleen köyhyyden hallinnoinnin kohdalla (esim. Wacquant 2009). 1990- ja 2000-luvuilla uusliberalismi on jatkanut vahvistumistaan talouspolitiikan saralla, mutta muuttanut entisestään muotoaan muilla yhteiskuntapolitiikan lohkoilla lyöden eri tavoin kättä esimerkiksi sosiaaliliberalististen mallien kanssa (esim. *kolmas tie* tai *Big Society* Britanniassa, tai työttömien aktivointipolitiikka kaikissa Euroopan unionin maissa).

Vankan hyvinvointivaltioperinteen omaavassa Suomessa uusliberalismi ei ole ideologiana ja käytäntönä lyönyt läpi yhtä vahvasti kuin esimerkiksi Yhdysvalloissa, Isossa-Britanniassa, Italiassa tai vaikkapa monissa Etelä-Amerikan valtioissa, kuten Chilessä ja Perussa (Harvey 2008; Stokes 2001; Teivainen 1999). Heikki Patomäki (2007, 12–13) katsoo, että uusliberalismi rantautui Suomeen talous- ja yhteiskuntapolitiittisena ajattelutapana 1990-laman aikana ja sen jälkeen erityisesti OECD:n (*Taloudellisen yhteistyön ja kehityksen järjestö*), Kansainvälisen valuuttarahaston ja Euroopan unionin toiminnan tuloksena sekä sellaisten kansainvälisten komiteoiden vaikutuksesta, joihin on osallistunut valtiovarainministeriön virkamiehiä ja suomalaisia talousasiantuntijoita. Hänen mukaansa selkeimpiä merkkejä uusliberalisoinnista Suomessa ovat olleet devalvaatiopolitiikasta luopuminen, keskittyminen inflaation hillitsemiseen, rahoitusmarkkinoiden sääntelyn asteittainen purkaminen, ulkomaisten talousasiantuntijoiden vallan kasvu, siirtyminen uuteen julkishallintojohtamiseen (ks. tämän kirjan sivut 44–46), valtionyhtiöiden tai niiden osuuksien myyminen ja valtiollisten palveluorganisaatioiden liikelaitostaminen sekä kilpailukykyretoriikan laajeneminen, lisääntyminen ja leviäminen. (emt., 55–97).

Michel Foucault (2008, 147, 173, 225–226) katsoo, että yksilöä koskevan taloudellisen ajattelun kehityksessä suurin muutos liberalismiin ja uusliberalismiin välillä on siinä, että liberalismiin subjekti oli ennen kaikkea tuottaja ja myöhemmin myös kuluttaja, mutta uusliberalismiin subjekti on yrittäjä. Tämä tarkoittaa ennen kaikkea ’itsen yrittäjyyttä’ tai ’yritysmäisyyttä’. Foucault nimittääkin uusliberalismiin yksilösubjektia ”kykykoneeksi” (emt., 229). Ihminen nähdään oman elämänsä pääomana, tuottajana ja ansion lähteenä. Niin yrittäjämäisen yksilön itsensä kuin hänen

perheensä ja ympäröivän yhteiskunnan on pyrittävä investoimaan yksilön inhimilliseen pääomaan. Tavoitteet ovat yksilöllisiä ja yhteiskunnallisia: Yksilöllinen päämäärä on mielihyvän tuottaminen. Se seuraa siitä, kun omaan itseensä investoiminen tuottaa toivotun lopputuloksen. Sosiaalisesti ja yhteiskunnallisesti tavoite on itsenäinen, taloudellisesti valtiosta riippumaton toimija, joka pistää itsensä likoon taloudellisen kokonaistuottavuuden puolesta. Sosiaalisesti tärkeää on myös itsevastuullisuus: epäonnistuminen markkinoilla nähdään johtuvaksi yksilöstä itsestään. Esimerkiksi työttömyys on tästä näkökulmasta yksilön kyvyttömyyttä investoida itseensä järkevästi ja myydä itseään tehokkaasti työmarkkinoilla (Harvey 2008, 83).

Yhtä kaikki, uusliberalismin tieteellinen diskurssi ja sen yhteiskuntapoliittiset – usein lähtökohtaisesti konservatiiviseen velvollisuus- ja holhousajatteluun liittyvät – sovellukset ovat raivanneet merkittävästi tilaa uudentalaiselle kansalaisuuskäsitykselle ja -ihanteelle: yrittäjäkansalaiselle, joka ajattelee kaikkea yksilönvapauksiensa ja omien mahdollisuuksiensa kautta eikä näin ollen ollen turvaudu passivoivaan ja omanarvontuntoaan vahingoittavaan valtion tukeen ja joka empimättä toteuttaa ihmisyyteen luonnollisesti kuuluvaa egoistista ahneuttaan markkinoilla.

Vahvimman vapaus, vahvimman voitto

En ole edennyt tässä melko kauaskantoisten historiallisten aatosten läpikäynnissä aivan kronologisesti. Jos olisin edennyt, niin ennen uusliberalismia olisi ollut jo syytä käsitellä erään sille ja klassiselle liberalismille monelta osin vastakkaisen ajattelumallin eli sosiaalidarwinismin vaikutuksia yksilöetoksen kehittymiseen. Käsiteltäköön se kuitenkin liberalistisen jatkumon ehjemmän hahmottamisen vuoksi vasta tässä. Sosiaalidarwinismi on Charles Darwinin (1809–1882) luonnonvalintateoriasta johdettu näkemys yhteiskuntien kehittymistä. Sosiaalidarwinismin eri suuntauksille on yhteistä nähdä yhteiskunnassa ja maailmassa selviäminen tai menestyminen vahvimpien ryhmien ja yksilöiden *luonnollisena oikeutena*. Kärkevimmillään yritykset tasoittaa epätasa-arvoisuuksia heikoimpien ja vahvimpien välillä nähdään ei-toivotuiksi pyrkimyksiksi puuttua luonnonvalintaan, itsestänselvyyteen. Sen sijaan osan sosiaalidarwinisteista mielestä on jopa edullista kiihdyttää heikoimpien ryhmien ja yksilöiden tuhoutumista vahvimpien muotoileman ”kokonaisuhyvän” nimissä.

Sosiaalidarwinismin oppi-isäksi luonnehdittu Herbert Spencer (1820–1903) tuli tunnetuksi oman aikansa yhteiskuntatieteelliselle positivismille ominaisen ihmisen ja luonnon rinnastuksen viemisestä äärimmilleen: yhteiskunta on organisi-
mina verrattavissa luontoon kasveineen, eliöstöineen ja luonnonlakeineen. Ja sen mukaisesti sitä tulee ajatella ja hallita. Parhaiten ”yhteiskunnallisiin luonnonlakeihin” sopeutuvat yksilöt ja ryhmät selviävät ihmisen evoluutiossa. Spencer ja monet hänen seuraajistaan näkivät olemassaolon taistelun koskevan niin kansakuntia kuin yksilöitä ja ryhmiä yhteiskuntien sisälläkin. Yksilöistä pärjäävät vahvimmat ja sopeutumiskykyisimmät. Koska kamppailussa on kyse luonnonlaista, niin yksilöiden pärjääminen on ensisijaisesti kiinni heidän omasta sisäsyntyisestä halustaan

ja kyvystään. Yksilöiden kyvyt eivät siis lähtökohtaisesti ole sosiaalisia eli yhteiskunnassa vallitsevien (valta)suhteiden, rakenteiden, käytäntöjen, tiedonmuodostelmien tai vuorovaikutussuhteiden muokattavissa. Toki sosiaalisella toiminnalla voidaan niihin vaikuttaa, mutta spenceriläisen opin mukaan sitä ei pidä tehdä liiaksi. Samoin tietyt lähtökohtaiset yhteiskunnalliset olosuhteet ja käytännöt, kuten kilpailu, näyttävät ajattelutavassa sellaisina, joihin ei pidä kajota liiaksi. Ne ovat luonnollisia. (Spencer 1857.)

Voi sanoa, että jo spenceriläiselle sosiaalidarwinismille oli ominaista korostaa yksilön yrittelijäisyyttä ja aktiivisuutta. Vain yritteliäs yksilö, joka sekä ajattelee omaa elämäänsä taloudellisten tehokkuusrationaalisuuksien mukaan että kalkyloi toimintaansa suhteessa yksilöllisiin ja sosiaalisiin riskeihin, sopeutuu muutoksiin ja selviää "taistelussa toisia vastaan". Ei siis ihme, että Spencerin ajatukset ovat saaneet enemmän tai vähemmän tietoista vastakaikua ennen kaikkea valtioissa ja alueilla, joissa liberalistiset talous- ja yksilökäsitykset ovat kohdanneet poliittisen konservatismiin. Vastakkaista teoreettista näkemystä on kuuluvammin edustanut sosiaalievoluutioteoria, jonka sovelluksia on ollut erityyppisten sosialistien ajattelussa. Palaan vastakkaisiin suuntauksiin kirjan viimeisessä luvussa.

Yksi yrittäjyyden eetoksen kannalta erittäin merkittävä asia, jota sosiaalidarwinismi yhdessä liberalistisen talous- ja yksilökäsityksen kanssa ruokki, oli – ja väitän, että on yhä edelleen – usko edistykseen. Edistysusko kehittyi ensimuodossaan valistuksen aikana. Silloin ajateltiin, että ihmisen ja ihmiskunnan aineellinen ja henkinen kehitys on jatkuvaa. Sitä vievät eteenpäin sivistyksen ja sivistystason kumuloituminen. Kehityskollalla on aina ollut myös moraalinen ulottuvuutensa. Järkemme tieteellisperäinen kehittyminen edistää kokonaisvaltaisesti hyvää ihmiselämän kannalta. Klassisen liberalismiin taloustiede painotti 1700- ja 1800-luvuilla kehityksen aineellista puolta. Aineellisesta hyvinvoinnista ja vauraudesta alkoi kehittyä henkisen sivistyksen mittari, ja teollistuneita (lue: kehittyneitä) yhteiskuntia alettiin pitää kulttuurien evoluution hierarkiassa ylimpänä olevina. (Smith 1933; ks. myös Syrjämaa 2007.)

Jonkin verran vaihtelevasti, mutta pääpiirteittäin tämän liberalistisen taloustieteen ydinideoiden kuorruttaman edistysajattelun peruseriaatteeksi muodostui se, että kilpailu on kehityksen keskeinen ponsi (Smith 1933; 1999). Opinkappaleeksi muodostui, että markkinoilla kysynnän ja tarjonnan lain puitteissa tapahtuvassa kilpailussa kehittyvät ihmisten todellisia tarpeita parhaiten palvelevat tuotteet. Kilpailusidonnainen edistysusko ei koskenut vain yrityksiä ja niiden tuottamia hyödykkeitä, vaan myös valtioita/yhteiskuntia ja yksilöitä. Ajateltiin, että vapaalle kilpailulle perustuvilla markkinoilla hyödykkeensä tuottavat ja myyvät yhteiskunnat menestyvät toisia paremmin, koska kilpailu kiihdyttää innovointia ja kehitystyötä. 1900-luvun alkupuolella ajatukselle haettiin todistusvoimaa ennen kaikkea vertaamalla läntisten valtioiden taloudellista tuottavuutta kolonisoituihin yhteiskuntiin. Kylmän sodan aikana tämän "tosiasian" oikeellisuudesta todistivat esimerkit valtiokommunististen maiden takapajuisuudesta. Näiden maiden taloudelliset vaikeudet ja romahdus 1990-luvulla olivat monille lopullinen todiste kapitalismin tai vähintään markkinatalouden ylivertaisuudesta (esim. Susiluoto 2006).

Puhtaimmillaan kilpailusidonnaiseen edistysuskoon nojaaminen merkitsee yksilöille ensinnäkin sitä, että heidän välinen kilpailunsa on luonnollista ja yhteiskunnallisen kehityksen kannalta hedelmällinen tila. Kilpailu tuottaa lopulta yhteiskunnallisen edistyksen ja kehityksen kannalta parhaat tulokset. Toiseksi se tarkoittaa sitä, että kilpailun tuloksena syntyvät sosiaaliset, taloudelliset ja muut hierarkiat ovat elimellinen ja luonnollinen osa ihmisten välistä vuorovaikutusta. Kilpailu muodostaa yksilöiden välisten sosiaalisten suhteiden perustan. Tämän havainnon tieteellinen perusta on liberalismissa, kuten edellä on kuvattu, mutta tieteellisyys viittaa myös yksilöllisten ominaisuuksien jäsentymiseen kilpailussa käytettäväksi pääomaksi. Koulutus ja erilaiset asiantuntijuudet katsotaan kilpailuvalteiksi yksilöiden välisessä kamppailussa kehityksen tiellä. Asiantuntijoiden vallan lisääminen nähdään edistysdiskurssissa myös kilpailukykyä valtioiden välisessä taloudellisessa kamppailussa: tämä on näkynyt Euroopan maissa esimerkiksi erilaisten julkisten tai puolijulkisten kehittämis- ja innovaatiokeskusten määrän räjähdysmäisenä kasvuna 1990- ja 2000-luvuilla. Suomessa esimerkkinä tästä on vuonna 1983 perustettu *Valtion innovaatio- ja tutkimuskeskus* eli Tekes (Patomäki 2007, 66).

Edellä mainittu sosiaalidarwinismi toi edistysuskoon oman, raadollisemman makunsa, johon kuului kilpailun ymmärtäminen väijäämättömänä luonnollisena asiantilana – usein vielä yhdistettynä rodullisiin näkemyksiin kollektiivisella tasolla. Myös sosiaalidarwinismiin kuului vahva usko tieteellisen tiedon ja selittämisen voimaan sekä, kuten Spencer (1857) esimerkiksi osoittaa, kytkös liberalistiseen talousajatteluun. Sosiaalidarwinismin kuorruttamaan edistysuskoonkin kuului ensinnäkin ajattelutapa, että tieteellisen edistyksen tehtävä oli rakentaa voittajia yksilöiden ja kansojen välisessä kilpailussa. Joskus jopa millä hinnalla hyvänsä, kuten kolmannen valtakunnan Saksassa. Toiseksi se vahvisti radikaalisti näkemystä kilpailusta ihmisluonnolle tyypillisenä piirteenä ja kertoi todeksi sen, että yksilöiden välisessä kilpailussa voittavat kaikkein edistyneimmät. Henkisestä ja fyysisestä vahvuudesta tuli sosiaalidarwinismin myötä menestyvien yksilöiden välttämättömiä perusedellytyksiä. Tämä on toteutunut eri tavoin, painoin ja ajoituksin eri maissa, mutta 1900-luvulla, viimeistään 1990- ja 2000-luvun kilpailukykymantrasa, tästä on tullut finanssikapitalismin nimeen vannovien (esim. Wahlroos 2012), mutta myös yrittäjähenkisen ja elämässään menestyvän yksilön puolesta puhuvien (esim. Sarasvuo 1996; 2005) peruskauraa. Toki sosiaalidarwinismista ovat tiettyjen historiallisten syiden vuoksi kadonneet pahimmat rotuja hierarkisoivat määrittelyt, mutta niiden sijaan käsitys yksilöiden välisen kilpailun luonnollisuudesta on jatkuvasti lujittunut.

* * * * *

Valitettavasti tila ei anna myöten läheskään kaikkien yksilöllistymiskehitykseen vaikuttaneiden asioiden tai ilmiöiden huomioimiseksi. Lähes huomiotta jäivät esimerkiksi kartesiolainen tai valistuksen ihmiskäsitys, ja kokonaan pois sellaiset tekijät kuin yksilöivät ”psy-tieteet” tai kasvatustieteiden yksilökäsitykset. Ne kaikki ovat osaltaan rakentaneet yksilökeskeisyyttä ja tehneet näin mahdolliseksi yrittä-

yyden eetoksen ilmaantumisen ja vakiintumisen. Olen jättänyt niiden tarkastelun maininnan tasolle siksikin, että niiden yhteys yrittäjäkansalaisen eetoksen kehittymiseen on epäsuorempi kuin yllä käsiteltyjen suuremmin taloutta, 'sosiaalista' ja yksilön selviytymistä koskeneiden aatosten.

En myöskään juurikaan käsittele tässä teoksessa taloustieteellisiä yrittäjyyden teorioita, koska tarkastelutapani ei ole taloustieteellinen, enkä ole kiinnostunut yrittäjyydestä varsinaisena liiketoimintaidentiteettinä. Jotkut tutkijat ovat tarkastelleet esimerkiksi Joseph Schumpeterin näkemysten merkitystä työteliäisyyden ja yritteliäisyyden eetosten kehittymiselle (esim. Ruuskanen 1995). Vaikka viitataan hänen ajatustensa merkitykseen yrittäjyyden eetoksen moraalien kehityksessä muutamassa kohdissa, olen pyrkinyt taustoittavassa osiossa keskittymään niihin ajattelijoihin, aatteisiin tai rakenteellisiin tapahtumiin, jotka ovat mielestäni vaikuttaneet 'schumpeteriläistä talouskonservatismia' suuremmin yrittäjyyden eetoksen kehitykseen Suomessa ja sen kiinnittymiseen individualismiin.

Pyydän lukijaa huomioimaan sen, että tarkoitukseni ei ole väittää tässä läpi käytyjen laajojen ajattelutapojen tai 'diskursiivisten käsikirjoitusten' siirtyvän ihmisten elämiin tai yhteiskunnallisiin käytäntöihin sellaisenaan. Ne kuitenkin vähitellen, toinen toistensa päälle kerrostuessaan ja toisiinsa lomittuessaan tuottivat 'länsimaisen' tavan ajatella yksilöä ja tämän taloudellista kansalaisuutta. Käytännöllisen ilmentymänsä nämä ajatukset ovat yleensä löytäneet erilaisten prosessien ja tapahtumien yhteydessä, joissa niiden vastaiset tai niitä haastavat ajatukset ja periaatteet, kuten yhteisöllisyys tai valtio-ohjattu talous- tai yhteiskuntapolitiikka, problematisoituvat. Seuraavaksi tarkastelen niitä 1900-luvun lopun tapahtumia ja käytäntöjä, jotka Suomessa edesauttoivat omatoimisen ja itsevastuullisen yrittäjyksen eetoksen ilmaantumista ja vakiintumista.

Yhteiskunnallinen tausta Suomessa

Lama iskee kuin märkä sukka

Olipa kyse tieteellisestä tai populaarista 2000-luvun hyvinvointivaltion muutosten tarkastelusta tai suomalaisen talouden analyysistä, niin esillä on 1990-luvun lama. Lähdän myös tässä siitä liikkeelle tarkastellessani yrittäjyyden eetoksen ilmaantumisen yhteiskunnallisia ehtoja Suomessa. Yrittäjähenkisyyden tarkastelun kannalta on oleellista pyrkiä ymmärtämään se, mitä lamasta seurasi yhteiskuntapoliittisissa puhetavoissa ja käytännöissä. Eli millaisia totuuksia – tai ainakin vakiintuneita näkemyksiä – ja käytäntöjä syntyi, kun laman aikana ja jälkeen pyrittiin vastaamaan muiden muassa seuraaviin kysymyksiin: Kenen tai minkä syytä lama oli? Mitä tulee tehdä, jottei lama toistuisi? Miten siihen voidaan varautua tai siitä selvitä?

1990-luvun alussa Suomea koetelleelle lamalle on esitetty monia syitä. Esimerkiksi Juan Carlos Conesa ja kumppanit (2007) ovat esittäneet lähtökohdiltaan monetaristisessa analyysissään syyksi korkean verotuksen, julkisten menojen kasvun, investointien hiipumisen ja tuotannon supistumisen. Kohdennettumaksi syyksi esitetään kuitenkin useammin Suomen viennille keskeisen idänkaupan tyrehtyminen Neuvostoliiton romahtaessa. Kriittisissä puheenvuoroissa esillä on ollut näkyvästi myös pankkien ja yritysten hallitsematon ”lainahuuma”, joka seurasi luottokorkosääntelyn lopettamista ja ulkomaisen luotonhakemisen vapauttamista vuonna 1986. Yksityishenkilöiden lainanottoa lisäsi kotimaisten pankkien antolainauksen korkosääntelyn purkaminen, joka viettiin päätökseen vuonna 1986. Sen seurauksena pankit saivat entistä vapaammin määritellä uusien luottojen korkoja markkinatilanteen mukaisesti ja esimerkiksi lainakorkojen yläraja poistettiin. Tällä ei ollut vielä suuria vaikutuksia kohtuullisen matalien korkojen aikaan, mutta laman loppuvaiheessa ja jälkeen kansalaisista tehtiin ennätyskallista korkeilla koroilla vastuuttoman luotonannon ja finanssipolitiikan maksajia. Tilannetta pahensi tuolloin oleellisesti sekin, että työttömyys kasvoi pahimmillaan lähes 20 prosenttiin rapauttaen kansalaisten takaisinmaksukykyä ja ostovoimaa. Luottomarkkinoiden viljelystä ei helpottanut sekään, että vuoden 1991 loppupuolelta alkaen kotitaloudetkin saivat ottaa ulkomaisia luottoja. Kaiken kaikkiaan lainarahan osuuden kasvu

lisäsi rahan kokonaismäärää kansantaloudessa kiihdyttäen inflaatiota. Aivan kuin Islannissa 2000-luvun puolivälissä, Suomessa tehtiin isoja sijoituksia ja yrityskauppoja lähes yksinomaan velkarahalla, vailla reaalisia takuita. Kriisiä pahensi – ja erityisesti sen hoitamista vaikeutti – vielä se, että finanssitoiminnasta vastanneet pankit (erityisesti *Suomen kansallisosakepankki*, SKOP) harjoittivat luotto- ja sijoitusrahoilla liiketoimintaa, joka siirrettiin yhtiöjärjestelyillä niiden virallisen taseen ja pankkeja valvovien viranomaisten valvonnan ulkopuolelle. (Kangas 2006, 96; Lehtiö 2004; Patomäki 2007, 62–64; Ruuskanen 2009, 26, 55–58, 81, 85–86; Siltala 2004, 112–118; Turunen & Kangas 2001.)

Kuten edellä kuvatusta voi aavistella, useat taloustieteilijät ovat katsoneet kriisiä ennen ja sen aikana harjoitetun rahapolitiikan syventäneen kriisiä. Talouskuplan aikana korkeaan valuuttakurssiin noussut markka sidottiin Euroopan valuuttayksikköön (*ecu*), mistä seurasi ulkomaisten investointien ja suomalaisten tuotteiden viennin supistuminen samalla, kun tärkein vientikumppani romahti. Lopullisen naulan arkkuun kasinotaloudelle ja niin muodoin lähes koko kansantaloudelle löivät vuosien 1991 ja 1992 devalvaatiot eli markan arvon heikentämiset. Valuuttasijoittajat hylkäsivät markan ja ulkomailta lainaa ottaneiden lainamäärät ja korot alkoivat nousta vauhdilla. Investoinnit vähenivät yksityisellä mutta myös julkisella sektorilla. Tuloksena oli konkurssien määrän raju kasvu: kun Suomessa tehtiin 2 750 konkurssia vuonna 1989, niin vuonna 1992 niiden määrä oli lähes 7 400. Tästä ja vientiyriyten supistuksista seurasi suurtyöttömyys, joka koetteli erityisesti laajasti työllistänyttä rakennusalaa. (Kiander 2001, 22–29; Lehtiö 2004; Ruuskanen 2009, 57–58; Siltala 2004, 112–118; Tilastokeskus 2004.)

Kotitalouksien ja yritysten luottojen takaisinmaksuvaikeuksien paisuessa luotottajat eli pankit ajautuivat kriisiin luottotappioiden vuoksi. Pankit puolestaan joutuivat maksuvaikeuksiin ulkomaisilta luottotajilta ottamiensa lainojen kanssa. Pankkikriisi kulminoitui, kun valtio otti Suomen pankin kautta haltuunsa Suomen kansallisosakepankin vuonna 1991 sekä takasi sen ja muiden pankkien velkoja. Vain hieman sen jälkeen vuoden 1992 keväällä perustettiin pankkituesta vastannut valtion vakuusrahasto. Sen ensisijaisena tehtävänä oli pankkikriisin hoito. Rahaston pysyväksi tehtäväksi on nimetty talletuspankkien vakauden turvaaminen. Vakuusrahasto on valtion talousarvion ulkopuolinen valtioneuvoston alainen rahasto, jota hoitaa valtiovarainministeriö. Pankkikriisin aikana rahaston toiminta keskittyi tukilainojen ja takausten antamiseen pankeille. Lisäksi rahasto hankki, hoiti ja myi pankkien omaisuutta omaisuudenhoitoyhtiöidensä (esim. niin sanottu roskapankki *Arsenal*) kautta. Kriisin jälkeen rahasto on vastannut muun muassa pankkien pelastamiseksi perustettujen omaisuudenhoitoyhtiöiden toiminnasta ja myöhemmin niiden alasajosta. Rahaston, muiden valtion instanssien ja pankkien keskinäisen toiminnan tuloksena pankkeja yhdisteltiin, lopetettiin ja saneerattiin kriisin aikana ja jälkeen. (Lehtiö 2004; Ruuskanen 2009.)

Vaikei pankkikriisillä ollut suoria vaikutuksia yrittäjyyden eetoksen kehittymiseen, siihen liittyneellä lamalla, työttömyydellä, asunovelkaongelmilla sekä työmarkkinoiden ja elinkeinorakenteen muutoksella on sen sijaan ollut. Erityisesti laman syitä ja seurauksia ruotinnut puhe löysi yrittäjyyden ja yritteliäisyyden ko-

rostmisesta mahdollisuuden välttää tulevaisuuden kriisejä, tai jos ei aivan välttää niitä, niin ainakin jakaa vastuuta kriiseistä uudelleen: 1990-luvun jälkeen on korostettu sitä, että on pyrittävä entistä tarmokkaammin välttämään valtion joutumista pankkikriisiin ja siihen liittyvien lieveilmiöiden (työttömyys, tuottavuuden vaje, sosiaalipalveluiden käytön kasvu jne.) maksajaksi (ks. esim. Kantola 2002). Konkreettisimmin laman vaikutus yrittäjyyden eetoksen rakentamiseen ja levittämiseen näkyi kuitenkin kauppa- ja teollisuusministeriön, työministeriön, opetusministeriön, Opetushallinnon ja Teollisuuden ja työnantajien keskusliiton Yrittäjyysvuosikymmen -hankkeessa. Sen tarkoituksena oli vuosien 1995 ja 2005 välisenä aikana eri tavoin – erityisesti koulutuksen ja kasvatuksen avulla – lisätä yritysten määrää ja niiden työllistävyyttä, mutta myös yrittäjämäistä, aktiivista toimintatapaa sekä itsensä kouluttamista ja kehittämistä kansalaisten keskuudessa. Kyseinen hanke toimi pohjana eri ministeriöiden ja järjestöjen yrittäjyyden ohjelmille ja strategioille 2000- ja 2010-luvulla, kuten myös sen jälkeiselle yrittäjyysajattelulle ja -toiminnalle yleisemmin.

Laman kanssa rinnan tapahtui niin sanotun sosialistisen blokin romahdettua talouden kansainvälistyminen uudella tavalla ja volyyymilla. Globalisaatiosta lähdettiin Suomessakin hakemaan lamaan lääketta, joka maistui jo lähtökohtaisesti karvaalta. Jorma Sipilä (2011, 360) on kuvannut tuon ajan sosiaali- ja talouspoliittisia globalisaatiopaineita seuraavasti:

”Ulkoista painetta [talous- ja sosiaalipolitiikan uudistamiseen, MP] nosti puolestaan talouden globalisaatio, jonka merkitys alkoi valjeta länsimaiden poliitikoille. Kehittyvissä maissa toimivat kansainväliset yritykset kokivat valtavia kasvuruiskeita, mutta niiden seuraukset jakautuivat länsimaissa hyvin epätasaisesti. Menetyksiä oli kompensoitava, mutta verolähteet kävivät entistä rajallisemmiksi. Rikkaat länsimaat olivat joutuneet pitkään ja vaikeaan kilpailuun kansainvälisten yritysten luomista työpaikoista ja verotuloista.”

Kansainväliseen uusliberalistiseen kehitykseen usein samastetun tai rinnastetun globalisaation tunnusmerkki on niin sanottu vapaakauppa. Enemmän tai vähemmän suorana tarkoituksena on ollut rakentaa koko maailmasta hyödykkeiden markkina-alue, jossa raaka-aineet ja niistä prosessoidut tuotteet voisivat liikkua mahdollisimman rajoittamattomasti ja suuryritykset levittää toimintaansa haluamiinsa maihin. Ennen kaikkea *Maailman kauppajärjestön* (WTO) masinoiman tavoitteen vihollisia ovat alueelliset tai kahdenväliset tuonti- ja vientisopimukset sekä maakohtaiset tariffit ja rajoitukset. Myös julkisomisteisen tuotannon ja valtiollisten etuosto-oikeuksien poistaminen ovat osa tätä globalisaatioprosessia, samoin kuin patenttien yleistyminen ja paineet tekijänoikeuslainsäädännön standardisoimiseksi. (Harvey 2008; Patomäki 2007.)

Kyseistä vapaakauppaideologiaa ovat omalta osaltaan pyrkineet toteuttamaan myös OECD ja Euroopan unioni. Nämä tahot ovat näkyvimmin siirtäneet vapaakaupan sanomaa sopimukselliselta valtiotasolta yksilötasolle kannustaessaan – toisinaan jopa pakottaessaan – maita kahdenvälisten kauppasopimusten purka-

miseen, julkisen sektorin kaventamiseen sekä paikallisten työmarkkinaratkaisujen tekemiseen. Niin OECD:n kuin EU:n tavoitteena on niiden omien sanojen mukaan juurruttaa käytäntöjä, jotka synnyttävät ja vahvistavat yksilöllistä luovuutta, innovointia ja yrittäjyyttä henkilökohtaisen ja kansallisen talouden moottorina ja selkärankana. Tuloksena on ollut julkisen sektorin ja valtiojohtoisen kollektiivisen vastuun vähentäminen sekä kansalaisyhteiskunnan ja yksilön vastuun lisääminen. Kaiken kaikkiaan taloudelliseen globalisaatioon liittyneet käytännöt ovat vakiinnuttaneet ja vahvistaneet markkinataloudellista toimintalogiikkaa yhteiskunnissa, niin myös Suomessa. (Harvey 2008; Patomäki 2007; Siltala 2004.)

1990-luvun lamaan, uusliberalismiin ja kiihtyvään globalisaatioon liittyvät sekä aiempien kollektiivisten solidaarisuusrakenteiden (esim. kansallisuus ja luokka) että solidaarisuutta rakentaneiden mekanismien (työttömyys- ja eläkevakuutus) jonkinasteinen rapautuminen. Aika ajoin vahvistuneista poliittisista eroista huolimatta voitaneen sanoa, että sotien jälkeen Suomessa vallitsi vuosikymmenten ajan vahva käsitys kansallisesta yhtenäisyydestä (Liikanen 2005). Tätä vahvisti ”Kekkonen ajan” hyvinvointivaltiollinen näkemys kansalaisuuden ja kansalaisoikeuksien universaalisuudesta: kaikille kansalaisille kuului sama perusturva, ja julkinen sektori tuli hädän yllättäessä yksilön apuun erilaisin subventioin, tukitoimin, yrityksiä koskevin sanktioin tai omien yritystensä kautta (Smolander, internet). Kulttuuri- tai luokkakohtaisia ryhmäoikeuksia ei juurikaan tunnustettu tai tunnustettu, vaan julkiset palvelut ja tuet perustuivat oletukseen kansallisesta yhtenäisyydestä. Työmarkkinaepävarmuuksien kohdatessa ihminen saattoi kokea turvaa siitä, että oli suomalainen. Samanlaista ”identiteettiturvaa” saattoivat kokea luokka-asemaansa useimmat työntekijät: vahva ammattiyhdistysliike ja sen tunnustettu korporatistinen asema antoivat tunteen kuulumisesta kollektiiviseen yhteiskunnalliseen tai poliittiseen voimaan ja tukea taistelussa työmarkkinoiden epävarmuuksia vastaan. 1990-luvulta alkaen nämä molemmat tukea antaneet identifikaatiopisteet ovat menettäneet merkitystään työmarkkinoiden yksityistymisen, jälkieteollistumisen ja ammattiyhdistystoiminnan epäsuosion sekä esimerkiksi yhteiskunnan kansainvälistymisen myötä. Suuri rooli niiden merkityksen nakertamisessa on ollut myös universaalia solidaarisuutta rakentaneiden mekanismien muutoksilla ja arvon laskuilla: esimerkiksi työttömyys- ja eläkevakuutus eivät enää ole samalla tavalla kattavia ja universaaleja kuin ennen.

Lamataloot: kilpailukykypuhe ja menokuri

Kuten jo viitattua 1990-luvun pankkikriisiä ja uusia globalisaatiopaineita seurasi talousrationaalisuuden vahvistuminen ja uudistuminen Suomessa. Kuten brittisiologi Nikolas Rose (1999, 27) on todennut, jokaisella rationaalisuudella on oma puhetapansa ja slanginsa. Näin on ollut myös Suomessa laman jälkeisessä talouspuheessa. Anu Kantola (2002) on väitöskirjassaan osoittanut, että lamaa seurasi uudenvuoden talouspoliittinen puhetapa: kilpailukykypuhe. Se läpäisi ensin finanssimarkkinoiden ja vientiyritysten sektorin siirtyen sitten vakiintuneeksi osaksi poliittista

ja hallinnollista puhetta. Sen sanastoa ovat nykyään talous- ja elinkeinopoliittisessa puhunnassa niin usein toistuvat trenditermit, kuten dynaamisuus, muutos, joustot, innovaatiot, osaaminen ja kannustaminen (Kantola 2006, 159). Asiaan liittyi myös yleisempi diskursiivinen muutos kohti uusliberalismia: valtioon tukeutumisesta ja valtion puuttumisesta tehtiin talousoppineiden ja -hallinnon tietopuheessa epäseksikästä ja jopa haitallista – ainakin hyvässä markkinatilanteessa (Kantola 2002; 2010).

Kilpailukykypuhe kritisoi vallitsevan taloudenpidon ja hallinnoinnin jäykkyyttä, byrokraattisuutta ja valtiojohtoisuutta, finanssimarkkinoiden sääntelyä ja työmarkkinajärjestöjen liian keskeistä roolia. Valtio talouden säätelijänä todettiin kilpailukykypuheessa syylliseksi surkeaan taloustilanteeseen laman jälkeen. Kilpailukykypuheen vallatessa alaa myös valtion tapaa hallinnoida taloutta alettiin ajatella uudelleen. Leikkuriin joutui valtiontalous, joka oli raskaasti alijäämäinen ja velkainen suurtyöttömyyden, idänkaupan tyrehtymisen ja pankkitukien vuoksi. Valtion talousroolin supistamisella ei ainoastaan haluttu elvyttää kuralla olevaa markkinatilannetta, vaan myös luoda merkittäviä julkistaloudellisia säästöjä ja pysäyttää velkakierre. Valtion kilpailukykypuheeseen liittynyt talouspoliittinen suunta ei kuitenkaan alkanut tuottaa toivottuja tuloksia: kun valtion velka oli ollut suomalaiselle hyvinvointivaltiomallille ominaisen keynesiläisen talouspolitiikan – vahva verovaroin ylläpidetty julkinen sektori, valtion finanssiohjaus ja osallistuminen markkinoille yhtiöidensä kautta – murroksen aikaan vuonna 1990 yhdeksän miljardia euroa, oli se viisi vuotta myöhemmin 60 miljardia. (Siltala 2004; Tilastokeskus 2014a)

Tuo velkasumma oli muodostunut siitäkin huolimatta, että keynesiläinen talouspolitiikka oli korvattu sovelluksella monetaristisesta talouspolitiikasta. Sen perustyökäluja inflaation ja markkinatilanteen hallinnassa olivat ja ovat yhä rahan määrän säätely ja joustojen hakeminen markkinatoimijoiden piiristä, yrityksistä ja niiden tuotantovoimista. Toisin sanoen 1990-luvun jälkeen ei olla enää katsottu hyväksi, että rahan arvo joustaa, vaan joustoja tulee hakea menoista, kuten palkoista. Monetarismin voittokulku oli sinänsä mielenkiintoista tässä tilanteessa Suomessa, koska siinä talouden sääntelyyn suhtauduttiin periaatteessa samalla tavoin kuin vuonna 1986 rahamarkkinoiden sääntelyn vapautumisen jälkeen paisuneessa kasinotaloudessa. Monetarismista oli tullut myös Euroopan unionin vuonna 1992 avautuneiden sisämarkkinoiden taloudenpidon keskeinen oppi. (De Grauwe 2013; Hembruff 2011; Siltala 2004, 89–94.)

Ajan raha- ja talouspoliittista siirtymää – jonka leimallisin piirre siis oli markkinoiden kansainvälistyminen ja kaupankäynnin sääntelyn pienentäminen – on kutsuttu myös siirtymäksi reaalityaloudesta finanssitalouteen (esim. Siltala 2004, 89–94). Käytännössä tämä tarkoitti sitä, että pyrittiin siirtymään yleisin yhteiskuntapolitiittisin perustein ohjatusta taloudesta markkinoiden ja niiden pitkälle viedyn vapauden ohjaamaan talouspolitiikkaan. Keskeistä on monetarismin hengessä pitää inflaatio alhaisena ja lopettaa devalvaatiot. Sen sijaan tuotantovoimien kustannukset tulee painaa alas ja työntekijöiden määrällä pelata markkinatilanteen vaihtelun mukaisesti. Samalla on syntynyt perinteisen valtiollisen taloudenpidon rinnalle yhä

suurempi, voimakkaampi ja vaikuttavampi finanssitaloussektori, jonka moottori on kansainvälinen, kasvoton ja demokraattisen päätöksenteon ulottumattomissa oleva sijoitustoiminta. Reaalitaloudellisen markkinatalouden rahasta suuri osa palautuu tuotantotoiminnan uusintamiseen ja uusimiseen tai yhteiskuntaan verotuksen ja muiden tulonsiirtojen kautta. Finanssitalouteen taas kuuluu erilainen ”yrittäjämentaliteetti”: tulot jaetaan osakkeenomistajille ja niiden palautuminen reaalitalouteen tai yhteiskunnalliseen jakopottiin on vähäistä, olematonta tai ainakin enemmän tai vähemmän sattumanvaraista. Oleellista ei ole enää yhteiskunnallisen kokonaiskultuksen ylläpitäminen tulonsiirtoin, vaan omistajien ja sijoittajien edun mukainen markkinatoiminta, joka kriitikoiden mukaan epätasapainottaa kulutuskysyntää ja ruokkii stagnaatiota eli hidastaa taloudellista kasvua, ainakin kokonaisyhteiskunnallisesta näkökulmasta. Työntekijöille ja kuluttajille jää vähenevän työn tilanteessa vähän vaihtoehtoja pelastaa asemansa kuluttajina. Finanssisektorin hyvinvoinnin puolestapuhujille ja uusliberaaleille ekonomisteille ratkaisu tähän on kansankapitalismi eli yksityisten ihmisten aktiivinen sijoitustoiminta. Tällä tavoin yksilöt halutaan ei ainoastaan saattaa osaksi omistuksesta tulevia ansaintoja, vaan myös entistä suurempaan ja hallitsemattomampaan taloudelliseen itsevastuuseen sekä viime kädessä osavastuuseen markkinoiden toiminnasta ja esimerkiksi omasta työllistymisestä. Periaatteen mukaisesti kansalaisilla on vapaus ja mahdollisuus pelata rahansa sijoitusmarkkinoilla, kunhan he muistavat jatkuvasti seurata sijoituksiaan ja kalkyloida riskejä suursijoittajien tavoin. Oman edun tavoittelu on keskeinen taloudellisen toiminnan motiivi ja yhteiskunnallinen solidaarisuus perustuu ensisijaisesti oman edun tavoittelun mahdollistamiselle. Puolustajiensa mukaan kansankapitalismi jopa vapauttaa työntekijöitä riistosta, joka perustuu työvoiman myyntiin ja työn tulosten karkaamiseen toisen omistukseen, koska nyt kaikista tulee työn tulosten osaomistajia ja parhaimmillaan työntekijä vapautuu työnsä myymisestä. Finanssisektorin puolustajien toivoma kansankapitalismi on todellisen vapaan, mahdollisuuksiltaan tasa-arvoisen yrittäjähenkisen yhteiskunnan peruskivi. (Ks. myös Bruun & Eskelinen 2009; Heiskala & Luhtakallio 2006; Siltala 2004.)

Kyseistä kehitystä tuki Euroopan unionin talouskuripolitiikka, joka Suomen piti huomioida ensin siihen pyrkivänä maana ja sitten sen jäsenmaana. Euroopan unionin talouspolitiikan keskiössä on ollut alusta lähtien ajatus valtioiden talouden tasapainottamisesta ”eurokuntoon”. Periaatteena Euroopan unioniin liityttäessä on ollut, että valtionvelka saa olla enintään 60 prosenttia bruttokansantuotteesta. Käytännössä tämä on tarkoittanut sopimuksin, direktiivein ja asetuksin vahvistettua julkisen sektorin ”menokuria” – vaihtelevalla menestyksellä tosin. Julkiseen talouteen on kaikissa Euroopan unionin maissa kohdistunut mittavia säästöpaineita. Sittemmin, kuten olemme esimerkiksi 2010-luvulla Kreikan kriisin kohdalla nähneet, kansainväliset luottoluokituslaitokset ovat saaneet yhä tärkeämmän osan menokurista puhuttaessa ja säädettäessä. Taustalla on yksinkertainen valtiontalouden laskentalogiikka, jonka mukaan valtion menojen leikkausta kompensoi aina positiivinen vaikutus, joka tulee korkojen laskun ja valtion talouden käytettävissä olevien kulujen kasvun myötä. Tähän liittyy inflaation pitäminen kurissa, joka toteutuu – tämän monetaristisen mallin mukaan – palkkojen maltillisen korottamisen

ja yrittäjyyttä rasittavien verojen karsimisen kautta. (Ks. esim. Healy 2013, 87–107; Heiskala & Luhtakallio 2006; Patomäki 2007, 87.)

Kilpailukykypuheen levitessä 1990-luvun aikana taloutta, elinkeinoja ja työmarkkinoita koskevia sisäpoliittisia ratkaisuja alettiin punnita kaiken aikaa sen valossa, miten ne vaikuttivat Suomen asemaan kansainvälisillä markkinoilla. Mittarista muodostui nopeasti lähes jumalallinen. Kaikilta valtion sektoreilta ja yhteiskunnan ryhmiltä alettiin vaatia ryhtiliikkeitä maan ja sen markkinoiden kilpailukyvyyn parantamiseksi. Alkoivat lamatalkoot, joihin oli osallistuttava tahtoen tai tahtomattaan. Mutta pankkien, luotonantajien tai sijoittajien sijaan vastuuseen haettiin julkista sektoria ja kansalaisia: Julkisia menoja alettiin leikata ja julkisorganisaatiot pistettiin itse ohjaamaan talouttaan uuden julkishallintojohtamisen keinoin. Kuntien valtionosuuksia leikattiin yli 30 prosenttia. Valtion talouspolitiikan yhdeksi ohjenuoraksi otettiin se, että työntekijöiden määriä pyritään vähentämään julkisella sektorilla, mutta esimerkiksi vuosien 1996–2006 välisenä aikana kuntien ja valtion työpaikkojen osuus kaikista työpaikoista vähentyi vain kolme prosenttia ja työpaikkojen määrä julkisella sektorilla kasvoi itse asiassa tuona aikana peräti 6,4 prosenttia (Tilastokeskus 2008). Lamatalkoot kuitenkin koskettivat julkista työmarkkinasektoria ratkaisevasti, sillä työpaikkoja vähennettiin tavaroiden ja palvelujen tuotannosta yhtiöiden myynnin ja ulkoistamisten kautta. Uudet työpaikat syntyivät pääasiassa kehittämispuolelle ja sinne, mistä monet kriitikot niitä alun perin halusivat karsia eli hallintoon. Työttömyyskorvaus jäädytettiin ja palkkojen vuosikorotuksiin vaadittiin selkeitä kattoja työnantajapuolen taholta. Sosiaaliturvaan alettiin vaatia leikkauksia ja opiskeluaikoihin rajoja. Vähitellen alkoivat elinkeinoelämää ja teollisuutta edustavat eturyhmät myös entistä rohkeammin lobata palkkajousten sekä palkansaajan etuuksien heikentämisen puolesta. (Heiskala & Luhtakallio 2006.)

Kaikki edellä kuvattu kuului – ja kuuluu yhä – kokoelmaan hallinnollisia järkiperusteita, puhetapoja, strategioita, prosesseja, toimijoita ja käytännön sovelluksia, joita Anu Kantola (2002) on kuvannut osuvasti käsitteellä ”markkinakuri”. Kuvaavaa markkinakurin yhteiskunnalliselle sisäistämiselle on ollut, että vähitellen kaikkea – myös hyvinvointivaltion purkamista vastustavia näkemyksiä – on alettu perustella kilpailukyvyyn takaamisella. Organisaatioiden ja ihmisten toimintaa ajatellaan nykyään enemmän tai vähemmän luonnollisesti kilpailukyvyyn näkökulmasta. Talousargumentti melkein minkä tahansa näkemyksen puolesta on uskottava, mikäli se vetoaa tai vähintään viittaa kilpailukykyyn.

Talouselämän ja poliittisen johdon esittämät muutosvaatimukset eivät kuitenkaan laman hoidossa kohdistuneet ainoastaan julkiseen sektoriin, vaan, kuten todettua, ryhtiliikettä vaadittiin kansalaisilta, joiden monissa puheenvuoroissa katsottiin olevan hyvinvointivaltion mekanismien passivoimia. Esimerkiksi vuonna 1991 muodostetun pääministeri Esko Ahon johtaman hallituksen valtiovarainministeri Iiro Viinanen näki vuodelle 1992 laatimassaan budjettiesityksessä yhdessä sitä kommentoineiden asiantuntijoiden kanssa työttömyysturvan huonona keinona yleisen taloustilanteen parantamiseen. Sen sijaan piti satsata yritysten toimintaedellytysten parantamiseen ja niiden kilpailukykyyn. Viinanen itse arvioi vastik-

keettoman työttömyysturvan turruttavan ihmisen työttömyyteen ja ehkäisevän työelämän kiinnostavuutta. (Viinanen 1994; 1995; ks. myös Julkunen 2001, 164, 166; Patomäki 2007, 122.)

Myöhemmin niin Viinanen kuin esimerkiksi Harkimo ja Sarasvuo ovat nähneet 1990-luvun laman erinomaisen tervehdyttävänä tapahtumana suomalaisessa markkina- ja valtiontaloushistoriassa (Viinanen 2014; Taloussanomien 23.10.2008; YLE Uutiset 10.11.2011). Heidän mukaansa se oli sitä ennen kaikkea siksi, että se pakotti korjaamaan markkinoiden toimintaa ja valtiontaloutta rasittaneita rakenteellisia vikoja ja käänsi fokuksen kaikilla yhteiskunnan alueilla tärkeimpään eli talouskasvuun ja kilpailukykyyn sen edellytyksenä. Työn korkea kustannustaso ja valtion menojen väärä kohdentuminen on puheenvuoroissa nähty syiksi niin viennin alamäkeen kuin talouden nousun epätodennäköisyyteenkin. Markan sitominen ecuun ja vähittäinen markkinoiden avaaminen vahvistivat tällaisten näkemysten asemaa entisestään, koska Euroopan ja erityisesti maailman mittakaavassa suomalaisen työn ja tuotteen hinta näyttivät nyt entistä kalliimmilta. Niistä muodostuikin kestoargumentteja vaadittaessa työelämän joustoja yritysten vientiedellytysten parantamiseksi. Viinanen talouskurin ajoilta on perua kokoomuksen sittemmin vaaleissa jatkama talkoopuhe, joka on ollut sekoitus äärioliberalistista yksilön taloudellista itsevastuuta, kommunitaristista velvoittavaa yhteisöllisyyttä ja palkatonta vapaaehtoista uhrautumista (Kokoomus 2011). Kyse on lausumien ja näkemysten kokoelmasta, josta sittemmin on tullut suomalaisen yrittäjyysetoksen yksi kulmakiivi.

Uusi työ, uutta vastuuta yksilölle

Kukaan ei voine väittää, etteikö työelämä olisi muuttunut perustavanlaatuisesti viimeisten 20–30 vuoden aikana. Muutosta kuvataan milloin 'postfordismin' tai 'verkkokapitalismin', milloin 'uuden työn' tai 'aivotyön' käsitteillä (Jakonen ym. 2006; Julkunen 2008; Peltokoski 2006; Siltala 2004; Vähämäki 2003; 2006; 2009.). Uuden työelämän tyypillisiksi piirteiksi katsotaan

- koneellisen tuotannon väheneminen
- työn tekemisen irtautuminen paikasta tai laitteesta
- avoimet tilat ja liikkuvuus
- uudet informaatioteknologiat
- työn suoran ja näkyvän kontrollin väheneminen
- työ- ja vapaa-ajan rajan hämärtyminen
- verkostoituvat tuotantoprosessit, koneet ja ihmiset
- aivotyön lisääntyminen ja kommunikaation merkityksen kasvu
- informaation ja tiedon hallinnan tarve sekä asiantuntijuus
- henkilökohtaisen kehittymisen vaatimukset
- innovaatio- ja kehittämistyön määrän ja merkityksen kasvu
- työsuhteiden lyhentäminen ja epävarmistuminen

- palkattoman työn lisääntyminen tai työn tekeminen normaalipalkkaa pienemällä korvauksella
- työttömyyden muuttuminen osaksi työuraa.

Tämä työelämän kehitys ei toki ole sen ”luonnollisempi” kuin mikään muukaan yhteiskunnallinen muutos, vaan senkin taustalla on ideoita, rakenteita, tapahtumia, käytäntöjä, intressejä ja ihmisiä. Monet katsovat vuoden 1974 öljykriisin olleen ratkaiseva sysäys läntisten talouksien tuotantotapojen muutoksille. Informaatio-tekniikan kehitys katsotaan usein yhdeksi syyksi, samoin globalisoituvaa taloutta, jossa vanhanmallinen koneellinen fordistinen tuotanto on siirtymässä enenevästi kehittyviin maihin. Postfordistinen työelämä vaatii myös uudenlaisia tapoja tehdä ihmisistä työteliäitä. Tarvitaan uudenlaisia houkutuskeinoja, kuten tulospalkkioita, vapauksia, meriittejä, luovuuden kehittämistä, inspiroivaa työympäristöä, elämyksiä, seikkailuja, leikkejä ja pelejä, osakkuuksia, uusia laitteita, hyviä työkavereita, työmatkoja ja niin edelleen – riippuen tehtävästä. Uuden työn työntekijän esikuvana on yrittäjä, jolla on erityisesti sisäistä, itsen yrittäjyyttä. Tällainen työntekijä ymmärtää, että työpaikan säilyttämiseksi on ajateltava kuin se yritys, jolle hän työskentelee eli puhuttava sen kieltä ja omaksuttava sen arvot. Lisäksi hän tajuaa, että omasta elämästä on tehtävä osa työtä; on kehityttävä jatkuvasti, oltava jatkuvassa toiminta-, kommunikaatio- ja verkostoitumisvalmiudessa sekä markkinoitava itseään. Postfordistinen työ ei tapahdu vain informaatioalan suurissa yksityisissä tuotantolaitoksissa tai mediataloissa, vaan myös esimerkiksi kouluissa, tutkimuslaitoksissa, laboratorioissa ja – yhä enemmän – freelancereiden ja yksinyrittäjien kotityöpöytien äärellä. (Holvas & Vähämäki 2004; Peltokoski 2006; Vähämäki 2009.)

Työelämän muutokselle ja edellisissä luvuissa kuvatuille tapahtumille rakentuu vaatimus siitä, että ”vapaa yksilöt” saatetaan viimekätiseen vastuuseen markkinatalouden ailahteluista johtuvasta epävarmuudesta. Tämä vaatimus kulkee uusliberalistisen yksilönvapauden ja itsevastuullisuuden korostamisen rinnalla muistuttamassa huolellisen taloudenpidon tärkeydestä ja työmarkkinatilanteeseen sopeutuvasta joustavuudesta. Vaatimus on, että yksilön tulee vaalia pääomaansa eli toimintakykyään sekä vastuullisesti ja huolellisesti laskea menojaan ja tulojaan – ajatella itseään yrityksen kaltaisena.

Jussi Vähämäki (2004; 2009; Holvas & Vähämäki 2005; ks. myös Jakonen ym. 2007; Jokinen 2011) on kirjoittanut paljon yllä kuvattuun talouden muutokseen liittyvistä työn ja tuotannon ehtojen, odotusten ja rakenteiden muutoksesta. Myös nämä muutokset ovat keskeisellä tavalla vaikuttaneet yrittäjyyden eetoksen hegemonisoitumiseen. Vähämäki ja muut uuden työn analytiikot katsovat, että tuotannon yleisluonne on muuttunut oleellisesti: teollisesta tuotannosta ja perinteisestä palvelutuotannosta on siirrytty – tai vähintään ollaan siirtymässä – teknologiavälitteiseen, erityisesti aivoja, persoonallisuutta, yhä moninaisempia taitoja ja kommunikaatiota vaativaan informaatioajan tuotantoon. Kun ennen työtehtävä oli kaikille osapuolille kerrasta selvä ja tiettyssä työssä ei tarvittu uusien taitojen omaksumista nopeassa rytmissä, nyt työntekijän tärkein ominaisuus on jatkuvan informaation tuottaminen itsestään ja toiminnastaan. Vain osa tästä informaation tuottamisesta

on suoraan laskettavissa työn arvon muodostukseksi perinteisin työn ja sen lisäarvon mittarein. Jatkuvan kommunikoimisen tila tarkoittaa sitä, että työntekijän on alituisen pohdittava kommunikaationsa sisältöä ja muotoa sekä itseään informaation tuottajana ja kommunikaatioon osallistujana.

”Uudessa työssä on ”pidettävä yhteyttä”, ”oltava kuulolla” ja jatkuvasti läsnä, koska kukaan ei tee työtä puolestasi. Siksi koko tämän uuden työn kiivain toiminta tapahtuu varsinaisen työn ulkopuolella ja ennen sitä. Vastaavasti itse työtehtävä voi sen tekijälle hahmottua levon ja vapahduksen hetkenä, joka antaa hänelle mahdollisuuden vähän aikaa olla muuta kuin itsenäinen yrittäjä.” (Vähämäki 2004, 24.)

Edellinen kuvaa kärjekkäällä tavalla sitä uuden työn piirrettä, että se seuraa tekijäänsä kaikkialle; elämästä tulee työn osa. Tämän edellytys puolestaan on – ainakin pyrittäessä menestymiseen nykyisillä työmarkkinoilla – henkilön persoonallisuuden jatkuva ja mahdollisimman kokonaisvaltainen ja notkea peliin laittaminen. ”Itse” ja ”minä” on tuotava esille uudestaan ja uudestaan (työ)kontekstin edellyttämällä tavalla. Niin työelämässä kuin sen ulkopuolellakin on osattava herkeämättä markkinoida ja brändätä itseään, jotta menestyisi tai jottei joutuisi työmarkkinoiden ja -elämän hylkäämäksi, kun olosuhteet muuttuvat. Työelämälle on tyypillistä jatkuva ”poikkeustila” ja ”levottomuus”, jossa pärjäävät parhaiten luovat, kilpailu- ja muutoskykyiset sekä työelämän ehtojen mukaisesti itserefleksiiviset yksilöt. Uusi työ on luonteeltaan yksilöllistä ja henkilökohtaista, koska sen kova ydin koostuu persoonallisuuteen kiteytyvistä ominaisuuksista ja henkilökohtaisista taidoista ja tiedoista. Kolikon kääntopuolena kummittelevat itsekkyys, narsismi ja yksinäisyys. Tämä siitakin huolimatta, että työn ytimessä on yksilön kyky sosiaalisuuteen, suhteisiin ja kommunikaatioon. Paradoksaalisesti juuri kommunikaatio, sosiaalisuus ja itseidentifiointi ruokkivat itsekkyyttä ja yksinäisyyttä, koska niistä on tullut osa myytävää työtä eli tuotetta. ”Vanhan työ” on yhä monelle osa työelämää, mutta aivotyön työtavat ja odotukset ovat siirtymässä myös sen aloille.

Vapaa-ajan ja työn sekoittuminen vaatii yksilöltä yrittäjyyden eetosta, joka koostuu moninaisista alansa tai alojensa perustaidoista ja -tiedoista, markkinointi- ja brändäämiskyvyistä, verkostoista, sitoutumisesta, halukkuudesta kehittyä koko ajan lisää sekä kyvystä sietää epävarmuutta. Tärkeää ei enää ole, kuten perinteisessä työssä, työnantajan näkyvä valvonta tai kellokortit, vaan itsen kontrollointi ja valvonta; kuinka paljon ja missä töitä tekee riippuu yksilöstä itsestään. Jos haluaa menestyä, niin tulee tietää mitä tehdä. (Vähämäki 2004; 2009.)

Aktiivinen kansalainen

1990-luvun alkupuolen jälkeen julkisen talouspolitiikan yksi johtoajatus on ollut se, että menoja on leikattava ja vastuuta taloudesta siirrettävä yksilöille ja yhteisöille sen vuoksi, että valtiontalous säilyisi kansainvälisen lainanoton kannalta ”uskottavalla

tasolla”. Enemmän tai vähemmän aiottuna rinnakkaisvaikutuksena kansalaisia on asetettu vastuuseen yritysten, pankkien ja valtion taloudenpidosta niiden itsensä sijaan. Laman jälkeen yksilön on nähty olevan vastuussa omasta työllistymisestään ja taloustilanteestaan sekä toissijaisesti koko markkinatilanteesta. Laman jälkimainingeissa hegemonisoituneesta kilpailukyky- ja joustopuheesta on perua nykyään jo lähes itsestäänselvyudeksi muodostunut näkemys pitkäaikaistyöttömien passiivisuudesta ja ”vanhan hyvinvointijärjestelmän” passivoivasta luonteesta. Ei ollutkaan ihme, että 1990-luvun puolivälin jälkeen sosiaalipolitiikan ihannesubjektiksi tuli ’aktiivinen kansalainen’, joka toimii näkyvästi niin oman hyvinvointinsa kuin taloutensakin puolesta. Lisäksi on plussaa, jos hän toimii oikeiksi ja tärkeiksi katsottujen yhteiskunnallisten asioiden puolesta. (Kantola 2002; 2010; Saastamoinen 2010; Kuusela & Saastamoinen 2006.)

Vaikka aktiivisen kansalaisuuden eetoksen ihanteena oli hallinnossa pitkään ajatus kaikkiin yhteiskunnan osa-alueisiin osallistuvasta kansalaisesta, otti talouspuhe nopeasti niskalengin muista puhetavoista ja koko aktiivisen kansalaisen käsitteen palvelukseensa. Jo 1990-luvun puolivälissä aktiivisuudella alettiin yllä mainitussa merkityksessä viitata erityiseen työelämäaktiivisuuteen, johon kuului myös aktiivisuus työttömyyden kohdatessa (Saastamoinen 2010), jolloin aktiivinen työtön pitää itsensä vireänä työelämämahdollisuuksiaan ajatellen. Lama-ajan jälkeen syntyneet työttömien koulutukset, kurssitukset, harjoittelukäytännöt, sanktiot ja lukuisat työelämäpalveluja tarjoavat konsulttitoimet vankistivat ja nopeuttivat käsityksen leviämistä. Aktiivisen kansalaisuuden ’taloudellistuminen’ toisin sanoen palautti käsitteen hyvin pitkälti teollistuvan yhteiskunnan työteliään kansalaisen eetokseen.

Samalla tämä yhteenkietoutuminen päivitti sitä, mitä työteliäällä kansalaisella tarkoitettiin. Työnteon tärkeys tuli hyvinvointivaltion kriisiytymispuheessa takaisin kansalaisuutta koskevan merkityksenannon keskiöön, mutta uudella tavalla. Työtä ja työteliäisyyttä ei enää ensisijaisesti ajateltu yksilön taloudellisen turvan sekä henkilökohtaisen identiteetin ja hyvinvoinnin lähteenä, vaan niitä on sittemmin alettu pitää henkilökohtaisina velvollisuuksina. Samalla, kuten jo todettua, vastuuta on siirretty yksilölle. On yksilön omista kyvyistä ja kapasiteeteista kiinni, pärjääkö hän työmarkkinoilla vai ei. Keskeiseksi haasteeksi ihmiselle muodostuikin tämän velvollisuuden ja vastuun yhdistäminen. Enää ei riitä, että yksilö on työntekijäkansalainen, vaan hänen on nähtävä itsensä yrityksenä. Yrityksen tulee investoida jatkuvasti ja luovasti. Riskit pitää tunnistaa ja kalkyloida ja niillä on osattava pelata. (Holvas & Vähämäki 2005, 31–35; Saastamoinen 2010, 230-238; Siltala 2004, 198–203.)

Samalla julkiseen apuun turvautumiseen on entistä vahvemmin liitetty luovuttamisen leima ja sitä on alettu lähestyä yleisesti välttämättömänä viimesijaisena vaihtoehtona, sillä se ei ole luovaa eikä yritteliästä. Työttömyys latautuu negatiivisilla identiteeteillä, uhkakuvilla syrjäytymisestä, luuseriudesta ja terveydellisistä ongelmista. Työteliään kansalaisen täytyykin tänä päivänä olla proaktiivinen itseään ja elämäntilanteitaan kohtaan. Työntekijän tulee valmistautua pahimpaan jatkuvalla CV:n päivittämisellä, sosiaalisuutensa ja taitojensa kehittämisellä sekä

yksilöllisten vakuutusten kartuttamisella. Työttömän sen sijaan tulee osoittaa pyy-
teetöntä aktiivisuutta työllistymistään kohtaan, markkinoida itseään ja mieluum-
min työllistää itsensä kuin etsiä pitkään työtä toisten palveluksesta. Yhteiskunnal-
linen velvoite on samalla kääntynyt toisinpäin: kun hyvinvointivaltioajatteluun
kuului työllistäminen yhteiskunnan velvollisuutena kansalaisiaan kohtaan, niin
nyt yksilön on työllistytävä täyttääkseen velvollisuutensa yhteiskuntaa ja sen kes-
keisiä (markkina)rationaalisuuksia kohtaan. Viime kädessä tätä on yhä enemmän
alettu jälleen ohjata kurinpidollisilla menetelmillä. (Esim. Holvas & Vähämäki 2005;
Julkunen 2008; Montsion 2012; Saastamoinen 2010; Siltala 2004, 221–224; Virtanen
2006; Vähämäki 2003; 2006; 2009.)

Aktiivisuuden vaatimuksessa ja työteliäisyyden uudessa tulemisessa ei ole
kyse pelkästään puhe- ja ajattelutapojen muutoksesta, vaan niillä on kytköksensä
myös rakenteellisiin muutoksiin suomalaisessa yhteiskunnassa ja globaalisti. Elin-
keino- ja työmarkkinarakenteen muutokset sekä niitä myötäilevä koulutuspolitiikan
muutos ovat vaikuttaneet yrittäjäkansalaisen eetoksen syntymiseen, kehitty-
miseen ja vahvistumiseen. 1960- ja 1970-luvuilla teollistuneen Suomen palkkatyön
kuva rakentui protektionististen sopimusten turvaamien perustuotanto- ja vien-
titeollisuuden pitkien työsuhteiden sekä laajan julkisen sektorin elinikäisten työ-
suhteiden kehityksessä. 1990-luvulla tämä kuva alkoi murtua nopeasti rahoitusalan
sääntelyn vähetessä, ulkomaankaupan rajoitusten poistuessa ja julkisen sektorin
säästökuurissa. Suhteellisen vakaa työllisyystilanne ja pitkien työsuhteiden työ-
markkinat korvautuivat kansainvälisten markkinoiden suhdanteita noudattavalla
epävakaudella, kvartaalitalouteen perustuvilla työsuhteilla ja julkisen sektorin pro-
jektityösuhteilla. (Holvas & Vähämäki 2004, 37–41; Siltala 2004; ks. myös Rantala &
Sulkunen 2007.) Tämä työmarkkinoiden prekarisoituminen sai retorisen muotonsa
konsulttien, johtamiskouluttajien ja liike-elämän edustajien puheissa: työelämän
epävarmuudesta tuli tuottavuuden ja luovuuden elinehto ja palkkatyön jatkuvasta
muutoksesta normaalitila (Teknologiateollisuus 2013; Nortio, internet).

Yrittäjyyttä koskevissa eetolausumissa kyse ei ole vain helposti negatiivisik-
si käännettävistä asioista, kuten pärjäämisestä, vastuista tai velvollisuuksista, vaan
myös luovuudesta ja innovatiivisuudesta. Kun jatkuvasta muutoksesta leivottiin
normaalitila, niin luovuudesta ja innovatiivisuudesta kehitettiin elämänhallintapu-
heessa yksilön selviytymisstrategioita muutosten keskellä. Niistä on tullut avainsa-
noja visioinnissa, jonka tarkoitus on taata henkilökohtainen menestyminen omassa
elämässä, niin taloudellisesti kuin henkisesti ja sosiaalisestikin. Innovaatio ja luo-
vuus ovat elämänhallinnan kerronnassa retorisia siteitä yksilön kasvun ja taloudel-
lisen menestyksen välillä.

Nykyisillä työmarkkinoilla – varsinkin luovan teollisuuden ja niin sanotun tietö-
työn kontekstissa – pärjää vain huippuosaaja, joka yhdistelee vaadittuja kompe-
tensseja ja persoonallisuutensa piirteitä menestyksekkäästi:

”Ammatilliseen huippuosaamiseen tämäkään ei yksistään riitä. Lisäksi tulisi
olla innovatiivinen oman työnsä löytäjä ja ikuinen kehittäjä. Tällöin nousevat
arvoon myös geneettiset taidot, kuten ongelmanratkaisukyvyt, kriittinen ana-

lyyttisyys sekä sosiaaliset taidot. Ammatillisessa huippuosaamisessa käsitteet taito, kyky, kapasiteetti, tehokkuus ja taitavuus ovat myös sidoksissa toisiinsa. Lisäksi tätä persoonallisuutta kaivellessa on löydettävissä yhteys joustavuuteen, kestävyYTEEN ja tarkkuuteen. Huippuosaaminen on mahdollista vain, jos yksilöllä on nämä korkeatasoiseen suoritukseen vaadittavat kompetenssit. Tähän väliin voisi lisätä kuin tv-shopin mainoksissa: eikä tässä vielä kaikki. Huippuosaaja nimittäin ruokkii ja tukee omaa elinikäistä kehittymistä ja oppimista mm. seuraavilla taidoilla: ajankäytön- ja elämänhallinta, oman toiminnan hallinta, autonominen toiminta, omien vahvuuksien tunteminen ja hyödyntäminen, ihmisten ja tehtävien johtaminen, innovaatioiden ja muutosten käynnistäminen, riskinotto-kyky ja visiointikyky. Lisäksi osaajamme on hyvin kyvykäs elämään tässä jatkuvassa muutoksessa, ja intuiotonsa varassa ymmärtää, että muutos on elämän ainoa pysyvä elementti.” (Patrikka 2012.)

Innovatiivisuudesta ja luovuudesta on tullut yrittäjähenkisen yksilön identiteetin peruspilareita ja hyvän elämän arvoja ja kriteereitä. Samalla niistä on tullut onnellisuuden ehtoja; vain luova ja innovatiivinen ihminen voi löytää tiensä onneen. Onnellisuuden tärkeimpiä ainesosia ovat positiivinen ajattelu ja elämänasenne, joita elämänhallintaoppaissa ja -teksteissä peräänkuulutetaan kerta toisensa jälkeen. Ne ovat ensinnäkin avaimia siihen, että yksilö kykenee elämään onnellisena jatkuvan muutoksen tilassa ja kohtaamaan lannistumatta epäonnistumisia ja vastoinkäymisiä. Toiseksi kaikkalainen positiivisuus pitää yllä uskoa ja toivoa siihen, että unelmat ovat toteutettavissa. Myönteinen ajattelu onkin keskeinen osa yrittäjyyden eetosta. Vain uskomalla omaan menestymiseen voi selvitä ja voittaa. Negatiivinen ajattelu ja asennoituminen johtavat, jos eivät nyt aivan tappioon ja tuhoon niin ainakin luuseriuteen. Yrittäjäyksilö hallitsee mielenhallinnan tekniikat, joiden avulla tappiomielialasta nousee ja lopulta vahvistetaan yritteliäisyyttä. (Siltala 2004, 221–292; Vähämäki 2009, 31–38 .)

Positiivisen asenteen ja ajattelun opettamisen ja sisäistämisen ympärille on syntynyt kokonainen konsulttien ja kouluttajien ammattikunta. Heiltä yritykset ja yksilöt voivat ostaa koulutuspalveluja, joissa opetellaan onnellisuuteen ja myönteisyyteen tähtäävää mielenhallintaa:

”Mielen ohjelmointi tarkoittaa sitä, että voimme hallita ja valita ajatuksemme ja uskomuksemme. Meidän ei ole pakko ajatella tietyllä, etenkin negatiivisella tavalla. Mielen ohjelmointi liittyy siihen sisäiseen puheeseen, jota itsellemme puhumme. Se, miten suhtaudumme itseemme, heijastuu puheissamme. NLP [*Neuro Linguistic Programming*, MP huom.] tarjoaa tehokkaat menetelmät mallintaa ajatus-, toiminta- ja kokemusmaailmaamme, ja kääntää ja suodattaa ikävätkin asiat myönteisiksi.” (Kannustusvalmennus 2012.)

1990-luvulta lähtien Suomessa käytettyjen psykologian työelämäsovellusten rinnalle ovat uusimpina tekniikoina tulleet jooga ja mindfulness. Ne ovat 2010-luvun alun kuumimpia tekniikoita itsetietoisuuden kasvattamisen kautta löytyvään yritteliäis-

syyteen. Tarkoitus on löytää avaimet jatkuvasti kasvavan stressin ja kiireen kestämiseen kehollisen ja henkisen itsen kuuntelemisen ja tuntemisen kautta. Kaiken keskiössä on jatkuvan tilanteisen itsetietoisuuden kehittäminen. Tavoiteltu läsnäolotaidoksi kutsuttu kyky auttaa voimistamaan hetken kokemista ja sen havainnointia. Sen tavoitteena puolestaan on kehittää kykyä tunnistaa omia tunteitaan ja hyväksyä ne sellaisinaan. Tekniikoiden markkinointi ja koulutus on puettu yksilön onnellisuuden ja hyvinvoinnin asuun, mutta taustalla pilkottaa organisaatioiden etu eli tarve pystyä pitämään työkykyä – tehokkuus ja luovuus – yllä esimerkiksi työntekijämäärien supistuksista johtuvien paineiden alla.

”Shakti tarjoaa työhyvinvointipalveluja työelämän tarpeisiin. Palvelut pohjaavat laajaan psykologian ja taloustieteiden alan osaamiseen. Palveluissa sovelletaan lisäksi erilaisia meditatiivisia menetelmiä (tietoinen läsnäolo eli mindfulness, meditaatio, rentoutus, jooga). Shaktin toiminnan tarkoituksena on antaa työpaikoille keinoja edistää henkilöstön työhyvinvointia ja työssä jaksamista, mikä auttaa yritystä voimaan paremmin ja vahvistamaan tulostaan. Työhyvinvointipalvelujen avulla työntekijät saavat konkreettisia työkaluja oman hyvinvointinsa tueksi.” (Shakti 2014.)

Itsetietoisuutta kehittävät koulutukset pyrkivät erilaisten psykologisten ja meditatiivisten tekniikoiden kautta tuottamaan yritteliäitä työelämäpärjääjiä, jotka pystyvät kestämään stressiä ja välttämään masennuksen tai ainakin pärjäämään sen kanssa. Toisaalta mindfulnessia ja joogaa voidaan tarjota myös työttömille ja epävarmoissa työsuhteissa toimiville keinona selvittää itsen tutkiskelun ja henkilökohtaisen kasvamisen avulla stressaavasta epävarmuudesta ja köyhyydestä (ks. esim. Reinola 2014).

Itsen tutkiskeluun ja tuntemiseen suuntautuvassa työelämän eetospuheessa rakentuvan yrittäjähenkisen yksilön identiteetin vastinparina on muutokseen valmistautumaton ja kykenemätön yksilö, joka ei tunnista kompetenssejaan tai ei pärjää epävarmuuden ja ahdistavan elämäntilanteen kanssa. Kärkevimmissä menestyskirjallisuudessa tällaiset yksilöt näyttäytyvät pohjoismaisen hyvinvointivaltion koulimina luusereina, jotka ovat jämähtäneet menneeseen. Nämä yksilöt eivät ole luovia tai innovatiivisia menestyjiä, koska eivät etsi haasteita vaan tyytyvät liian helposti liian tuttuun ja turvalliseen. Olemassa olevaan sitoutuminen ja tyytyminen ovat osa työteliään kansalaisen eetosta, mutta menestymiseen intohimoisesti suhtautuvan yrittäjäkansalaisen eetoksessa ne eivät riitä.

* * * * *

Olen edellä pyrkinyt erittelemään niitä rakenteellisia tekijöitä ja ajattelutapoja, jotka mahdollistivat yhteiskunnan läpäisseen yrittäjäkansalaisen eetoksen ilmaantumisen 2000-luvun alussa. Seuraavaksi tarkastelen yrittäjyyden ja yrittäjähenkisyyden esiintymistä eri yhteiskunnallisissa asiayhteyksissä nyky-Suomessa. Keskeistä esi-
merkkien valinnassa on ollut ”uutuusarvo”: käsittelemäni alat ja asiayhteydet ovat

sellaisia, joilla yrittäjyyttä ei vielä 10 tai ainakaan 20 vuotta sitten ajateltu tyypilliseksi, mutta joille erilaiset yrittäjyyden periaatteet ja mallit ovat nyt tehneet tulonsa ja muuttumassa tyypillisiksi.

Julkisen sektorin uudet tuulet

Kuten mainittua, yrittäjyyden eetos ei ole vain yksilön ajattelua ja toimintaa koskeva asia, vaan rakentuu ja tapahtuu yksilötason kanssa vuorovaikutteisessa suhteessa myös erilaisissa kollektiivisissa tai organisatorisissa yhteyksissä. Esimerkiksi kuntien, aluehallinnon ja -palvelujen sekä valtion muodostama julkinen sektori on ollut Suomessa myllerryksessä 1980-luvun lopulta alkaen. Siihen on kohdistunut sen periaatteita ja käytäntöjä koskevia problematisointeja monelta suunnalta. Yhtäältä nämä ovat tulleet rahapolitiikan hallitsevien periaatteiden muutoksista: keynesläisyyden sijaan monetarismien kannattajat saivat valtion rahapolitiikassa ylliotteen Suomessa 1990-luvulla. Toisaalta Euroopan unionin asettamat valtion taloudenpitoa ja omistuksia sekä julkista ”holhousta” vähentävät ja yksilöitä aktiivisuuteen kannustavat ohjeistukset ja direktiivit ovat luoneet muutospainetta ja -pakkoja hyvinvointivaltiolle. Julkisen sektorin muutosta ovat tukeneet myös muut kansainvälisen kaupan sääntelyyn vaikuttamaan pyrkivät organisaatiot, kuten OECD, Maailmanpankki ja Maailmankauppajärjestö, ja sittemmin yhä kasvavassa määrin kansainväliset luottoluokittajat. Kolmanneksi – edellisiin liittyen ja sisältyen – julkisen sektorin taloudenpitoa ovat muuttaneet uusklassisesta taloustieteestä omaksutut ajatukset resurssien tehokkaasta kohdentamisesta. Viimeksi mainittu on siirtänyt julkisen toiminnan fokusta pois kokonaisvaltaisesta yleishyödyllisyydestä (esim. työllistäminen, väestön ostovoiman ylläpitäminen ja markkinoiden epätaasa-arvoisuusvaikutusten tasapainottaminen) palvelujen tehokkuuteen ja jatkuvaan säästämiseen. (Esim. Kendall 2004; Lerner & Walters 2004; Patomäki 2007; Siltala 2004, ; 82–94; Walters 2004; Walters & Haahr 2005, 42–64.)

Julkisen sektorin perusteellista muuttamista vauhditti 1990-luvun taitteessa raha- ja talouspolitiikan epäonnistumisesta johtunut lama, jota käsiteltiin jo edellä. Siihen liittynyt velkaantuminen antoi järkevyyden ja loogisuuden valtion menonkuurille ja omaisuuden myynnille. Pääministeri Harri Holkerin hallitus (1987–1991) alkoi liikelaitostaa valtion hallintoa. Kuten Anu Kantola (esim. 2002; 2010) on todennut, ajatukseen valtion kulutuksen ja tuotannon uudelleenjärjestämisestä kytkeytyi vahvasti ajatus kansallisesta kilpailukyvyistä, jota on jo kohta kaksi vuosikymmentä

esitetty ”kansallisena elonjäämisoppina” (Patomäki 2007, 64-82). Tähän ajattelu- ja puhetapaan sisältyy ajatus julkisen sektorin tehottomuudesta, olipa kyse palvelutuotannosta, tuotannon organisoimisesta ja omistamisesta tai rahamarkkinoiden sääntelystä. Lisäksi julkista sektoria moititaan puhetavassa toistamiseen kalleudesta, hitaudesta ja raskaudesta. Ratkaisuksi kilpailukykypuheessa esitetään kilpailun vapauttaminen minimoimalla julkinen omistus ja sääntely. Sen uskotaan tekevän suomalaiset markkinat houkuttelevammiksi kansainvälisille sijoittajille. Lainaus Elinkeinoelämän keskusliiton vuoden 2011 eduskuntavaaliohjelmasta tiivistää nämä ajatukset:

”Terve kilpailu luo edellytykset tehokkaasti toimivalle taloudelle. Kaikkia on kohdeltava markkinoilla samalla tavalla. Tällä hetkellä näin ei ole: julkinen ja yksityinen elinkeinotoiminta joutuvat kilpailemaan erilaisilla pelisäännöillä. Julkisen sektorin yksiköt nauttivat monista eduista, joita yksityiset yritykset eivät voi saada. Tällaiset kilpailua vääristävät tekijät tulee poistaa.” (EK 2010, 8.)

Hyvinvointivaltiollisia käytäntöjä ja ajattelutapoja kritisoivat problematisoinnit kiteytyvät puheessa hyvinvointivaltion kriisistä, joka laman ja pankkikriisin aikana levisi Suomeenkin. Suurimpina ”kriisipesäkkeinä” esitetään edelläkin mainitun valtion tehottomuuden ja raskauden lisäksi inflaatiokierrettä ylläpitävä palkkojen ”liikakasvu” ja se, että julkiset tuet passivoivat ihmisiä ja löyhentävät heidän itsekuriaan niin, että he ovat haluttomia kantamaan vastuuta omasta sosiaalisesta ja taloudellisesta asemastaan. Lamaa, joukkotyöttömyyttä ja hyvinvointivaltion rahoitusongelmia on käytetty kriisipuheessa retorisisina tehokeinoina oikeuttamaan problematisointiin liittyviä uudelleenarviointeja ja uudistuksia. Niiden avulla julkisten menojen leikkaukset, markkinoiden vapauttaminen, palvelujen tuottaminen julkisen sektorin ulkopuolella ja hyvinvointipalvelujen kilpailuttaminen on saatu näyttämään ikään kuin välttämättömiltä ja ainoilta ratkaisuilta. (Julkunen 1992, 77–96; Kantola 2002, 124–127; Pyykkönen 2010; Siltala 2004, 112–118.)

Uusi julkishallintojohtaminen ja managerialismi

1990-luvulla Suomeen tuli kansainvälisiä vaikutteita koskien julkisen sektorin uudelleenorganisoinnista, ennen kaikkea taloudenpidon näkökulmasta. Tämä suuntaus tunnetaan yleisesti uutena julkishallintojohtamisena (*New Public Management*). Keskeisiä ajatuksia tässä 1980-luvulla Yhdysvaltain uusliberalistien ja konservatiivien keskuudessa läpi lyöneessä ja 1990-luvulla Suomeen rantautuneessa suuntauksessa ovat juurikin julkisen sektorin pienentäminen, menojen hillitseminen ja hallinnon toiminnan tehokkuuden lisääminen. Toteuttamiskeinoina suuntauksen puolestapuhujat näkevät julkisorganisaatioiden toimintojen hajauttamisen, yksityiseltä sektorilta tuttujen markkinointi-, rekrytointi- ja myyntimenetelmien soveltamisen, tulostavoitteisuuden sekä yksityisen sektorin johtamistyylien omaksumisen.

Lisäksi vaaditaan julkisen palvelutuotannon kilpailuttamista niin, että yksityisen – ja toisinaan kolmannenkin – sektorin toimijoiden palvelutuotanto-osuus kasvaisi merkittävästi. Tämä heijastuu tilaaja-tuottaja -mallin yleistymisenä. Uusi julkishallintojohtaminen pyrkii muuttamaan organisaatiot markkinatoimijoiksi tai tulosityksiköiksi, joiden arviointiin ja hallintointiin käytetään erilaisia tulosvastuullisuuden mittareita. Yksinkertaistettuna sen ajatus on, että julkisen sektorin organisaatioita on ajateltava ja hallinnoitava yritysten tavoin. (Ferlie ym. 1996; Haveri 2002; Möttönen 2002; Näsi ym. 2008.)

Uuden julkishallintojohtamisen onnistuminen edellyttää sitä, että julkisorganisaatioiden johtaminen asetetaan jatkuvan kriittisen tarkastelun ja kehittämisen kohteeksi. Tätä näkemystä kutsutaan yleisesti managerialismiksi. Managerialistisessa johtamistavassa organisaation ongelmat näyttäytyvät tehokkuusongelmina. Tehokkuuden parantamiseksi juuri johtamista on puolestaan kehitettävä. Managerialismi perustuukin ajatukseen, että taloudelliset – mutta myös sosiaaliset ja muuntyyppiset – ongelmat ovat hoidettavissa asioiden paremmalla ja tehokkaammalla johtamisella. Byrokration ja virkamiesmäisyyden sijaan manageri pyrkii jatkuvasti refleksiivisesti kehittämään omaa johtamistaan ja on innovatiivinen, aktiivinen, tulorientoitunut, tehokas ja dynaaminen. ”Manageri on nimenomaisesti liikkeenjohtaja ja taloudenhoitaja, joka pyrkii käyttämään annetut resurssit mahdollisimman tehokkaasti” (Kantola 2002, 253). Manageri on myös asiantuntija, jolla on tiedollisia kykyjä ja resursseja nähdä mikä on organisaation parhaaksi ja mikä ei. Hän ei kuitenkaan saa olla tiedon yksinvaltiainen, vaan organisaation toimivuuden ja tehokkuuden nimissä hänen on kuunneltava kaikkia sen osapuolia ja oltava valmis uudistamaan näkemyksiään ja toimintatapojaan. Manageri onkin refleksiivinen asiantuntija, joka kykenee huomioimaan tärkeimpien toimijoiden halut ja prosessoimaan ne organisatoriseksi tehokkuudeksi. (Exworthy & Halford 1998; Heckscher & Donnellon 1994.)

Managerialistiselle hallintotavalle ovat tyypillisiä muun muassa seuraavat piirteet: laadun, tuloksellisuuden ja tehokkuuden jatkuva auditointi ja mittaaminen; tulosvastuullinen yksilöjohtaminen; toiminnan jatkuva kehittäminen; sensitiivisyys markkinamuutoksille; henkilöstön määrän jatkuva tarkkailu ja sopeuttaminen markkinatilanteeseen; henkilöstön taitojen jatkuva kehittäminen erilaisten koulutusten avulla sekä jatkuva organisaation sisäinen kommunikaatio johtamisesta ja organisaation tuloksellisuudesta. (Möttönen 2002; Kantola 2002, 180; Exworthy & Halford 1998.)

Uuden julkishallintojohtamisen ja managerialismin kehityksessä julkisen sektorin organisaatioita tarkastellaan tuloskeskeisesti. Tilaaja-tuottaja -mallissa ei kuitenkaan riitä, että ainoastaan tilaajaorganisaatiot toimivat näin. Myös yhteistyökumppanien ja verkosto-organisaatioiden on johdettava itseään samoin, jotta ne toimisivat niin tehokkaasti, että julkisten tahojen kannattaa ostaa niiltä palveluja. Uusi julkishallintojohtaminen edellyttää siis managerialistista johtamista ja resurssien käytön järjestyttä ja tehokkuutta myös kolmannen sektorin organisaatioilta. Palaan tähän tarkemmin seuraavassa luvussa.

Uusi julkishallintojohtaminen johti varsin mittaviin uudistuksiin julkisella sektorilla 1990-luvun lopussa ja 2000-luvun alussa, erityisesti kuntahallinnossa. Toimintoja on hajautettu ja yksiköitetty kaikissa kunnissa. Tämä tarkoittaa kuntien toimialoittaisten palvelukeskusten ja niiden yksiköiden erottamista omiksi hallinnollisiksi ja taloudellisiksi yksiköikseen, jolloin kunkin yksikön johtamisen merkitys on korostunut yksiköiden joutuessa ottamaan enemmän taloudellista vastuuta toiminnastaan. Tämän on toivottu johtavan – ja se on monissa tapauksissa johtanutkin – siihen, että yksiköt markkinoivat toimintaansa ja myyvät palvelujansa entistä näkyvämmiin ja tehokkaammin kuin ennen. (Ferlie ym. 1996; Näsi ym. 2008.)

Taustalla uuteen julkishallintojohtamiseen ja managerialismiin liittyvässä haajauttamisessa ja yksiköinnissä on se liberalismiin keskeinen rationaalisuus, että julkista keskushallintoa ja -hallinnointia tulee vähentää, koska toiminnan uskotaan olevan vapainta ja tehokkainta mahdollisimman pitkälle viedyssä itsehallinnoinnissa. Toimintamalli on tuttu yritysmaailmasta, jossa yksiköittämisellä on jo pitkään haettu parempia tuloksia, taloudellista vastuunkantoa, sitoutumista ja tehokkuutta ja sitä kautta heikoimpien lenkkien karsimista ja menestyvimpien vahvistamista yritysten sisällä. Kun yritysmaailmassa taustalla on entistä suurempiin liiketoiminnan tuottoihin pyrkiminen, julkisella sektorilla pyritään ensisijaisesti tehokkuuden lisäämiseen ja lyhyen aikavälin säästöihin. Liitännäispyrkimyksiä ovat esimerkiksi toiminnan parempi jatkuva arviointi, koko henkilöstön sitouttaminen ja vastuullistaminen, sekä monipuolisempi palveluiden tuottaminen. (Ferlie ym 1996.)

Uuden julkishallintojohtamisen välttämättömyys sai vahvistuksensa julkishallinnon taloudellisten suhteiden uudelleenjärjestelyssä. Yksi suurimmista virstanpylväistä oli kuntien valtionosuuslain uudistus vuonna 1993. Muutos on huipentunut vuonna 2005 alkaneeseen ja yhä meneillään olevaan kuntien palvelurakenneuudistukseen, joka puolestaan liittyy kokonaisvaltaisempaan, kuntien määrää karsivaan ja palveluita yhdistävään kuntauudistukseen. Valtionosuuslain uudistuksessa luovuttiin ”korvamerkitystä” valtion tuesta ja kunnat ohjattiin ottamaan entistä suurempi vastuu taloudenhoidostaan ja edellyttämään samaa myös yksiköiltään sekä niiden alaisilta yksiköiltä. Vastuunkantoa vauhditti kuntien valtionosuuksien pieneneminen vuosien 1991 ja 1998 välillä noin seitsemästä miljardista 4,3 miljardiin euroon. Uudistus johti kuntien taloudellisen itsemääräämisoikeuden kasvuun – joka tosin monissa ”kriisikunnissa” on lähinnä näennäistä – ja lisäksi tiukkaan säästökuuriin sekä kuntien ja niiden yksiköiden kohtelemiseen yritysten kaltaisina organisaatioina. Kuntayksiköiden pyrkimys pärjätä kaventuneella käyttöpääomalla muistuttaa tilaa, jossa yrityksen yksiköt yrittävät supistuneilla resursseilla nostaa tehokkuuttaan sijoittajien antamien ultimatumien mukaisesti. Sijoittajien sijaan tässä yhteydessä määräävät hallitsevan taloudenhoitoperiaatteen mukaiset pelisäännöt, diskurssin omaksuneet kuntien hallintoviranomaiset ja viime kädessä valtio asianosaisine ministeriöineen.

Kuntien palvelurakenneuudistus – sittemmin ”kunta- ja palvelurakenneuudistus” – on pääministeri Matti Vanhasen ensimmäisen hallituksen (2003–2007) alulle pane- ma hanke. Se on jatkoa valtiosuuslakiuudistuksen aloittamalle kuntien ja niiden tarjoamien palvelujen rakennemuutokselle. Tämä hallinnon uudistus oli määrääi- kainen kestäen keväästä 2007 vuoden 2012 loppuun (L 169/2007). Suurin huomio uudistuksessa on keskittynyt kuntien määrän supistamiseen, mutta sitäkin näky- vämpiä seurauksia ovat olleet julkisten palvelujen karsiminen, keskittäminen, yksi- köittäminen ja yksityistäminen. Palvelujen karsiminen on koskettanut näkyvimmin opetus- ja kulttuuriministeriön alaisia sivistys-, vapaa-aika- ja nuorisopalveluja. Kun kunnat on ajettu suurempaan vastuuseen omasta taloudestaan, on ”automaati- nen” seuraus ollut muiden kuin perustarvepalvelujen karsiminen, siitäkin huoli- matta että kulttuuri- ja nuorisoväki on markkinoinut vapaa-ajan palvelujen olevan kunnan valtti kilpailtaessa veronmaksajista ja loma-asukkaista. Kuntien budjetti- neuvotteluissa tämä argumentti ei ole painanut.

Nuorisosihteereiden määrä on vähentynyt radikaalisti: kun heitä vuonna 1991 oli Suomen kunnissa 278, vuonna 2011 määrä oli enää 71 (Tilastokeskus 2013). Muu- tos ei johdu pelkästään nuorisosihteereiden tehtävien lopettamisesta tai ulkoistami- sesta järjestöihin ja projekteihin, vaan osaa tehtävistä on alettu toteuttaa kuntien toimesta toisilla nimikkeillä ja jakamalla niitä muille työntekijöille. Muutos ei näytä myöskään koko kunnallisen nuorisotyön perspektiivistä ihan yhtä dramaattiselta, sillä tehtäväryhmässä ’nuorisotyö’ työskentelevien henkilöiden lukumäärä laski vuodesta 1998 vuoteen 2008 ”vain” 12 prosenttia (Tilastokeskus 2008). Myös kult- tuuritoimet ovat olleet säästötoimenpiteiden kohteena: ”1990-luvun valtiosuus- suudistusten jälkeen alle 15 000 asukkaan kunnista joka toisessa lakkautettiin kult- tuurisihteerin virka. Samaan aikaan yhdistelmävirkoja, joihin liittyy kulttuuritoimi, vähennettiin pienissä kunnissa noin kolmanneksella.” (Tilastokeskus 2012, 172.) Koska lain mukaan nuoriso- ja kulttuuripalveluja tulee kuitenkin kunnissa järjes- tää, on molemmilla aloilla – uuden julkishallintojohtamisen hengessä – siirrytty os- tamaan kulttuuripalveluja yrityksiltä ja yhdistyksiltä, sekä toisinaan projektivaroin palkkaamaan kulttuurituottaja vastaamaan kulttuuripalvelujen ja -tapahtumien jär- jestämisestä, koordinoinnista ja tiedottamisesta.

Muukaan sivistyssektori ei ole jäänyt uudistuksesta osattomaksi. Maaseutu- kuntien asukkailla on tuoreessa muistissa myös kouluverkostoon 1990-luvun lo- pun jälkeen kohdistuneet säästöt. Maaseutukoulujen lakkauttamistrendi oli alka- nut kaupungistumisen myötä jo 1960-luvulla, mutta 1990-luvun ”lamatalkoissa” vauhti kiihtyi ennätysmäiseksi, vaikei maaseutujen autoituminen enää samaan tahtiin jatkunutkaan. 2000-luvun loppupuolella vauhti kiihtyi uudelleen, jopa niin, että huippuvuotena 2006 lakkautettiin koko maassa 186 perusasteen koulua. Näistä ylivoimainen enemmistö oli pienten maaseutukuntien opinahjoja. Kaikkiaan vuosi 1990–2009 perusasteen koulujen määrä putosi lähes viidestä tuhannesta kolmeen tuhanteen. Pienten, alle 50 oppilaan perusasteen koulujen – joista suurin osa sijait- see maaseutukunnissa – määrä on samana aikana tippunut kahdesta tuhannesta

hieman yli 700:ään. Viime vuosina perusasteen koulujen ja lukioiden lakkautukset ja yhdistämiset ovat tapahtuneet suurimmaksi osaksi kaupungeissa. Osa muutoksista selittyy sillä, että pieniä maakuntakeskuskaupunkien vieruskuntia on yhdistetty kaupunkeihin ja tässä yhteydessä näiden entisten maaseutukuntien kouluja lakkautettu. Esimerkiksi vuonna 2013 Suomen kymmenessä suurimmassa kaupungissa lakkauttamisten ja yhdistämisten seurauksena poistui käytöstä 32 koulua, mukaan lukien kunnalliset toisen asteen koulut ja erityiskoulut. Säästöjä ei ole pyritty hakemaan pelkästään kouluja lakkauttamalla tai yhdistämällä ja opetusryhmi- en muutoksilla, vaan myös erilaisia rinnakkaistoimintoja on pyritty yksiköittämään ja yhdistämään. Näistä näkyvimpiä ovat vahtimestari-, terveydenhuolto- ja ruokalapalvelut. (Autti & Hyry-Beihammer 2009; Tilastokeskus 2014b.)

Lakkautusten ja yhdistämisten synnyttämistä säästöistä ei kuitenkaan olla yksimielisiä, ei edes välittömistä säästöistä. Esimerkiksi Autti ja Hyry-Beihammer (2009) kritisoivat lakkautuksia siksi, että kunnat ovat hakeneet niiden kautta säästöjä lyhytnäköisesti vuonna 2006 tapahtuneen valtion pienkoululisän lakkautuksen jälkeen. Näin jopa elinvoimaisia ja kuluja varsinaisesti aiheuttamattomia kouluja on lakkautettu paljon.

”Tämä mahdollistui, kun kuntien omaa harkintavaltaa valtionavustusten käytössä lisättiin. Enää avustuksia ei korvamerkitä, vaikka valtio maksaakin kunnille opetuspalvelujen järjestämisestä aiheutuviin käyttökustannuksiin valtionosuuksia laissa säädettyjen laskennallisten perusteiden mukaan. Jos kunta pystyy järjestämään perusopetuksen sen perusteena olevaa yksikköhintaa edullisemmin, kunnan saama valtionrahoitus ei vähene. Jos opetuskustannukset ylittävät yksikköhintojen mukaisen tason, kunta vastaa ylimenevistä kustannuksista itse. Tällaisessa tilanteessa pienen koulun lakkauttamista ja opetuksen keskittämistä suurempiin yksiköihin voidaan perustella merkittävänä säästökohteena.” (Autti & Hyry-Beihammer 2009, internet.)

Monissa kunnissa on herätty muutama vuosi lakkautusten jälkeen tehtyjen seurantojen antamien tulosten valossa siihen, ettei toivottuja säästöjä syntynytään. Opettajatyövoimaa on toisinaan tarvittu enemmän kuin ennen ja keskittämisen seurauksena kuljetuskustannukset ovat lisääntyneet paljon. Uusien tai lisätilojen tarve on synnyttänyt myös odottamattomia investointikustannuksia. Lisäksi tutkijat ovat kritisoineet sitä, että nopeita säästöjä lakkautuksin tavoiteltaessa ei ole riittävästi ajateltu syrjäseutujen ja lähiöiden koulujen mukanaan tuomia hyötyjä: ne ovat sosiokulttuurisen toiminnan keskuksia ja tuovat alueille veronmaksajia. Lisäksi koulujen lakkautukset edesauttavat muidenkin – myös yksityisten – palvelujen lakkautuskierrettä. Lisäksi paljon on keskusteltu pienten koulujen lakkauttamisesta myös pedagogian tason ja kehittymisen näkökulmasta. Panostetaanko isoissa kouluissa tai maksimiluokkakokojen kouluissa riittävästi opetuksen laatuun ja tasoon? (Autti & Hyry-Beihammer 2009; Autti, Hyry-Beihammer & Kilpeläinen 2014.)

Opettajat ovat lakkautus- ja yhdistämishybriksessä valittaneet työmäärän kasvusta ja työtehtävien hallitsemattomasta moninaistumisesta. Samalla kun oppilas-

määrät ovat keskimäärin kasvaneet, työtehtäviin kuuluu nyt perinteisen luokka-opetuksen ja sen suunnittelun lisäksi verkko-opetus, tiedottaminen ja vanhempien nettikyselyihin vastaaminen, jatkuva palaveeraaminen kurseista, työnjaosta ja opetusmenetelmistä, kurssitietojen toistuva internet-päivittäminen sekä oppilaiden entistä monipuolisempi kasvattaminen. Vastaukseksi ongelmiin ei ole tarjottu rakenteellisia tai kokonaisresursseja koskevia muutoksia, vaan opettajan oman ajan ja työn hallintaa koskevia parannuksia: työn arkea tulee suunnitella entistä kokonaisvaltaisemmin ja paremmin; omaa työaika on seurattava ja yritettävä pitää se itse kohtuuden rajoissa kasvavista vaatimuksista huolimatta; työyhteisöistä ja tiimeistä on haettava apua työmäärien kasvuun; organisaatioiden johtamista on kehitettävä ja opettajia osallistettava siihen muun työn tekemiseen käytettävän ajan kustannuksella. Uudistus on toisin sanoen kysynyt työntekijöiltä todellista yrittäjähänkeä, jossa jatkuvasti kalkyloidaan omaan työhön ja siinä jaksamiseen liittyviä riskejä itse työtä samalla tehostaen. Kustannustehokkaasti on ajateltava niin itseä kuin organisaatiotakin. (Akava 2014; Nissilä 2014; ks. myös Korhonen 2012; Ylinen 2011.)

Kuntia kehitetään niin, että näkyy ja tuntuu

Miten uudistaminen on näkynyt kuntien ja kuntalaisten arjessa? Yksiköittäminen ja yritystäminen ilmenevät ensinnäkin muutoksina organisaatioiden arviointikäytännöissä. Eri asioiden ja toimintojen mittaamista varten kehitetyistä arvioinneista tuli 1990-luvun aikana julkishallinnollisten organisaatioiden ja niissä työskentelevien arkipäivää. Muiden muassa Tuottavuuskeskus ry., aluevirastot, ministeriöt ja muut valtiolliset elimet, teollisuuden ja elinkeinoelämän järjestöt sekä uudistunut maakuntahallinto mittaavat kuntien ja niiden yksiköiden muutoskyvykkyyttä ja tehokkuutta. Tämän lisäksi kunnat itse tai niiden palkkaamat konsulttipalvelut arvioivat kuntatoimintaa. Lisäksi useimmissa yksiköissä itsearviointit ovat jo osa perustoimintaa. Taloudelliseen itsevastuuseen kannustavat ja velvoittavat arviointit ovat saaneet julkisella sektorilla hullunkurisiakin muotoja, kun esimerkiksi päiväkotien ja koulujen tehokkuutta on pyritty mittaamaan tilojen käyttöasteella; vasaran alle joutumisen pelossa johtajat, hoitajat ja opettajat ovat joutuneet miettimään tiloilleensa käyttäjiä oman asiakaskuntansa ulkopuolelta ja jopa sairaiden lasten pitämistä leikkimässä tai koulunpenkillä. Nämä ovat esimerkkejä siitä, kuinka julkisella sektorilla ajauduttiin Suomessakin sellaiseen arviointihybrikkiin, jota Michael Power (1999) kuvaa teoksessaan *Audit Society – Rituals of Verification* ("Arviointiyhteiskunta – todistamisen rituaalit"). Arviointista itsestään kehittyi julkishallinnollisen toiminnan oikeellisuuden mittari, mutta myös itsestäänselvä ja luonnollinen osa sitä.

Toinen näkyvä muutos tapahtui julkisten organisaatioiden ja yksiköiden johtamisessa. Siirryttiin noudattamaan jo edellä käsiteltyä managerialistista johtamisoppia. Keskeisin tavoite managerialistisessa johtajuudessa on organisaation tehokkuuden parantaminen. Tästä seuraa vaatimus muutoksiin ja niiden taitavaan johtamiseen: tehokkuuden parantamiseksi on jatkuvasti tehtävä muutosliikkeitä ja niiden onnistuminen on kiinni ennen kaikkea johtajan kyvystä viedä ne läpi ja saada

organisaation henkilökunta sitoutumaan niihin. Tuloksena on ollut julkisorganisaatioiden kehittämishybris, jossa niin organisaatioita kuin niiden johtoa ja henkilöstöä kehitetään jatkuvasti. Uuteen julkishallintojohtamiseen kuuluva managerialismi edellyttääkin uudenlaista eetosta niin kollektiivisesti organisaatiolta kuin sen inhimillisiltä toimijoiltakin. Jotta muutoksissa pärjätään, on kaikkien omaksuttava yrittäjyyden eetos. Sen kehyksessä ajatellaan ennen kaikkea organisaation parasta etukäteen asetettujen tehokkuustavoitteiden näkökulmasta. Managerialismi on näkynyt kuntaorganisaatioissa selvimmin talous- ja kehitysjohtajien tehtävien lisääntymisenä ja näiden aseman voimistumisena. Lisäksi johdon tehtäviä on ”ulkoistettu” eli johtohenkilöstöä palkattu kuntasektorille yritysmaailmasta.

Uuteen julkishallintojohtamiseen liittyvät säästö- ja tehokkuusvaatimukset ovat heijastuneet myös palvelujen ulkoistamisena eli tilaaja-tuottaja -mallin käytönottona. Kunnat pyrkivät ulkoistamaan muita kuin ydintoimintojaan jo 1990-luvun alussa, mutta vuoden 1993 kuntien valtionosuusjärjestelmän uudistus ja sitä seuranneet rajut valtionosuusleikkaukset aloittivat ulkoistamistoimet toden teolla. Käytännössä ulkoistaminen tarkoittaa sitä, että kunta pyrkii säästämään menoissa ostamalla palvelut joltain yksityisen tai kolmannen sektorin palveluntarjoajalta sen sijaan, että järjestää ne alusta loppuun itse omalla työvoimallaan. Palveluja on ostettu ulkopuolelta kaikilla toimialoilla. Eniten odotuksia on kohdistettu kaikissa kunnissa suurimmat menot aiheuttavalle sosiaali- ja terveyssektorille.

Kunta- ja palvelurakennemuutostusta jatkaneen sosiaali- ja terveysalan uudistuksen eli niin sanotun sote-uudistuksen aikana ostopalveluihin on panostettu entistä enemmän. Sote-uudistus tarkoittaa palvelujen järjestämisvastuun siirtämistä kunnilta viidelle sote-alueelle. Keskitämisellä tavoitellaan entistä tehokkaampaa palvelutarjontaa, ja ylipäätään tavoitteena on varmistaa palvelujen saatavuus alueilla, joissa kuntauudistus ja kuntien yhdistämisen ovat vaikeuttaneet palvelujen saantia. Käytännössä sote-alueet pyrkivät yhteistyössä kuntien tai kuntayhtymien kanssa löytämään uusia liikkuvampia ja tilannekohtaisempia malleja palveluiden tuottamiseen, joista esimerkkinä ovat verkkopalvelut, autoilla liikkuvat palvelumuodot ja monipuolisia palveluja tarjoavilta sote-yhdistyksiltä ja -yrityksiltä tilattavat palvelut. Kunnat rahoittavat sote-alueiden toiminnan asukaslukuun perustuvalla maksulla, johon vaikuttaa esimerkiksi niiden ikärakenne (Sosiaali- ja terveysministeriö 2014.).

Kriitikoiden mukaan uudistus tarjoaa monille kunnille huonon diilin: kunnat maksavat samalla kun niiden päätösvalta palvelujen järjestämisessä vähenee ja, kuten kuntauudistukset käytännössä ovat osoittaneet, palvelut karkaavat haja-asutusalueilla yhä kauemmas asiakkaista. Kunnilta ja niiden yhtymiltä vaaditaan sote-uudistuksessa ja sen jälkeisessä tilanteessa todellista ”yrittäjäspirittiä”, kun niiden tulee vastata valtion ja sote-alueiden palvelutuotantovaatimuksiin eli palvelua kuluttajia kokonaisvaltaisesti ja monipuolisesti pienenevistä resursseista huolimatta. Ei siis ihme, että sote-uudistusta seurantatutkimuksella tarkastelevan hankkeen päällikkö peräänkuuluttaa kunnilta ”taloudellista ajattelua” (Toivio 2014).

Ulkoistamisen järkeily nojaa uusliberalistisen taloudenpidon peruseriaatteisiin ”vapaa kilpailun” edesauttamisesta kaikilla mahdollisilla aloilla ja valtion teh-

tävien supistamisesta. Toimintojen ulkoistaminen ei ole ainoastaan osa organisaatiosta yrittäjyyden eetosta julkisella sektorilla, vaan ulkoistaminen vie yrittäjyyden henkeä myös niihin organisaatioihin, joilta palveluja ostetaan. Ulkoistaminen näet tuottaa ja levittää tulosjohtamista sekä tarvetta systemaattisesti arvioida toiminnan tuloksellisuutta ja laatua. Erityisesti tämän hengen siirtyminen on ollut havaittavaa sillä kolmannen sektorin saralla, joka pyrkii työllistämään, tarjoamaan palveluja ja tuottamaan hyödykkeitä (Pyykkönen 2010; ks. lisää aiheesta seuraavassa luvussa).

Yksi uuden julkishallintojohtamisen tunnuspiirre on ollut palvelutoiminnan – erityisesti sen kehittämisen – ja aikaisemmin pysyvien työmarkkinoiden projektisoituminen (Ks. Rantala & Sulkunen 2006). Se on varsinkin sosiaali- ja terveyspuolella liittynyt meneillään olevaa palvelurakennemuutokseen sisältyvään yksiköittämiseen: keskitetyn valtiollisen ohjauksen rinnalle ja osin tilallekin on tullut toiminnan kehittäminen projektirahoituksen avulla. Euroopan unionin ajamat aluepoliittiset uudistukset ja niitä tukevat rakennerahastot ovat ohjanneet valtionavun vähennyksen vaivaamia kuntia projektimuotoiseen kehittämistyöhön, varsinkin syrjäseuduilla. Kunnat voivat itse hakea kehittämistyöhön tarkoitettua projektirahoitusta Euroopan aluekehitysrahastolta (EAKR), mutta Euroopan sosiaalirahaston (ESR) projektit edellyttävät yleensä päähakijan olevan muu kuin julkisyhteisö. Kunnat ja niiden yksiköt ovat yhdistys- tai säätiövetoisissa hankkeissakin yleensä kumppaneita.

Palvelutoiminnan muuttuminen tilaaja–tuottaja -tyyppiseksi ja projektisoituminen ovat vahvistaneet yrittäjyyden eetosta kuntien, mukana olevien organisaatioiden ja niiden henkilöstön keskuudessa erityisesti tulosodotusten ja tehokkuusvaatimusten kautta. Projektit ovat lyhytaikaisia, ennalta määrättyllä rahoituksella tehtäviä sekä vaikuttavan ja tehokkaan seurannan alaisia. Niissä taloudellisuuteen kohdistetaan erityistä huomiota kaikissa vaiheissa varsinaisen sisällön ohella. Kuntien, niiden yksiköiden ja kumppaneiden sekä projektien on toimittava mahdollisimman yrityksen kaltaisesti. Muodonmuutosta ohjaillaan rahoitushakujen ohjeistuksilla, säännöillä ja esimerkeillä hyvistä käytännöistä:

”Hyvä hanke tukee alueensa ja kohderyhmänsä hyvinvointia. Se voi tuottaa uusia innovaatioita, yrityksiä ja työpaikkoja. Se lisää osaamista ja työllistymisvalmiuksia. Hanke voi keskittyä syrjäytymisen ehkäisemiseen ja työkyvyn parantamiseen. Hankkeessa pyritään löytämään uusia ratkaisuja ja toimintatapoja, kansainvälistymään sekä levittämään hyviä malleja. Hyvä hanke rakentuu yhteistyölle ja kumppanuudelle. Hankkeilta edellytetään tasa-arvon, yhdenvertaisuuden, kestävän kehityksen tai vähähiilisyyden edistämistä.” (Rakennerahastot.fi 2014.)

Yrittäjyyden eetoksen leviämisen näkökulmasta on myös tärkeä havaita se sisällöllinen seikka, että suurin osa EU-projekteista on nimenomaan yrittäjyyttä tukevia, monesti myös sellaista, jossa julkisen tai kolmannen sektorin toimintoja kehitetään yritysveitoiksi. Rakennerahastotietopalvelun (2014) tietojen mukaan 81 prosenttia vuosina 2007–2013 Pohjois-Suomessa rahoitetuista 4 132 EAKR-projektista kos-

ki suoraan yritystoiminnan edistämistä. Muissakin hankkeissa yritystoiminnalla ja yrittäjyyden edistämällä on ollut vahva roolinsa. Nykyisen rahoituskauden ESR-hankkeissakin tavoitteena on poikkeuksetta yritysmuotoisten palvelujen kehittäminen sosiaali- ja terveyssektorille.

Sen lisäksi, että palvelutoiminnan projektisoituminen on yritystänyt kuntia ja niiden kumppanuuksia, on se kasvattanut kuntien ja palveluprojektien työntekijöitä epävarmojen työmarkkinoiden yrittäjyyden eetokseen. Epävarmuus toiminnan jatkuvuudesta projektin jälkeen – ja toisaalta juuri projekteihin sisään kirjoitetut vaatimukset jatkaa toimintaa omarahoituksella – sekä vuosittaiset toiminnan arvioinnit kasvattavat projektinjohtoa yritysmaailmasta tuttuun managerialismiin. Projektijohdon on omaksuttava tehokas, tavoitteellinen ja taloudellisesti tuloksellinen toimintatapa. On myös osattava johtaa kehittämistä, muutosta ja epävarmuutta, ainakin hakemuksessa on esitettävä niin. Työntekijöiden on puolestaan yritysmaailmasta tutulla tavalla omaksuttava projektin ja sen organisaation arvot ja niihin pohjautuvat tavoitteet. Soraääniä ja dialogisuutta suvaitaan huonosti, koska ne hidastavat tehokasta ja ekonomista toimintaa, jolle projektin kesto asettaa tiukat ja valvotut rajansa. Myös työntekijöiden epävarmuuden, ahdistuksen ja intervallimaisen tulospaineen sietokyvyn on kehityttävä projektin onnistumiseksi. Koska ei ole tiedossa, jatkuuko työ ja sen tekeminen projektin jälkeen, on jatkuvasti tähdäntävä oman toiminnan ja sen tulosten tehokkaaseen markkinointiin. On opittava tulemaan toimeen ahdistuksen kanssa siitä, että työt loppuvat, ja oltava valmis etsimään uusia töitä tai kokoamaan uusi rahoitushauissa menestyvä projekti. Tuloksia on tehtävä arviointikausien taitoksessa ja erityisesti projektin loppuessa. Lisäksi ne on opittava kertomaan ja kirjoittamaan uskottavaksi tarinaksi. (Sjöblom 2006.)

Yksi uuden julkishallintojohtamisen selvimmistä merkeistä on ollut kasvanut kilpailu kuntayksiköiden ja kuntien välillä. Ensinnäkin, kuten jo viitattua, kuntayksiköt on niukkenevien resurssien ja yksikkökeskeisen talouden tilassa laitettu kilpailemaan keskenään. Koska eri sektorien rahat voivat vaihdella vuosittain, on niiden vuositasolla osoitettava kuntien taloushallinnosta vastaaville virkamiehille ja kuntapäätäjille kykynsä menestyä ja olla innovatiivisia, varsinkin niin sanotuissa kriisikunnissa. Suurinta tämä kilpailu on kuitenkin sektorien sisällä eri yksiköiden välillä: Sosiaali- ja terveyssektorilla vanhustenhuollon yksiköt kilpailevat rahoista terveyskeskusten ja päivähoitopalvelujen kanssa. Koulut kilpailevat keskenään sivistystoimen resursseista. Menestymiseen ei riitä aina pelkkä budjetissa pysyminen tai ”tappiottomuus”, vaan puntarissa ovat usein myös sellaiset tekijät, kuten asiakasystävällisyys, palvelujen saavutettavuus ja asiakkaiden palveluaikojen lyhyys. Yksiköiden tulee perustoimintansa ohessa kehittää yritysten tavoin kilpailuvaltteja, joilla myydä tuotteitaan. Koulujen kilpailuvaltteja ovat esimerkiksi painottuminen kieliin, liikuntaan tai taideaineisiin. Yksiköittäminen ja palvelujen kilpailuttaminen ovat synnyttäneet kuntiin ”sisäisiä markkinoita”, joissa yksiköt kilpailevat keskenään markkina-asemista, ostavat toisiltaan palveluita ja markkinoivat niitä toisilleen, sekä kierrättävät rahaa uudella tavalla pitäen yllä näitä (kvasi)markkinoita. (Näsi ym. 2008.)

Näkyvimmin kilpailua on vuosituhaten taitteessa käyty kuitenkin kuntien välillä. Kunnat kilpailevat hyvistä veronmaksajista ja kesäasukkaita, mutta entistä näkyvämmiin tarjotaan myös erityisuuksia alueelleen parkkeeraaville yrityksille. Yrityksille luvataan tukia muiden muassa ilmaisina maapalstoina ja halpoina rakennuksina. Uudet yrittäjät pyritään houkuttelemaan nopeasti mukaan kunnissa vaikuttaviin silmäätekevien elinkeinopoliittisiin ja hyväntekeväisyysyhdistyksiin. Kuntien välisten kehittämishankkeiden retoriikasta ja käytännöistä huolimatta kilpailua esiintyy myös yhteistyöhankkeissa, jotka ovat lisääntynyt kuntauudistuksen ja sote-uudistuksen pyörteissä. Kunnat ja niiden yksiköt kilpailevat keskenään uudistushankkeiden resursseista, niihin liittyvissä supistuksissa hävitettävistä toiminnoista ja resursseista, henkilökunnasta ja toimihenkilöpaikoista. Kunnat pyrkivät niin yhteistyössä kuin kilpaillessaan parantamaan asemiaan ja kilpailukykyään. (Kuntaliitto 2012; Moilanen 2009; Suhonen ym. 2009.)

Tässä tilanteessa imagon kiillotuksesta on muodostunut tärkeä osa kuntien toimintaa. Monet kunnat palkkaavat konsulttifirmoja ja mainostoimistoja laatimaan niille menestystekijöistä kertovia houkuttelevia brändejä. Tällaisia keinoja käyttivät vielä 1990-luvun puolivälissä ani harvat kunnat. Imagotyön tarkoituksena oli erottaa edukseen muista kunnista edellä mainittujen asukkaiden ja yritysten – siis rahan – houkuttelemiseksi. Kuntien välinen kilpailu näkyy erityisesti markkinoinnissa. Kuntia on suorastaan patistettu valtion, talouselämän vaikuttajajärjestöjen ja konsulttitoimistojen toimesta aktiiviseen itsensä markkinoimiseen. Kunnat petraavat kotisivujaan, painavat esitteitä ja pyrkivät esille medioissa ennennäkemättömällä tarmolla – aivan kuten toimintaansa tai tuotteitaan myyvät yritykset tekevät. (Kuntaliitto 2012.)

Kuntien markkinointiin käyttämät rahamäärät ovat Suomessa kasvaneet jatkuvasti viimeisten kahden vuosikymmenen ajan. Peräti 15 prosentilla kunnista oli vuonna 2012 yli 200 000 euron markkinointibudjetti, kun vielä vuonna 2009 näin oli seitsemällä prosentilla. Samalla aikavälillä 37 prosentissa kunnista markkinointiin käytettäviä resursseja (ilman palkkakuluja) kasvatettiin. 42 prosenttia kunnista käytti vuonna 2012 mainos- tai viestintäpalveluja säännöllisesti. Asiassa tapahtui kolmessa vuodessa neljän prosentin kasvu kuntien määrässä. (Kuntaliitto 2012, 17, 21.)

2000-luvun alussa maaseutukunnat houkuttelivat kilvan uusia veronmaksajia muuttorehalla. Lisäksi syntyvistä lapsista maksettiin rahaa ja kuntaan talonsa rakentaville annettiin rahallisia etuja. Kesäasukkaille jaettiin palveluseleitä paikallisiin yrityksiin ja mökkitontteja myytiin pilkkahintaan. Kulttuuripuolella tapahtui erilaisten kesätapahtumien määrän kasvua: eukonkannon ja suopotkupallon rinnalle syntyi mitä kummallisimpia kunnan omaleimaisuudesta kertovia kesätapahtumia. Lisäksi perinteisempien musiikki- ja taidefestivaalien määrä moninkertaistui 2000-luvun ensi vuosikymmenen aikana. Kulttuuritapahtumien lisäksi panostettiin muihin vapaa-ajan palveluihin. Kunnat kehuskelivat kilvan virkistysmahdollisuuksillaan, ja uusia kuntien tukemia golf-kenttiä alkoi nousta maakuntiin kuin laskettelukeskuksia 1980-luvun lopun nousuhuumassa ikään. (Kumpulainen 2012, 95-110.)

Euroopan unionin kilpailusäädösten, Maailmanpankin ja Maailmankauppajärjestön kansainvälisten säädösten sekä OECD:n kannustuksen myötä valtiolta ja muilta julkisyhteisöiltä on lähestulkoon viety oikeus olla pääomistajia normaali-markkinoilla toimivissa yrityksissä (Harvey 2008, 81–101; Patomäki 2007). Valtion ja kuntien palveluyrityksiä on muutettu osakeyhtiöiksi ja liikelaitoksiksi ns. vapaan kilpailun mahdollistamisen nimissä. ”Kilpailun vääristymisestä” on tullut mantra, jota toistetaan ei ainoastaan silloin, kun puhutaan julkisten yritysten toiminnasta yksityisten joukossa, vaan silloinkin, kun puhutaan valtion tai kuntien tuesta sellaisille kolmannen sektorin organisaatioille, jotka tarjoavat palveluja tai tuotteita yritysten kanssa samoilla markkinoilla tai niiden ”reunoilla”. Tämä tuli erinomaisesti todistetuksi 2000-luvun alussa torsoksi jääneen sosiaalisten yritysten lain kohdalla: näiden pitkäaikaistyöttömiä ja vajaakuntoisia työllistävien sosiaalitaloudellisten organisaatioiden palkkatuki jouduttiin laskemaan kannattamattomalle tasolle, koska yrittäjäjärjestöt nostivat keskusteluissa ja lakineuvotteluissa kerta toisensa jälkeen pöydälle kilpailun vääristymisen peikon. Käsittelen aihetta tarkemmin seuraavassa luvussa.

Kuntauudistuksella ja siihen liittyvällä uudella julkishallintojohtamisella on myös diskursiivinen eli teksteinä ja dokumentteina ilmenevä tiedollinen muotonsa. Koskaan ei suomalaisen julkisen sektorin historiassa ole tuotettu sellaista määrää raportteja, strategioita ja ohjelmia kuin nykyään. Ne eivät ole luonteeltaan kriittisesti olemassa olevaa, uudistustarpeita tai kehittämistä tarkastelevia tutkimuksia, vaan suhtautuvat uudistamiseen poikkeuksetta välttämättömyytenä, eivätkä vain mihin tahansa uudistamiseen, vaan juurikin julkista hallintoa keventävään ja tehostavaan uudistamiseen. Hallintoelinten itsensä, konsulttiyritysten, elinkeinoelämän vaikuttajajärjestöjen ja sektoritutkimuslaitosten tuottamat raportit ja selvitykset ovat vahvistaneet uudistuksen sekä siihen sisältyvien organisatoristen suhteiden ja toimijaidentiteettien uudelleenjärjestelyn välttämättömyyttä. Perusteluna käytetään yritys- ja elinkeinomaailmalle tyypillisesti sekä taloudellisia että palvelujen kattavuus- ja laatuargumentteja. (Ks. esim. Kuusela & Ylönen 2013.)

Edellä kuvatut kunnallisen ”julkisyrittäjyyden” piirteet tulevat erinomaisesti esiin valtioneuvoston (2009) selonteossa kunta- ja palvelurakennuudistuksesta, jossa perusteluja ja toimenpiteitä kuvataan mm. seuraavin tavoin:

”Erityisesti taloudellisen taantuman tilanteessa yksi keskeisimmistä puitelain tavoitteista on tuottavuuden parantaminen ja menojen kasvun hillintä ja tältä osin uudistuksen vaikutusten arviointi on vielä ennen aikaista. Tuottavuuden parantamisen voidaan kuitenkin todeta liittyvän erittäin keskeisesti siihen, miten uudistuksessa onnistutaan kehittämään palveluita ja miten kehitys onnistuu erityisesti suurissa kunnissa. Tuottavuuden lisäksi palvelujen kehittämisessä tulee jatkossa huomioida palveluiden saatavuus, saavutettavuus, laatu ja vaikuttavuus. Myös tuottavuuden kehitystä tulee seurata systemaattisesti. Yhteisen, yleispätevän ja kuntien vertailun mahdollistavan sekä palvelujen laadun ja vaikuttavuuden huomioivan tuottavuusmittarin luomiselle on

suuri tarve. Tuottavuus- ja tuloksellisuusmittareiden kehittämisen jatkaminen eri toimijoiden yhteistyönä on tärkeää.” (S. 98)

”Tehokkuutta ja tuloksellisuutta on saatava lisää toimimalla uusilla tehokkaimmilla tavoilla. Palvelujen turvaamisen ja kuntien menokehityksen hallintaan liittyvien tavoitteiden toteutuminen kunta- ja palvelurakennemuutoksessa riippuu keskeisesti mm. siitä, miten sosiaali- ja terveydenhuollon palvelut jatkossa organisoidaan, järjestetään ja tuotetaan.” (S. 101)

”Näyttää siltä, että kulttuuri-, liikunta-, nuorisotyö- ja vapaa-ajan palveluiden järjestämisen suunta on ulkoistaminen. [...] Kuntien tuottamien kulttuuripalveluiden rinnalla lisääntyy ulkoistettu palvelutuotanto ja palveluiden hankkiminen kolmannen sektorin toimijoiden tarjonnasta. Palveluiden tarjonnan, laadun ja saavutettavuuden takaamiseksi kehitetään sekä tuottamisen että hankkimisen osaamista ja niihin liittyviä erilaisia yhteistyömalleja.” (S. 48, 105)

* * * * *

Johtopäätöksenomaisesti voidaan sanoa, että uuden julkishallintojohtamisen hybristilassa keskeistä on moniulotteinen vastuun hajauttaminen: valtio vastuullistaa rahoitusjärjestelyin kunnat julkisista palveluista ja niiden taloudesta, kunta vastuullistaa vastaavasti omat palveluyksikkönsä ja nämä puolestaan alayksikkönsä sekä ne organisaatiot, joilta nämä ulkoistettuja palveluja ostavat. Lopulta entistä suurempaan vastuuseen asetetaan myös valtion organisaation tai kunnan työntekijä tai työntekijä organisaatiossa, joka myy palvelujaan kunnalle. Kaikille osapuolille tämä tarkoittaa yritysmäistä oman työnsä ja imagonsa myymistä, toiminnan jatkuvaa parantamista ja kehittämistä sekä keskinäisen kilpailun lisääntymistä sidosryhmäympäristössä. Samaan aikaan kun valtiota ja kuntia patistetaan ja suljetaan elinkeinoelämän ulkopuolelle tuottajina, niiltä organisaatioina edellytetään hyvin samankaltaista eetosta kuin yrityksiltä konsanaan. Kyse on julkishallintoon ankuroituneesta pseudoyrittäjyydestä, jossa yksilöt ottavat työstään ja organisaatioiden johtajat yhteisöistään yrittäjänvastuun ilman mahdollisuutta yritystoiminnan tuloksiin, lukuun ottamatta satunnaisia tulospalkitsemismenettelyjä. Keskeistä on, että omaa ja organisaation toimintaa ja olemusta ajatellaan yrityksen kaltaisena ja toimintaa hienosäädetään sen mukaiseksi. Kaikki tämä on merkinnyt solidaarisuuden rapautumista julkishallinnossa – niin organisaatioiden kuin niissä työskentelevien yksilöidenkin välillä. Kaikkiaan julkishallinnon viimeaikainen kehityskulku on osaltaan vienyt eteenpäin sitä kokonaisuuteiskunnallista suuntausta, jossa kollektiivisesta vastuunkannosta siirrytään enemmän tai vähemmän pakotettuun yksilölliseen (ja yksikölliseen) vastuunkantoon, pärjäämiseen ja huolehtimiseen. (Suhonen ym. 2009; ks. myös Vakkuri 2011.)

Intresseistä palveluun ja kilpailuun – yritteliäs kansalaisyhteiskunta

Olen muutamissa aikaisemmissa julkaisuissani (esim. Huotari, Pyykkönen & Pätiniemi 2008; Pyykkönen 2010) pyrkinyt osoittamaan, ettei uusi julkishallintojohtaminen ole vaikuttanut vain julkisen sektorin organisaatioihin, vaan laajalti myös kansalaisyhteiskuntaan ja sen organisoituun puoleen eli ns. kolmanteen sektoriin. Havainnon puolesta puhuu myös esimerkiksi Sakari Möttösen ja Pauli Niemelän (2005) tutkimus. Tarkastelen seuraavassa muutoksia siitä näkökulmasta, mitä uuden julkishallintojohtamisen (*New Public Management*) ja managerialististen organisaatiojohtamistapojen tulo suomalaisten hyvinvointipalvelujen kentälle tarkoittaa yhdistysten ja esimerkiksi sosiaalisten yritysten kannalta. Näkökulmana on erityisesti se, miten sosiaaliset ja taloudelliset odotukset ja tavoitteet hitsautuvat yhteen palvelutuotantoon ja työllistämiseen tähtäävässä kolmannen sektorin organisaatioissa? Mitä muutos kohti tuloskeskeisyyttä edellyttää organisaatioiden itsekäsityksiltä ja miten se toteutuu organisaatioiden käytännöissä?

Kolmannelta sektorista työllisyyden ja julkisten palvelujen pelastaja?

Kuten olen jo todennut, joukkotyöttömyyden ja laman nakertaessa alettiin valtion ja kuntien piirissä 1990-luvun puolivälin jälkeen tarkastella vakavasti ja määrätietoisesti kolmannen sektorin potentiaalia hyvinvointijärjestelmän täydentäjänä. Tähän vaikuttivat monet osatekijät. Ensinnäkin vuonna 1993 toteutettiin Kuntien valtionosuusjärjestelmän uudistus, jossa kuntien valtionosuudet muutettiin määräytyväksi laskennallisin perustein, eikä todellisten menojen mukaan. Uudistuksesta seuranneiden säästöpainneiden vuoksi kunnat alkoivat etsiä palvelutuotantoonsa yhteistyökumppaneita kolmannelta ja yksityiseltä sektorilta.

Suurin osa valtion ja kuntien sosiaalimenoista johtui 1990-luvun lopussa suoraan tai välillisesti työllistävästä toiminnasta. Yhtenä ratkaisuyrityksenä tähän kolmannelta sektorilta alettiin 2000-luvun alussa hallinnon taholta odottaa työllistämis-

tä. Suomessa otettiin käyttöön mm. Ison-Britannian ”kolmannen tien” mallista tuttu yhdistelmätuki vuonna 1998. Jo seuraavana vuonna sillä työllistettiin Suomessa yli 10 000 henkilöä. Yhdistelmätuki muutettiin vuoden 2006 palkkatukiudistuksessa korkeimmaksi palkkatueksi. Vuonna 2008 yli 14 000 henkilöä työskenteli Suomessa palkkatuella – kolmasosa heistä kolmannen sektorin organisaatioissa. Työllistämistoimenpitein työelämään saatettujen määrä on ollut kasvussa. Kesäkuussa 2014 palkkatuella työskenteli jo yhteensä 39 900 henkilöä, mikä oli 7 300 enemmän kuin vuotta aikaisemmin. Heistä edelleen noin kolmasosa työskenteli kolmannella sektorilla. Aktivointipalvelujen piirissä oli samana ajankohtana kaikkiaan 112 500 henkilöä. (Rönneberg 1999; SOSTE 2012; Työ- ja elinkeinoministeriö 2014a.)

Helanderin ja Pikkalan (1999, 88) mukaan yhdistyksiä ei ole Suomessa pystytty hyödyntämään odotusten mukaisesti työttömyysongelman korjaamisessa. Suurin syy tähän on ollut yhdistysten ja järjestöjen puutteellisissa resursseissa: läheskään kaikki kunnat eivät ole pystyneet maksamaan työllistämistä kokonaan, ja suurimmalla osalla järjestöistä ei ole ollut resursseja kustantaa tukityöllistämisen omavastuuosuuksia (ks. myös Helander 2001, 81). Ongelmista huolimatta kolmas sektori työllistää Suomessa kaikkiaan noin 30 000 ihmistä. Suhteellisesti kolmannen sektorin työllistävyys on kuitenkin tapahtunut hieman laskua viime vuosina. (Eronen ym. 2013; Työ- ja elinkeinoministeriö 2013).

2000-luvun taitteessa hallinnon kiinnostus kolmatta sektoria kohtaan laajentui työllistämisestä palvelujen tuottamiseen. Taustalla olivat (a) huoli hyvinvointipalvelutuotannon tehokkuuden ja luotettavuuden säilymisestä kiristyneessä julkistaloudellisessa tilanteessa; (b) suurten ikäluokkien sosiaali- ja terveyspalvelujen käytön kasvusta ja eläköitymisestä johtuva paine palvelujen kasvattamiseen ja eriyttämiseen; (c) uusliberalistisen hallinto- ja palvelu- ja elinkeinonministeriön edellyttämä hallinnon keventäminen ja tehostaminen; (d) elinkeino- ja yrittäjäjärjestöjen painostus palvelujen ulkoistamiseen. Useat tahot kaikilla sektoreilla vaativat entistä läheisempää, kiinteämpää ja organisatorisesti formaalimpaa yhteistyötä ja verkostoitumista kuntien ja kolmannen sektorin toimijoiden kesken. Viimesijainen palvelujen järjestämisvastuu on Suomessa kunnilla, mutta niiden tuotannossa on alettu monilta osin siirtyä kolmannen tai yksityisen sektorin toimijoiden varaan. (Möttönen & Niemelä 2005.) Kunnat ovat olleet kiinnostuneita vakavaraisista ja pitkälle institutionalisoituneista yhdistyksistä varsinkin koulutukseen, työvalmennukseen sekä kodinhoito- ja asumispalvelujen tuottamiseen liittyvissä tehtävissä (Helander 1999, 11–20; 2001, 9–11). Vuoden 2010 tietojen mukaan järjestöt ja yhdistykset tuottavat 35 prosenttia muiden kuin julkisorganisaatioiden tarjoamista sosiaalipalveluista Suomessa. Osuuden kasvu on ollut tasaista 1990-luvulta lähtien. (Eronen ym. 2013, 109.)

Suomen liittyminen Euroopan unioniin vaikutti julkisen sektorin taloudenpidon lisäksi merkittävästi julkisen ja kolmannen sektorin suhteisiin sekä tätä kautta kolmannen sektorin toimintaperiaatteisiin. EU-jäsenyyttä seurasi paineita yhtäältä julkista taloutta rasittavien menojen leikkaamiseen ja toisaalta kansalaisyhteiskuntaa ja julkishallintoa yhteen sitovien kumppanuushankkeiden toteuttamiseen. Unioniin liittymisen jälkeen pohjoismaisessa sosiaalipolitiikassa alettiin osittain soveltaa monien muiden EU-maiden mallia, jossa sosiaali- ja terveyspalvelut ovat pe-

rinteiseen pohjoismaiseen hyvinvointimalliin verrattuna suuremmissa määrin yksityisen ja kolmannen sektorin varassa. Aila-Leena Matthies (1996, 11) on puhunut ilmiöstä hyvinvoinnin sekataloutena. Hyvinvoinnin sekatalouden vakiintumiseen on vaikuttanut yhdistys- ja järjestötoimintaa koskeva hyvien käytäntöjen -retoriikka, joka arvottaa toteuttajiaan. Yhdistysten toteuttamiksi hyväksi käytännöiksi määritellään ne, joihin liittyy verkostoitumista muiden sektorien toimijoihin ja ”yhteistä kokonaisuhyvää” edistävät toimenpiteet (vrt. Jurvansuu 2002).

Euroopan unionin rakennerahastojen jakaman tuen turvin on 1990-luvun puolivälistä lähtien toteutettu lukuisia projekteja, jotka tarjonneet koulutusta, työllistämistä ja hyvinvointipalveluja erityisryhmille. Aalto-yliopiston *Kolmas lähde* -projektin vuonna 2012 tekemästä ESR-hankkeiden arvioinnista käy ilmi, että kunnat ja järjestöt/yhdistykset ovat yleisesti tyytyväisiä yhteisiin projekteihin ja palvelutuotannon kumppanuuksiin. Hanketoiminta on vahvistanut kuntien ja järjestöjen yhteistyötä sekä kuntien käsitystä järjestöjen ja yhdistysten kyvyistä tuottaa palveluja sosiaali-, terveys- ja kulttuurisektoreilla. Arvioinnissa kritisoitavaa löytyi mm. tunnustuksen antamisesta kolmannen sektorin palveluntarjoajille ja riittämättömästä tuesta palvelujen kehittämiseksi. (Kolmas lähde 2012.)

Ehkä keskeisin kolmannen sektorin roolin muuttumiseen vaikuttanut hallinnollinen tekijä on kunta- ja palvelurakenneuudistus ja siihen liittyvät ilmiöt, kuten sote-uudistus. Kunta- ja palvelurakenneuudistuksen perustelut nojaavat sekä kiristyvään kuntatalouteen että hoiva- ja hoitoalan palvelutarpeiden kasvuun ja monipuolistumiseen. Sisäasiainministeriön vastuulla olevan kunta- ja palvelurakenneuudistuksen yksi keskeinen tavoite on parantaa kuntapalvelujen tarjoamisen kustannustehokkuutta. Kuntien yhdistämisen lisäksi tähän pyritään monipuolistamalla palvelujen tuotantotapoja ostamalla niitä yksityiseltä ja kolmannelta sektorilta. Palveluja myyville kolmannen sektorin toimijoilta edellytetäänkin aktiivista yhteistyötä julkisen sektorin kanssa sekä toimimista yhteiskunnan kokonaisuhyvän peruseriaatteiden mukaisesti, vieläpä riittävän kustannustehokkaalla tavalla. (Sisäasiainministeriö 2005; Möttönen & Niemelä 2005, 145–148.)

Monet ovat kritisoineet kolmannen sektorin itsenäisesti tai kuntien kanssa yhteistyössä toteuttamia palveluprojekteja muun muassa niiden kyvyttömyydestä vastata halutulla tavalla asetettuihin uudistustavoitteisiin. Vain harvat projektit ovat keventäneet palvelutoiminnan rakenteita ja tehneet toiminnasta halvempaa. Projektit eivät useinkaan tavoitteidensa mukaisesti karsi palvelutuotannon byrokratiaa, vaan tuottavat sille uusia muotoja. Toiseksi projekteissa toteutetut käytännöt ja niiden puitteissa syntyvät kumppanuudet jäävät yleensä lyhytaikaisiksi. Kolmanneksi yhdistysten muuttuessa palveluntuottajiksi ne näyttävät unohtavan aatteellisen perustarkoituksensa eli toiminnan kohteidensa kuuntelemisen ja näiden äänien välittämisen osaksi palvelutuotannon käytäntöjä. Neljänneksi kriitikot ovat nähneet projektirahoituksen synnyttävän kamppailua ja kilpailua yhdistysten välille todellisen yhteistyön lisääntymisen sijaan. (Lähteenmaa 2006; Wrede 2006.)

Kolmannen sektorin roolimutokseen on liittynyt myös aktivointipolitiikka, joka vakiintui suomalaiseen sosiaalipolitiikkaan Euroopan unioniin liittymisen myötä. Aktiivisimpia toimijoita aktivointipoliittisen ajattelutavan ja käytäntöjen

levittämisessä ovat 1990-loppupuolelta alkaen olleet työministeriö ja sosiaali- ja terveysministeriö sekä niiden alaiset hallinnonalat. Sosiaali- ja terveysministeriön asettama työryhmä laati hallitusohjelman tavoitteiden pohjalta vuonna 1999 aktiivista sosiaalipolitiikkaa koskevan esityksen (Sosiaali- ja terveysministeriö 1999). Esityksen ja mietintöjen pohjalta syntyi vuonna 2001 aktivointisuunnitelmia ja kuntouttavaa työtoimintaa koskeva laki (L 189/2001). Kaikkiaan laki tiukentaa kuntien ja valtion työvoimahallinnon yhteistyötä koskevia velvoitteita, antaa viranomaisille mahdollisuuden entistä aikaisemmassa työttömyyden vaiheessa ohjata työtön työhön tai koulutukseen sekä ohjaa sosiaaliturva-asiakkaat aiempaa tehokkaammin työllistymistä tukevien toimenpiteiden piiriin. Kolmannen sektorin organisaatiot ovat olleet merkittäviä aktivointipolitiikan toteuttajia pitkäaikaistyöttömien ja muiden erityistyöllistämisen ryhmien keskuudessa.

Uusi kolmas sektori

Edellisten tekijöiden valossa on perusteltua väittää, että 2000-luvulla kolmas sektori on jakautunut perinteiseen kolmanteen sektoriin ja uuteen kolmanteen sektoriin. Seuraavassa taulukossa on eroteltu niiden piirteitä tiivistetysti.

Keskeiset piirteet	Perinteinen kolmas sektori	Uusi kolmas sektori
Toiminnan tarkoitus	tiety ryhmän etujen ajaminen ja toiminnan järjestäminen ko. ryhmälle	palvelujen ja/tai tavaroiden tuottaminen ja myyminen, työllistäminen
Suhde julkiseen sektoriin	tapauskohmainen	osa julkista palvelurakennetta
Taloudellisen toiminnan peruseriaate	ei-liikevoittoa tuottava, tuotot organisaation toimintaan	liikevoiton tavoittelu
Juridinen muoto	rekisteröity yhdistys	rekisteröity yhdistys, säätiö ja sosiaalinen yritys*
Työntekijöiden enemmistö	vapaaehtoisia	palkattuja asiantuntijoita

*Huomattava osa verkosto-organisaatioita, joilla tarkoitetaan julkisen ja kolmannen sektorin toimijoiden yhdessä muodostamia organisaatioita

TAULUKKO 1. Perinteinen ja uusi kolmas sektori (Huotari ym. 2008, 7).

Perinteiseen kolmanteen sektoriin kuuluvat aatteelliset yhdistykset, jotka toimivat tiettyjen ryhmien intressi- ja identiteettiyhteisöinä. Niiden toiminta perustuu yleensä vapaaehtoisuuteen, ja ne toimivat harvoin liikevoittotarkoituksessa. Aatteellisten yhdistysten toiminnan tavoitteita ei ole suoraan sidottu hallinnossa muotoiltuihin yleishyödyllisiin tavoitteisiin, vaan ne voivat olla myös hallinnon tavoitteiden vastaisia. Uuteen kolmanteen sektoriin kuuluvina pidetään esimerkiksi sellaisia sosiaali- ja terveyspalvelujen kentällä toimivia yhdistyksiä, jotka nivELYvät osaksi julkista palvelutuotantoa ja jossain mielessä tavoittelevat liikevoittoa – joko kokonaisuutena tai jonkin palvelu- tai myyntiyksikkönsä kautta. Tällaiset yhdistykset asettuvat samalle viivalle palveluja tuottavien yritysten kanssa esimerkiksi ostopalveluista kilpailtaessa. Kuten edellisessä alaluvussa lyhyesti viittasin, palveluja ostavat julkisen sektorin tahot odottavat uudelta kolmannelta sektorilta taloudellista rationaali-

suutta, tehokkuutta, ammattimaisuutta ja kykyä verkostoitua sidosryhmien kanssa. Palveluja tuottavien ja yritysmäisesti toimivien yhdistysten toimihenkilöstö muodostuu yleensä palkatuista, koulutetuista toimialan ammattilaisista kuten esimerkiksi valmentajista, sosiaalityöntekijöistä, kouluttajista, mielenterveystyöntekijöistä ja terveydenhoitajista, mutta yhä useammin myös liikkeenjohdon ja talousalan ammattilaisista. Juridiselta muodoltaan uuden kolmannen sektorin toimijat voivat olla perinteisen kolmannen sektorin organisaatioiden tavoin yhdistyksiä tai säätiöitä mutta myös sosiaalisia yrityksiä. Tällaisten toimijoiden omistajat ja hallinto voivat jakautua usean sektorin (yksityinen, julkinen, kolmas) alueelle. Niitä onkin kutsuttu usein verkosto-organisaatioiksi. (Harju 2004; Hokkanen ym. 2005; Lundström & Wijkström 1995; Möttönen & Niemelä 2005, 147–148; Siisiäinen 1998.)

Siirryttäessä yhteisötaloudesta yritystalouden malleihin ja vastattaessa julkishallinnon odotuksiin työllistämisen- ja muiden palvelujen tuotannossa liikutaan pois kolmannen sektorin perinteisestä roolista – intressiryhmien politikoinnista – kohti tehokkuusvaatimusten ohjaamaa tulosjohtamista. Uuden kolmannen sektorin organisaatioissa ei ole entiseen tapaan sijaa perinteisen kolmannen sektorin arvoriitiridoille. Niiden tulee toimia ja niitä tulee johtaa ”intressivapaasti”, koska intresseihin liittyvät ristiriidat hankaloittavat organisaatioiden tehokasta johtamista ja viestivät epävarmuudesta palvelujen ja tuotteiden ostajille. Samalla organisaatioiden arvomaailmaa ovat alkaneet ohjata uudenlaiset rationaalisuudet: kun aiemmin yhteisötaloudesta etsittiin vastapainoa markkinaistumiselle ja valtiojohtoisuudelle (Pättiniemi 2004), uuden kolmannen sektorin toiminnan yhteisötalouden tulisi perustua – varsinkin vähän myöhemmin käsiteltyjen sosiaalisten yritysten tapauksessa – markkinahenkisyydelle samalla kun julkisella vallalla on erilaisten verkostojen kautta kasvava rooli niiden hallinnossa. Samalla uuden kolmannen sektorin yleishyödyllinen työllistämisen- ja palvelutuotantotehtävä kytkee toiminnan ”koko yhteiskunnan” etuun. Tähän yhdistyy niille ladattu kasvatusvastuu: tehtävänä on tuottaa ns. heikossa työmarkkina-asemassa olevista aktiivisia, työmarkkinakelpoisia kansalaisia.

Uudistuksia puolletaan kustannustehokkuuden lisäksi kansalaisten vallan kasvattamisella, palvelujen laadulla ja sillä, että yksityisen tai kolmannen sektorin tarjoamat palvelut tavoittavat kohderyhmän moninaiset tarpeet ja odotukset paremmin. Tendenssi voi kriitikoiden (esim. Koskiaho 2008) mukaan kuitenkin helposti kääntyä päinvastaiseksi: ”avoimilla markkinoilla” tuotetut palvelut keskittyvät ns. normaalipalvelujen tarjoamiseen laajoille kuluttajajoukoille selvästi herkemmin kuin julkinen sektori, jonka tavoitteena hyvinvointivaltion solidaarisuusperiaatteiden vallitessa on yleensä mahdollisimman monien yhteiskunnallisten ryhmien tasa-arvoinen palveleminen. Viimeaikaiset kyselyt kunnallisille palvelutuottajille ja palveluiden tilaajille ovat osoittaneet samansuuntaisia tuloksia kuin kritiikki. Lisäksi ne ovat osoittaneet, että ulkoistaminen ja yksityistäminen eivät läheskään aina ole tuoneet toivottuja säästöjä, vaan usein jopa kasvattaneet kustannuksia. (SOSTE 2013.)

Seuraavaksi nostan esiin kaksi esimerkkiä viimeaikaisista poliittisista ohjelmista, jotka ilmentävät tätä uudenlaista suhdetta hallinnon, markkinoiden ja kansalaisyhteiskunnan välillä. Ensimmäinen on Ison-Britannian konservatiivien ja liberaalidemokraattien yhteishallituksen *Big Society* -hanke. Se on esimerkki sosiaalisen kansalaisuuden uusliberalisoitumisesta (Cameron 2009). Hankkeella on viisi keskeistä tavoitetta:

- antaa yhteisöille enemmän valtaa
- kannustaa ihmisiä aktiivisempaan rooliin asuinalueillaan
- siirtää valtaa keskushallinnolta paikallishallinnolle
- tukea osuuskuntia, asiakaskuntia, hyväntekeväisyysjärjestöjä ja yhteiskunnallisia yrityksiä
- julkaista avoimemmin hallinnon tietoja.

Big Society edellyttää yrittäjyyden eetoksen lisääntymistä yksilötasolla, sillä ensisijaista valtiolta kansalaisyhteiskunnalle siirretyssä yhteisöllisyyden hoitomallissa on kunkin yksilön itsenäinen pärjääminen työmarkkinasubjektina. Toiseksi palvelutuotannon työmarkkinat ovat kolmannella sektorilla prekarisoituneet ja perustuvat usein ainakin osittain vapaaehtoiseen panokseen. Toisin sanoen niissä työskentelevältä tarvitaan yrittäjän kaltaista epävarmuuden sietokykyä ja kestävyyttä. Keskeinen ero *Big Society* ja ”puhtaan” markkinaliberalismin välillä on, että julkinen valta ei odota hyvinvointi- ja muita aiemmin julkisia palveluja tarjottavan ensisijaisesti yksityisen sektorin toimesta, vaan kolmannella sektorilla, yhteiskunnallisten ja sosiaalisten yritysten sekä erilaisten säätiöiden, yhdistysten ja vapaaehtoisjärjestöjen toimesta.

Big Society taustalla on kaksi keskeistä rationaalisuutta: taloudellinen ja kommutaristinen. Yhtäältä palvelutehtävien siirroilla pyritään uuden julkishallintojohtamisen hengessä julkisen talouden supistuksiin ja tehokkuuden maksimointiin. Toisaalta kyse on yhteisöllisyyden herättämisestä yhteiskunnassa laittamalla kansalaisten omat yhteenliittymät ottamaan vastuuta sosiaalisen kansalaisuuden ja sosiaalisten oikeuksien toteutumisesta. Yhteisöllisyyden ylläpitoa ja yhteisvastuullisuutta siirretään kolmannelle sektorille ja markkinoille sekä yksilöille, pois valtiolta. Järjestelmän paradoksi on, että yhdistysten valtiontuloja on vuonna 2010 aloittaneen oikeistohallituksen aikana supistettu ja kurssi onkin pyritty kääntämään Yhdysvaltain mallin mukaiseen vapaaehtoisjärjestöjen ja lahjoituksilla toimivien järjestöjen ja säätiöiden vastuunkantojärjestelmään. Järjestelmän suurin ongelma suhteessa ”julkiseen järjestelmään” on, että sillä ei ole niin suoria edellytyksiä rakenteita muuttavaan ja esimerkiksi köyhyyttä ennaltaehkäisevään vaikutukseen, vaan se pikemminkin stabiloi ja sementoi vallitsevaa tilannetta. Lisäksi jos Yhdysvaltoja katsotaan esimerkkinä, se voi johtaa avun ja palvelujen epävarmistumiseen ja tilapäistymiseen sekä avustustoimintaa tekevien työtehtävien prekarisoitumiseen. Seurauksena on myös ”laupias samarialainen” -eetoksen lisääntyminen:

suuryritykset ja rikkaat tukevat vapaaehtoistoimintaa ja kolmatta sektoria saadakseen verohelpotuksia ja imagon kiillotusta.

Toinen esimerkki on *Ihan tavallisia asioita* -internetsivusto, joka syntyi Presidentti Sauli Niinistön aloitteesta ja samanaikaisesti hänen kuuluisan uudenvuodenpuheensa kanssa (2012). Siinä hän vaati puuttumista nuorten työttömien vapaamatkustajien elämään, jotka kuvittelivat elävänsä ”oleskeluyhteiskunnassa”. Sen yleishenki ja sanoma on hyvin samantyyppinen *Big Society*n järkeilyjen kanssa: 1970- ja 1980-lukujen kaltaiseen kokonaisvaltaiseen hyvinvointivaltioon ei ole enää varaa, joten tarvitaan erilaisia valvutuneiden kansalaisten aloitteita ja hankkeita, joilla paikataan julkisen sektorin menosupistusten seurauksena vähentyneitä palveluja. *Ihan tavallisissa asioissa* kyse on erityisesti kansalaisvastuun kasvattamisesta nuoria ja lapsia koskevassa huolenpidossa. Järjestöjen, yhdistysten, muut yhteisöjen ja yksilöiden halutaan kalliiden, kaukaisten ja kasvottomien julkisten organisaatioiden sijaan tai rinnalla ottavan vastuun nuorten kasvatuksesta paikallisalu-eilla ja tulevan aktiivisesti mukaan nuorten arkeen ja siinä tapahtuvaan kasvuun ja kehittymiseen. Tarkoitus ei ole vain kehittää nuorten yrittäjähenkisyyttä suhteessa omaan elämäänsä, vaan – enemmän tai vähemmän suorasti – ohjata järjestöjä ja yhdistyksiä entistä kiinteämmin yhteiskunnallisen palvelutuotannon piiriin. Sen tarkoitus on luoda lisää turvaverkkoja nuorille heidän syrjäytymistään ehkäisemään sekä saada *Big Society*n ajatuksen mukaisesti koko yhteiskunta mukaan kasvattamaan ja yhteisöllistämään heitä.

Hankkeessa on vahva moraalinen lataus ja nuorten halutaan monitahoisen ja -puolisen puuttumisen ja ohjaamisen kautta omaksuvan arjen sosiaalisen kanssakäymisen hyvät tavat, oikeat elämäntavat ja suunnan elämälleen sekä kurinalaisen säästäväisyyden, yrittäjähenkisyyden ja työteliäisyyden:

”Helpolla ja ansiotta saatu laiskistaa. Seurauksena on tyytymättömyys ja tyhyyden tunne. Älä anna nuorelle liikaa rahaa, tavaraa tai herkkuja. Se opettaa ajattelemaan, että kaikki aina vain tulee jostain automaattisesti. Jos nuori omaksuu tällaisen asenteen, hän ei ehkä opi hankkimaan elantoaan työllä.”

”Työtä tehdään usein poissa nuoren näkyvistä ja työ saattaa tuntua etäiseltä, jopa käsittämättömältä. Työelämään kannattaa tutustuttaa varhain. Nuoria kiinnostaa, missä mitäkin työtä tehdään ja millaista se oikeasti on.”

”Työpaikka voi olla tulevaisuuden avain. Työnantaja, palkkaa nuori töihin, jos suinkin voit. Yritä edistää kaikin laillisin keinoin nuoren työllistymistä. Työelämään tutustuminen ei ala, jos se ei ensin ala jostain.”

”Yritä, erehdy, yritä. Nuori saa täysi-ikäisenä päättää asioistaan. Näin isoa juttua on harjoiteltava. Vasta noin 25-vuotiaan aivoilla on valmiudet ymmärtää syy- ja seuraussuhteita. Riskien ottamista, tunteiden hallintaa ja sosiaalisia taitoja harjoitellaan arkisesti: yrityksen ja erehdyksen kautta. Kaikki tekevät virheitä, vaikka yrittävät parhaansa. On opittava vastaamaan teoistaan,

hyvittämään, kantamaan seuraukset ja pyytämään anteeksi. Luottamus on sitä, että elämä jatkuu mokista huolimatta. Uusi yritys ja eteenpäin. Haaveet ja unelmat ovat olemassa töppäilyistä huolimatta. Virheet opettavat, ettei kannata toimia väärin. Sillä tavalla haaveet eivät toteudu.”

(Ihan tavallisia asioita 2013.)

Siinä missä intressiryhminä toimineita aatteellisia yhdistyksiä johdettiin demokrati-an periaatteiden mukaisesti lähtien jäsenten kollektiivisesta tahdosta, on uuden kolmannen sektorin hallinnoinnille tyypillistä asiantuntijaohjauksen johtaminen. Organisaatioita johtavat talous- ja sosiaalialan asiantuntijat. Kun yhdistyksissä mietittiin, mitä olisi tehtävä jonkin erityisryhmän aseman parantamiseksi yhteiskunnassa paikallisesti tai laajemmin, niin uuden kolmannen sektorin organisaation johdon on jatkuvasti mietittävä miten kehittää itseään ja organisaation henkilökuntaa entistä paremmin, säästäväisemmin ja tehokkaammin vastaamaan työ- ja palvelumarkkinoiden vaatimuksiin, ja miten kehittää mittareita tässä suorituksessa onnistumiselle. Keskeisimmiksi mittareiksi ovat monissa uuden kolmannen sektorin yhdistyksissä nousseet talousluvut, aivan kuten yrityksissä. Tämä kiteytyy varsinkin sosiaalisessa yritystoiminnassa, joka on yksi keskeinen – vaikkakin Suomessa huonosti tuulta alleen ottanut – uuden kolmannen sektorin organisaatiomuoto.

Sosiaalinen yritys

Paavo Lipposen toinen hallitus (1999–2003) asetti vuonna 2002 työryhmän pohdimaan talous- ja työvoimapolitiittisia linjauksia, joilla Suomen työllisyysastetta voitaisiin nostaa 75 prosenttiin ja työttömyysaste laskea alle viiteen prosenttiin. Työllisyysryhmä esitti yhdeksi keinoksi ongelmanratkaisussa sosiaalisen yritystoiminnan (Valtioneuvoston kanslia 2003, 34–35). Raportti liittyy sosiaalisiin yrityksiin tavoitteita, jotka ovat kuin suoraan uuden julkishallintojohtamisen oppikirjoista: työllistämisvastuuta halutaan siirtää kunnilta yrityksille ja järjestöille sekä irrottaa työllistämispalveluja tuottavat tahot välittömästä julkisesta omistuksesta ja ohjauksesta. Sosiaaliset yritykset nähdään positiivisena esimerkkinä tilaaja-tuottaja -mallista, jossa tuottajalle halutaan antaa kolmannen sektorin yleisestä toimintamallista poiketen oikeus liikevoiton tekemiseen.

Mitä yritysmäisyys merkitsee sosiaalisiksi yrityksiksi ryhtyneille organisaatioille? Koska niiltä edellytetään liiketaloudellista tuloksellisuutta, niiden on ensinnäkin jatkuvasti markkinoitava tuotteitaan kuin yritykset. Sen lisäksi, että niiden on markkinoitava toimintaansa työllistämispalvelujen ostajille eli kunnille, KELAlle ja työvoimatoimistoille, niiden täytyy markkinoida tuotteitaan kuluttajille. Toiseksi niiden on jatkuvasti mitattava ja arvioitava tuloksellisuuttaan erilaisin mittarein ja auditoinnein. Kolmanneksi niiden täytyy omaksua managerialistisen johtamisen peruseriaatteet ja toimintatavat, eli niissä on sovellettava tulosvastuullista yksilöjohtamista. Neljänneksi niiden on vastattava nykyisen yrityskulttuurin laadun-

valvontavaatimuksiin. Niiden täytyy siis ottaa käyttöön laatusertifiointi ja kehittää itselleen laadunvalvontajärjestelmä – sekä suhteessa sosiaalisen perustarkoituksensa nimissä myymiinsä työllisyys- tai hyvinvointipalveluihin että kuluttajille myytäviin tuotteisiin. Viidenneksi niiden on kilpailukyvyyn säilyttämisen nimissä pakko jatkuvasti kehittää toimintaansa, erityisesti myytävien tuotteiden osalta. Tämän vuoksi niiltä vaaditaan tarkkaavaisuutta ja herkkyyttä markkinatilanteen muutosten suhteen, aivan kuten miltä tahansa muultakin yritykseltä. Sosiaalisten yritysten hallinta perustuu markkinalogiikkaan: eettiset periaatteet vaihtuvat valtaosin tehokkuuden ja tuottavuuden periaatteisiin.

Organisaatiotasolla tämä tarkoittaa sitä, että perushenkilökunnalla täytyy olla erityistyöllistämisen vaatiman sosiaalisen asiantuntemuksen lisäksi liiketaloudellista asiantuntemusta. Sosiaalisten yritysten on muodostettava itselleen johto, jolta löytyy sosiaalista, taloudellista ja markkinointia koskevaa asiantuntemusta. Niitä ei voida ajatella yhdistysten kaltaisina etujärjestöinä, vaan tehokkaina palvelujen tuottajina. Se edellyttää, että ne sitoutuvat kokonaisyhteiskunnallisiin hyvinvoinnin ylläpitämistavoitteisiin ja luopuvat sellaisesta intresseillä ja identiteeteillä politikoinnista, joka kansalaisyhteiskunnan organisaatioille – erityisesti yhdistyksille – on katsottu ”perinteisesti” ominaiseksi (Siisiäinen 1986).

Sosiaalisia yrityksiä on Suomessa syntynyt eniten työllistämispalveluja tarjoavien, työvalmennusta harjoittavien yhdistysten ja säätiöiden keskuudesta. Nämä entiset yhteisötalouden organisaatiot tai niiden yksiköt ovat pyrkineet kehitysprosessissa omaksumaan edellä kuvatun kaltaisen yritysmäisen toimintaeetoksen. Tuloksen parantamiseen tähtäävä yksilöjohtaminen on ristiriidassa niiden sosiaalisen perustarkoituksen kanssa, jonka mukaan ne pyrkivät tarjoamaan työmahdollisuuksia juuri sellaisille henkilöille, joilla on hankaluuksia kantaa täysipainoista henkilökohtaista vastuuta omasta työstään. Muuntuminen sosiaalseksi yritykseksi on tarkoittanut, että työvalmennuksesta luovutaan jo siitäkin syystä, että sitä on tuottantotahdin kiristyessä mahdotonta järjestää työn ohella. Kun tuotannon volyyymi pitää nostaa sellaiselle tasolle, että sillä saadaan katettua valmennuspalvelutuottojen ja työllistämistuen erotus ja toisaalta maksamaan työntekijöille normaalipalkkaa, käy nopeasti selväksi, että esimiehillä ei ole riittävästi resursseja valmentaa työntekijöitä. Toinen merkittävä syy on laissa valmennuksen ja sosiaalisen yrityksen suhteesta esitetty kanta: työvalmennuksen ei katsota kuuluvan sosiaalisen yrityksen tehtäviin, vaan sen on tapahduttava kuntouttavan työtoiminnan yhteydessä ennen henkilön työllistymistä sosiaaliseen yritykseen. (Pyykkönen 2010.)

Oma tutkimukseni (2002–2005) erään sosiaalisen yrityksen kehittämissuunnitelmassa paljasti, miten retorinen muutos kulkee käytäntöjen ja organisatoristen muutosten rinnalla. Projektin vetäjät alkoivat käyttää projektikokouksissa samankaltaista ”joustojen” retoriikkaa, joka löi yleisesti läpi ”avoimilla työmarkkinoilla” Suomessa 1990-luvulla. Joustoja peräänkuulutettiin työntekijöiltä niin suhteessa työvuorojen kestoisiin, päivittäiseen työn määrään kuin työtehtävien vaihteluihin. Joustopuheeseen kuului ajatus vääjäämättömästä sopeutumisesta muutoksen tuomiin uudistuksiin: ”nyt on vaan sopeuduttava yritystoiminnan pelisääntöihin”. Tutkimani organisaation henkilöstöpalaverissa tämä näkyi työntekijöiden kannus-

tamisena tehokkuuteen ja täsmällisyyteen koko organisaation suotuisan tulevaisuuden tähden; projektin viimeisen vuoden palaverien kantavaksi teemaksi voikin nimetä lausuman ”tehokas toiminta on normaalia työtoimintaa”. (Huotari, Pyykkönen ja Pättiniemi 2008, 46–61; Pyykkönen 2010.)

Kuten edellä mainitsin, talouden merkityksen vahvistuminen näkyy sosiaalisissa yrityksissä yleensä talousasiantuntijoiden vahvana asemana toiminnassa. Esimerkiksi tutkimassani kehittämisprojektissa muutokset sosiaalisten yritysten lain valmistelussa siirtyivät projektia koskeviin puhetapoihin ja käytäntöihin talouslaskemista vastanneiden tahojen kautta. Mitä pidemmälle kehittämisprojekti eteni, sitä enemmän tavoitepuhe haki perustelunsa taloudesta ja liiketoiminnallisesta kannattavuudesta. Jotta taloudelliset tavoitteet voivat toteutua sosiaalisissa yrityksissä, taloudellisen asiantuntijuuden täytyykin levittäytyä koko organisaatioon. Tulojen kasvattamisen ja menojen hillitsemisen paineiden alla on ensiarvoisen tärkeää, että kaikki avaintoimijat opettelevat ajattelemaan ja puhumaan organisaation kontekstissa pääosin talouden kielellä. Kaikki toimijat – loppujen lopuksi jokaista työntekijää myöten – on saatava kantamaan vastuuta koko organisaation ja oman yksikkönsä taloudellisesta tuloksellisuudesta. Liiketaloudellisen tehokkuuden maksimointiin tähtäävä johtamistapa, yritysmaailmasta tutut toimintatavat ja markkinahenkisyys laajemminkin ovat levittäytyneet ensin yritysmaailmaan ja talouspolitiikkaan, sittemmin koko yhteiskuntaan konsulttien ja organisaatioiden johtopaikoille asettuneiden tulosjohtaja-asiantuntijoiden ansiosta. Samalla muut inhimillistä toimintaa ja ennen kaikkea työvoiman hyödyntämistä ja kehittämistä koskevat eetokset ovat muuttuneet alistaiseksi liiketaloudellisen kannattavuuden eetokselle. Tästä poikkeavat näkemykset näyttävät vanhanaikaisina ja esteinä terveen taloudellisen kehityksen tiellä. (Pyykkönen 2010.)

Managerialistisesti johdetussa uuden kolmannen sektorin organisaatioissa asiantuntijuus ei rajoitu pelkästään organisaation sisäiseen talouden tuntemukseen ja talusjohtamiseen, vaikka sillä keskeinen osa organisaation rationaalisuuksien ja käytäntöjen muodostumisessa onkin. Nykyisen verkostotalouden ja -palvelutoiminnan aikana organisaatiot ovat yhtä lailla riippuvaisia sidosryhmiensä asiantuntijuudesta. Nämä asiantuntijat toimivat välittävinä linkkeinä organisaatioiden ja laajemman alueellisen tai yhteiskunnallisen kokonaisuuden välillä. Ne tuovat ”uusia tuulia” ja ulkoisia muutosvaatimuksia organisaatioon ja toisinaan välittävät organisaation viestejä laajempiin sosiaalisiin yhteyksiin auttamalla toimijoita kommunikoimaan samalla kielellä laajempien toimijajoukkojen kanssa (vrt. Siisiäinen 1998). Sosiaalisissa yrityksissä tällaisia asiantuntijoita ovat rahoittajat, asiakkaat, organisaatioon sidoksissa olevat sosiaali- ja terveysalan organisaatiot, sosiaalisen yrittämisen tukiorganisaatiot ja yritysten yleiset tukioorganisaatiot (Stenholm & Lehto 2000, 100).

Pärjätäkseen rahoituskilpailussa yhdistysten tai muiden palvelutuottajiksi pyrkivien tahojen on luotava hyvät yhteistyösuhteet esimerkiksi viranhaltijoihin, toimintaa tukeviin sidosryhmiin ja asiakkaisiin. Tilaaja-tuottaja -malliin kuuluu, että kunnat ja muut rahoittajat kilpailuttavat kolmannen sektorin toimijoita (Mötönen & Niemelä 2005, 139–144). Samalla ne hyvien käytäntöjen periaatteet, joita

työtä tekevien tahojen tulee toiminnassaan noudattaa, tulevat usein määritellyiksi organisaatioiden ulkopuolella. Periaatteita noudattamattomia tahoja saattaa uhata rahoituksen loppuminen ja sitä kautta toiminnan ehtyminen. Pärjääminen rahoituksesta käytävässä kilpailussa on pakottanut yhdistykset ja esimerkiksi osuuskunnat omaksuma yrittäjähenkisyyttä (ks. esim. Defourny 2001, 13). Monissa Euroopan maissa tämä on lisännyt sosiaalista yritystoimintaa. Vaikka sosiaalisen yritystoiminnan kasvu ei Suomessa ole ollut yhtä suurta kuin muualla Euroopassa, on kilpailu rahoituksesta näkynyt esimerkiksi suurimpien järjestöjen, osuuskuntien ja säätiöiden lisääntyneenä tulosjohtamisena ja niiden liiketoiminnallisuuden lisäämisenä. Suomessa toimi vuoden 2014 kesäkuussa 89 sosiaalisten yritysten rekisteriin merkittyä organisaatiota (Työ- ja elinkeinoministeriö 2014b).

Sosiaalisia yrityksiä ei pidä sotkea 2010-luvulla niiden rinnalle ja tilalle ilmestyneisiin yhteiskunnallisiin yrityksiin. Kun sosiaaliset yritykset tähtäävät vaikeassa työmarkkina-asemassa olevien työllistämiseen ja niillä on lainsäädännön takaama erityisasema muihin yrityksiin nähden, yhteiskunnallisten yritysten 'yhteiskunnallisuus' ilmenee muilla tavoilla (palvelujen tuottaminen erityisryhmille, hyväntekeväisyystoiminta, sosiaaliset innovaatiot, ekologinen kestävyys jne.), eikä niillä ole omaa lainsäädäntöään. Ja kun sosiaaliset yritykset pääsääntöisesti – varsinkin Euroopassa – katsotaan kolmannen sektorin organisaatioiksi, niin yhteiskunnalliset yritykset ovat poikkeuksetta yksityisellä sektorilla toimivia organisaatioita. Molempia toki yhdistävät tietyt asiat: molemmilla ajatellaan olevan tietty yhteiskunnallinen funktio, ja molempien ajatellaan toimivan markkinatalouden ehtojen mukaisesti ja myyvän palvelujaan tilaaja-tuottaja -mallin mukaisesti julkisen sektorin ostajille. Yhteiskunnallisille yrityksille on toistaiseksi käynyt kuten sosiaalisille yrityksille 2000-luvun ensimmäisen vuosikymmenen puolivälissä, ministeriötason strategiahankeet ovat tähän mennessä törmänneet etujärjestöjen tai poliitikkojen epäilyyn ja vastustukseen. Niinpä lainsäädäntötasolla ei niiden kohdalla ole vielä tapahtunut mitään. Syksyllä 2013 perustettiin Yhteiskunnallisten yritysten liitto ry. Lisäksi Yleinen teollisuusliitto myöntää yrityksille "yhteiskunnallinen yritys"-merkkejä.

Yrittäjyyskasvatusta kolmannella sektorilla

Sosiaaliset ja yhteiskunnalliset yritykset tai päätehtävänänsä pitkäaikaistyöttömiä ja vajaakuntoisia työllistävät yhdistykset ja säätiöt eivät ole ainoita, jotka kolmannella sektorilla yrittäjyyttä mallintavat. 2000-luvulla on myönnetty huomattavia rahoitussummia erilaisten nuorisojärjestöjen yrittäjyysprojekteille, joiden tavoitteena on ollut istuttaa nuoriin – yksi eniten huomiota saavista haasteellisissa työmarkkina-asemassa olevista ryhmistä suomalaisessa työllistämispolitiikassa – yrittäjyyden eetosta. Yhtäältä se on tapahtunut samassa hengessä kuin työllistävissä kolmannen sektorin organisaatioissa muutenkin eli pyrkimällä kasvattamaan nuorista aktiivisia, yrittäjän/yrityksen kaltaisia työmarkkinasubjekteja. Toisaalta nuorisojärjestöt ja -projektit ovat korostaneet toiminnassaan selvästi muuta kolmatta sektoria enem-

män yrittäjyyttä ja yritysten perustamista eli pyrkiin tekemään nuorista konkreettisesti yrittäjiä.

Yksi esimerkki nuorisojärjestöjen yrittäjyyskasvatuksesta on 4H-järjestön yrittäjäprojekti, jossa kasvatetaan ja tuetaan nuoria perustamaan yrityksiä yksin tai yhdessä. Järjestö tarjoaa tukea, koulutusta ja neuvontaa. Kyse on yrittämisen tuetusta kokeilemisesta. Kokeilusta voi myöhemmin muodostaa oikean yrityksen. Yksi tavoite on testata ja muokata nuoren identiteettiä ja eetosta:

”Pärjäänkö minä? Olenko yrittäjätyyppiä? Osaanko hoitaa yritystäni? Näitä kysymyksiä jokainen yrittäjyyttä pohtiva miettii. Mitään yhtä yrittäjätyyppiä ei ole olemassa, vaan jokaisella on mahdollisuus menestyä yrittäjänä. [...] Onko sinulla idea joka haiskahtaa rahalle? Oletko keksinyt tuotteen tai palvelun, jota lähiympäristösi tarvitsee? Voisiko yrittäjyys olla työskentelymuotosi tulevaisuudessa? [...] 4H-Yrityksessä voit kokeilla yrityksen perustamista, bisneksen pyörittämistä ja yrittäjänä oloa. 4H-Yritys on helppo tapa kokeilla onko yrittäjyys sinun juttusi. Riskit ovat pienet ja ohjaaja on apunasi!” (4H 2012.)

Vastaavia nuorille suunnattuja toimintamuotoja ja hankkeita on esimerkiksi Nuori yrittäjyys ry:llä, yrittäjäjärjestöillä sekä talouden- ja kaupanalan opiskelijoiden ja alumnien järjestöillä. Tämän kirjan kannalta oleellista näissä hankkeissa on yksilöllisyyden korostaminen. Nuori pyritään kasvattamaan ajattelemaan itseään yrittäjänä ja tunnistamaan taloudelliset – yrityksen kaltaiset – intressinsä. Itsen tutkiskelu, opiskelu ja kehittäminen tapahtuvat hankkeissa yritystoimintaa simuloiden: nuori pohtii omaa itseään ja tekee sen mukaisia tehtäviä, kirjoittaa ideoistaan ja kuuntelee mentorien palautetta niistä, tekee liiketoimintasuunnitelman ja kirjallisen sopimuksen, harjoittaa liiketoimintaa ja kehittää sitä sekä raportoi toiminnasta asiaan kuuluvasti. Palaan yrittäjyyskasvatukseen tarkemmin ja kokonaisvaltaisemmin sitä käsittelevässä alaluvussa.

* * * * *

Yrittäjyyden eetoksen kannalta merkittävää aktivointipolitiikan, kunta- ja palvelurakennemuutoksen, uuden julkishallintojohtamisen sekä eritasoisten yritysmallien vauhdittamassa kolmannen sektorin muutoksessa on ollut kolmannen sektorin sitouttaminen julkisen ja yksityisen sektorin tavoitteiden ohjaamaan palvelutoimintaan ja sektorille kuuluvien organisaatioiden valjastaminen yrittäjyysvetoisuuden välikäsi. Yhdistykset, yhteisötautos ja kolmas sektori miellettiin aiemmin yhteisöllisyyden ja solidaarisuuden välittäjiksi. Yhdistykset olivat kollektiivisia toimijoita, jotka sitoivat yksilölliset intressit yhteen ja muodostivat niistä kollektiivisen intressin ja äänen (Siisiäinen 1998). Vuorovaikutuksessa muiden yhteiskunnallisten tahojen kanssa ne sitten artikuloivat näitä intressejä ja ääniä osaksi yhteiskunnan yleisempää intressirakennetta. Nyt kentällä – varsinkin niin sanotun uuden kolmannen sektorin piirissä – näkyy vahvasti yrittäjyyden eetos. Yhdistykset keskittyvät edun-

valvonnan ja kollektiivisen hyvän tuottamisen sijaan yhä yleisemmin yksilöön ja hänen taloudellisiin intresseihinsä ja niiden mukaiseen subjektiviteettiin. Talouden puheesta ja termistöstä (yksilöiden välinen kilpailu, oma etu, voitot, pärjääminen jne.) on alkanut tulla yhdistyspuheen peruskauraa.

Pyhä luovuus – taiteen ja tieteen uudet mantrat

Taide ja tiede on Suomessa perinteisesti nähty talouden ja yrittäjyyden ulkopuolisina alueina. Viime aikoina tämä perinne on kyseenalaistunut ja jopa katkennut. Yksityisen rahan merkitys on kasvanut molempien sektorien talousrakenteessa. Samanaikaisesti alojen työmarkkinat ovat monimutkaistuneet ja muuttuneet entistä enemmän lyhytaikaisia työsuhteita, itsensä työllistämistä ja yrittäjyyttä suosiviksi.

Taiteen ja sitä kehystävän kulttuuripolitiikan saralla muutos on näkyvä. Muutoksen tukipilarina ovat olleet 'luovan talouden' ajattelu-, puhe- ja toimintatavat. Kulttuuripolitiikassa taide haluttiin aikaisemmin nähdä markkinoista ja valtiosta irralliseksi ja vielä 1980-luvulla taiteen arvon katsottiin muodostuvan pitkälti ei-taloudellisin reunaehdoin (Bourdieu 1984). Kulttuuriteollisuus oli suurimmalle osalle "itseään kunnioittavia" taiteilijoita ja taideyleisöä kirosana. Asiaan vaikuttivat erityisesti Frankfurtin koulukunnan tutkimukset 1900-luvun puolivälin molemmin puolin. Frankfurtin koulukunnan kriittiset tutkijat näkivät kulttuuriteollisuuden tuhoavan kulttuurin itsenäisen arvon, koska massoille suunnattu tuotanto teki taiteellisista ilmauksista hyödykkeitä ja valjasti kulttuurin kapitalismin tarkoituksiin. (Adorno 1971; Adorno & Horkheimer 2008.)

Puhe kulttuuriteollisuudesta positiivisena, taloudellista ja yhteiskunnallista hyvää tuottavana voimana heräsi maailmalla 1980-luvun lopussa ja rantautui Suomeen kymmenisen vuotta myöhemmin. Samanaikaisesti sitä kuvaamaan syntyi uusia positiivisin mielleyhtymin ladattuja termejä. Keskeisimpiä asioita uudessa, kulttuuriteollisuuden positiivisuuteen keskittyvässä puhetavassa ovat taiteen tai kulttuuriperinnön taloudellisen ulottuvuuden esiinnostaminen, sekä yksilölliseen luovuuteen perustuvan elinkeinon – kulttuuriyrittäjyyden – korostaminen.

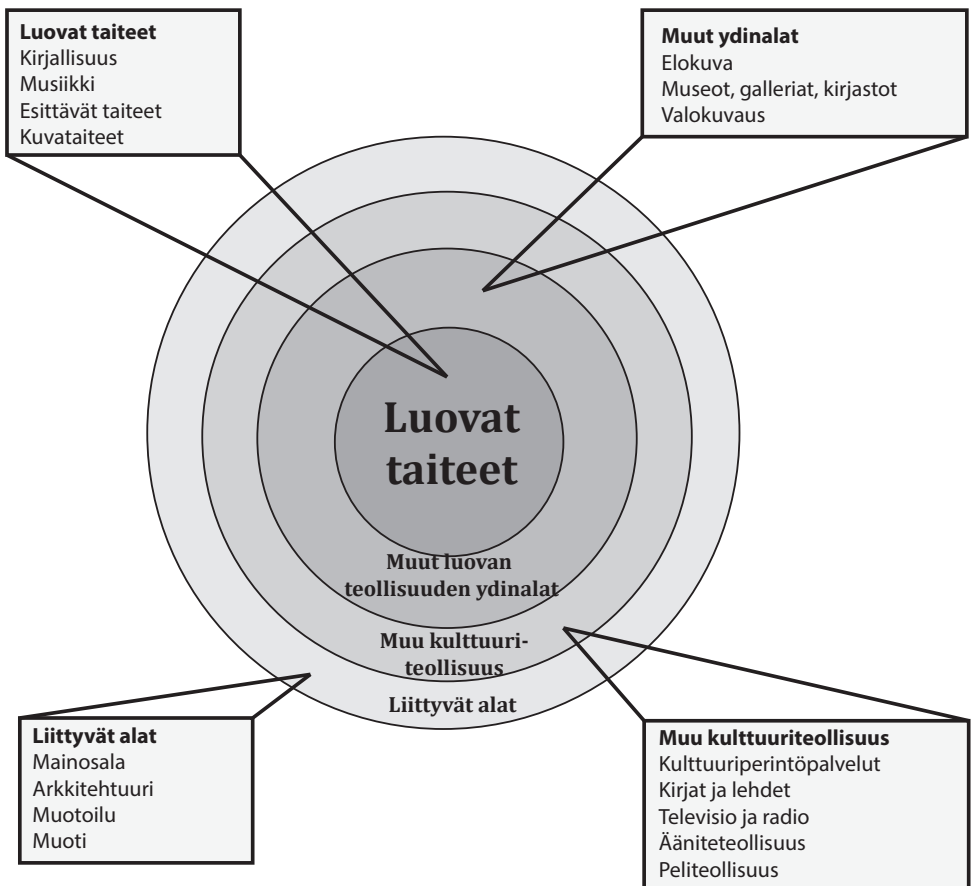
Mitä on kulttuuriteollisuus?

Kulttuuriteollisuutta ovat kaikki tuotannon alat, jotka perustuvat kulttuuristen hyödykkeiden ja palvelujen tuottamiselle ja myynnille. 'Kulttuurisia hyödykkeitä' ovat sellaiset,

- 1) joiden valmistamiseen tarvitaan luovuutta
- 2) joihin liittyy symbolisia merkityksiä tai viestejä kulttuurisen sisältönsä kautta
- 3) joihin vähintään potentiaalisesti sisältyy intellektuaalisen omaisuuden elementtejä (Throsby 2012).

Edellä mainittu neutraali – ja useimmiten positiivinen – käsitys kulttuuriteollisuudesta on levinnyt viime vuosina rinnan luovan talouden puhetavan yleistymisen kanssa. Luovaan talouteen on kytkeytynyt kiinteästi ja osin päällekkäisestikin luovan teollisuuden määritelmä. Sillä tarkoitetaan kaikkia niitä aloja, joilla luovuus on tunnistettava ja merkittävä panos. (Throsby 2001, 112–113; Throsby 2010, 90–97.)

David Throsby (2012) on hahmottanut edellä mainittujen määritelmien kattamia aloja ja alueita sekä niiden suhteita seuraavasti:

Kuvio 1. Kulttuuriteollisuuden samankeskinen ympyrämalli (suom. Miikka Pyykkönen).

Kulttuuriteollisuudesta puhutaan usein tilastojen ja numeroiden valossa, varsinkin niissä yhteyksissä, joissa halutaan korostaa luovan talouden merkitystä muun taloudellisen toiminnan osana. Tärkeitä tilastotietoja kulttuuriteollisuuden arvon määrittelyssä ovat työllisyyttä, tuotteiden tai palvelujen myyntiä sekä kansantaloudellista vaikutusta koskevat luvut. Kaikkiaan Suomessa koko työllisestä työvoimasta (n=2 354 422) työskenteli vuonna 2011 kulttuurialoilla 3,6 prosenttia. Kansantaloudellisestikaan kulttuuriala ei ole merkityksellisimpien alojen joukossa (3,3 prosenttia bruttokansantuotteesta vuonna 2011), ja jopa selvää laskua on Tilastokeskuksen mukaan havaittavissa: ”Tarkasteluajanjaksolla 2008–2011 kulttuurialojen tuottama arvonlisäys on supistunut noin kymmeneksen. Saman ajanjakson koko talouden arvonlisäys on kasvanut lähes viisi prosenttia” (Tilastokeskus 2014c, 217). Vuonna 1995 kulttuuriteollisuudessa toimi 7,2 prosenttia Suomen liikeyrityksistä. Vuonna 2012 vastaava luku oli 5,3 prosenttia (Opetusministeriö 1999; Tilastokeskus 2014c, 229). Kulttuuriala on pieni myös kansainvälisesti tarkasteltuna. Itse asiassa Suomessa kulttuuriala on työllisyyden ja talouden mittarein mitattuna Euroopan kärkikastia. Japanissa ja Yhdysvalloissa kulttuuriteollisuus on useimmilla mittareilla mitattuna selkeästi Eurooppaa suurempi (emt., 235–259). Huolimatta varsin pienestä kansantaloudellisesta merkityksestä ja työvoimaosuuksista, kulttuurin ja luovien alojen nähdään hallinnossa ja alaa promoavien keskuudessa olevan hyvin tärkeitä tulevaisuudessa talouden kannalta.

Ensimmäiset kaksi taulukkoa kertovat lähivuosien kehityksestä kansallisella tasolla. Taulukko 2 osoittaa työvoiman määrän yleisesti vähentyneen kulttuuriteollisuudessa Suomessa viime vuosina, erityisesti lehtialalla, mutta pysyneen joillain kulttuuriteollisuuden suurimmista aloista lähes samana. Taulukko 3 taas osoittaa lähes dramaattista laskua suomalaisten kulttuurituotteiden viennissä vuosina 2008–2011. Kolmannessa taulukossa näkyvät viennin erot valikoiduissa Euroopan maissa sekä se, missä suhteessa vienti on tuontiin. Ehkä hieman yllättäenkin tunnetuissa kulttuurituotteiden viejämaissa, kuten Isossa-Britanniassa ja Ranskassa, viennin tuottavuussuhde tuontiin on negatiivinen. Taulukko osoittaa Suomen olevan tässäkin suhteessa kulttuuriteollisuuden ”pienmaa”.

Kaikki yhteensä	99 054	85 537	86 101	85 741
Sanoma- ja aikakauslehdet	14 534	13 917	13 662	13 395
Elokuvat, videot, pelit, TV ja radio	10 022	10 072	9 934	10 237
Mainonta	10 205	9 952	10 316	10 296
Kirjastot, arkistot, museot	10 273	10 124	10 189	10 103
Esittävät taiteet	8 879	9 012	9 413	9 706

Taulukko 2. Työvoima kulttuurialalla 2008–2011 ja sen viidellä suurimmalla toimialalla (Tilastokeskus 2014c, 204–205).

Vuosi	2005	2007	2010	2012
Vientiartikkeli				
Kulttuurihyödykkeet yhteensä	693 993 € (1,3%)	890 793 (1,4)	379 875 (0,7)	341 566 (0,6)
Elokuva/video	253 392	482 358	91 998	85 291
Painotuotteet	270 851	281 397	165 161	164 501
Musiikki	84 241	42 903	43 229	34 902

Taulukko 3. Kulttuurihyödykkeiden vienti Suomesta 2005–2012 (euroissa). Kokonaisvienti (suluissa prosenttiosuus Suomen kokonaisviennistä) ja kolme suurinta toimialaa (Tilastokeskus 2014c, 229–231).

Maa	Saksa	Iso-Britannia	Ranska	Italia	Ruotsi	Suomi
Vienti (\$)	34 408 000	19 898 000	17 271 000	27 792 000	4 897 000	1 113 000
Viennin ja tuonnin erotus (\$)	7 542 000	-10 949 000	-5 520 000	15 195 000	439 000	-805 000

Taulukko 4. Kulttuurituotteiden vienti sekä viennin ja tuonnin välinen erotus Yhdysvaltain dollareissa Saksassa, Isossa-Britanniassa, Ranskassa, Italiassa, Ruotsissa ja Suomessa vuonna 2008 (Compendium 2014).

Uusi kulttuuriteollisuusajattelu ja -toiminta Suomessa

Kulttuuriteollisuus on ollut kansainvälisessä nosteessa jo jonkin aikaa. Euroopan unioni on ottanut ohjelmiansa kautta asiassa aktiivisen roolin. Esimerkiksi vuosien 2007–2013 *Kulttuuriohjelman* yksi keskeisimmistä tavoitteista oli nostaa luovien alojen taloudellista asemaa Euroopassa ja luoda yhteiseurooppalaista luovien alojen toimintakenttää. Samalla on pyritty edistämään yrittäjyyttä kulttuurialoilla työskentelevien parissa. Euroopan kulttuuripääkaupunki -tapahtuma on edistänyt samoja asioita paikallisemmin. (Ks. esim. Europa 2014.)

Opetusministeriön kulttuuriyksikkö on ollut taidejärjestöjen ja -oppilaitosten kanssa merkittävässä asemassa kulttuuri- tai luovan teollisuuden puheen ja ajattelun istuttamisessa suomalaisen kulttuuripolitiikkaan. Opetusministeriö (OPM) – sittemmin opetus- ja kulttuuriministeriö (OKM) – on pyrkinyt tasoittamaan tietä taiteen ja talouden liitolle entisen vastakkainasettelun sijaan. Kahdella viime hallituskaudella kelkkaan on hypännyt vahvasti myös työ- ja elinkeinoministeriö (TEM), joka on koordinoinut luovan talouden ja kulttuuriyrittäjyyden tulevaisuustyöryhmää sekä julkaissut ohjelmia ja kannanottoja. Alueellisesti vaikuttavin toimija kehityksessä ovat olleet elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskukset (ELY-keskukset), jotka ovat vastanneet luovan teollisuuden alueellisesta neuvonnasta, tuesta ja kehittämisestä. Omien sanojensa mukaan ”ELY-keskukset tukevat luovien ja kulttuurialojen toimijoiden työllisyyttä, pk-yritysten perustamista, monialayrittäjyyttä, kasvua ja kehittämistä tarjoamalla neuvonta-, koulutus- ja kehittämispalveluja sekä rahoitusta” (Elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskus 2013).

Molempien edellä mainittujen ministeriöiden pontimina on usko siihen, että muun maailman esimerkkejä – tai ainakin niitä rakentavia idealistissävyytteisiä kirjoituksia (esim. Florida 2002) – seuraten myös Suomessa kulttuurisektorista voidaan rakentaa tulevaisuudessa tärkeä työllistävä ala ja menestystekijä suomalaiselle kilpailukyvyille kulttuurialan viennin lisäämisen (esim. design ja musiikki), kulttuuriteollisten innovaatioiden ja Suomi-brändin kohentamisen avulla. Perinteiset taidealat nähdään luovan teollisuuden ytimenä eli alueena, jossa villeimmät, mielikuvituksellisimmat ja innovatiivisimmat keksinnöt tuotetaan mahdollisimman rajoittamattomissa kokeiluissa. Tätä ydintä ympäröi varsinainen luovan *teollisuuden ja teknologian* kerros, johon kuuluvat elokuva-, äänite-, peli- ja animaatioteollisuus teollinen muotoilu, graafinen suunnittelu ja toteutus, sekä nykymedian moninaiset muodot ja käytännöt. Lisäksi sektoriin sisällytetään markkinointikoneisto, joka markkinoi ja levittää kulttuuriteollisuuden tuotteita. (Ks. myös Throsby 2001.)

”Kulttuuriteollisuudessa yhdistyvät taiteellinen luovuus ja taloudellinen tuotanto. [...] Kulttuuritoimiala on hyvin työvoimavaltainen ja sen yhdistyessä teknologiaan voi syntyä uusia luovan toiminnan työpaikkoja mm. tuotantoon ja levitykseen. Uudet kaupalliset tuotteet laajentavat kulttuurin markkinoita ja taloudellista merkitystä. [...] Kulttuurin osuus Suomen bruttokansantuotteesta on ollut noin 3,8 prosenttia. Alalla toimii kuutisen prosenttia Suomen liikeyrityksistä ja niiden liikevaihto on ollut noin neljä prosenttia kaikkien suomalaisten yritysten liikevaihdosta.” (Opetus- ja kulttuuriministeriö 2012.)

Opetus- ja kulttuuriministeriö masinoi ja organisoi strategioin, raportein, ohjelmin, tapahtumin ja rahoituksen avulla muutosta kulttuurin ja talouden suhteessa kohti luovan teollisuuden logiikkaa. Esimerkkeinä tällaisista keinoista on vuodesta 2010 jaettu valtionavustus luovan talouden ja kulttuuriyrittäjyyden kehittämishankkeisiin. Vuonna 2011 summa oli 1 000 000 euroa. Lisäksi tulossa on luovan talouden ja kulttuuriyrittäjyyden kehittämisohjelma. ”Opetus- ja kulttuuriministeriön tehtävänä on osaltaan huolehtia luovuuden ja tuotteistamisen edellytyksistä sekä tukea ja edistää kulttuuriteollisuuden tuotekehitys- ja pilottiprojekteja” (Opetus- ja kulttuuriministeriö 2012.). Kuten edellisessä alaluvussa havainnollistin, opetus- ja kulttuuriministeriön positiivisista odotuksista huolimatta luovan teollisuuden kasvu ei ole ollut nousujohteista.

Opetus- ja kulttuuriministeriön luovan teollisuuden innolle on nähtävissä kaksi keskeistä kanninta: Yhtäältä luovan teollisuuden ja talouden merkityksen ja arvon korostaminen nostaa – ainakin periaatteessa – ministeriön itsensä merkitystä muiden hallinnonalojen silmissä ja suomalaisessa hallintokulttuurissa. Tämä siis siitäkin huolimatta, ettei kulttuuri ole käytännön politiikkatoimenpiteissä ollut kovin korkeassa kurssissa, ainakaan rahassa mitattuna. Toisaalta luovan teollisuuden ja taiteen yritysmäisyyden korostaminen vastaa huutoon, joka kutsuu kaikkia hallinnonaloja vähentämään kustannuksiaan ja säästämään. Kulttuurialan toivotaan rahoittavan yhä enemmän toiminnoistaan yksityisellä tai muulla (säätöt, RAY jne.) rahalla ja valtion säästävän tällä tavoin menojaan. Kuten niin monilla muillakin jul-

kisen sektorin aloilla, ja kulttuuriteollisuuden kokonaistaloudellisen merkityksen vähenemisestä huolimatta, OKM:n kulttuurimenot ovat kuitenkin hienoisesti kasvaneet koko ”hypen” ajan (Opetus- ja kulttuuriministeriö 2013), ja hallinnollinen byrokratia on kulttuurialalla lisääntynyt projektien ja managerialismin vallatessa alaa.

Oppilaitokset ovat olleet oppiala- ja -laitoskohtaisen kehityksen ansiosta merkittävässä asemassa muovattaessa taiteen ja talouden suhteita uudelleen. Oppilaitosten ja -alojen välisen kilpailun kiristyttyä selvästi 2000-luvulla taideoppilaitosten ja -koulutusohjelmien on ollut mahdollista – ja niiden on jopa täytynyt – sanoutua irti ”nälkä- ja nerotaiteilijuuudesta” ja keskittyä ajattelemaan ja esittämään kulttuurin ja talouden suhde uudessa, positiivisessa ja tuottavassa valossa. Ne siirtävät tätä näkemystä sidosryhmäverkostoihinsa, mutta ennen kaikkea ”asiakkailleen” eli opiskelijoille, jotka ovat tulevaisuuden toimijoita aloilla. Opetus- ja kulttuuriministeriön tulosneuvotteluja silmällä pitäen opinahjot lataavat tavoitteisiinsa rahoittajatoltaan tuttua luovan talouden retoriikkaa: Oppilaitokset pyrkivät kouluttamaan tulevaisuuden kilpailukyky-Suomen avainikkareita. Entisen vihollisen tai ainakin epäilyn sijasta kulttuuriteollisuudesta on tullut ystävä. Taloudesta taas on tullut kulttuurin tarkoitus. Tässä Aalto-yliopisto on ottanut tiennäyttäjän roolin maan kaikkien yliopistojen joukossa. (Ks. esim. Opetus- ja kulttuuriministeriö 2011a.)

Aalto-yliopiston (2014) strategiassa oppilaitoksen taiteellinen toiminta liitetään lähtemättömästi kehitykseen, muutokseen ja innovatiivisuuteen, eikä missä tahansa, vaan juuri taloudellisessa mielessä. Yhteiskunnallisen vaikuttavuuden nimissä esitetyissä kehittämiskohteissa oppilaitos sitoutuu luovan talouden roolin edistämiseen.

Pääosassa talouden aseman hegemonisoinnissa on ollut kyseisen oppilaitoksen kauppakorkeakoulun Pienyrityskeskuksen koordinoima *Luova Suomi* -hanke, jonka tavoite ”on vahvistaa luovia toimialoja sekä tehdä tunnetuksi niiden merkityksiä ja mahdollisuuksia osana uudistuvaa taloutta” (Luova Suomi 2012a). Hanke koordinoi opetus- ja kulttuuriministeriön hallinnoimaa valtakunnallista Luovien alojen yritys toiminnan kasvun ja kansainvälistymisen kehittämissuunnitelmaa (ESR 2007–2013). Se keskittyy taiteen keinojen ja ilmaisujen soveltamiseen talouden, yritysmaailman ja johtamisen tarpeisiin ja on ottanut tehtäväkseen sitoa taiteellisen toiminnan harjoittajat elinkeinoelämän kumppanuuksiin.

Myös ammattikorkeakoulut, jotka ovat keskittyneet kouluttamaan kulttuuri-tuottajia, ovat talousajattelun levittämisen pioneereja taiteen kentän koulutusrintamalla. Esimerkiksi Helsingin Metropolian kulttuurin ja luovan alan opetusohjelma on ollut tuomassa taidetta talouteen ja taloutta taiteeseen, vaikkei luova teollisuus olekaan saanut organisaatiossa yhtä korostunutta ja silmiinpistävää asemaa kuin Aalto-yliopistossa. Keskeisenä tehtävänä Metropolia on ollut luovuusperustaisen osaamisen vahvistaminen ja tuominen eri alojen työmarkkinoille. Samalla koulun identiteettipuheessa ovat vahvistuneet monelta osin talousohjautuneet näkemykset taiteesta, kulttuurista ja taiteilijan työstä. Myös Haaga-Helia ammattikorkeakoulu on ottanut näkyvän roolin kehityksessä vuosina 2013–2014 toimivalla, alan järjestöjen kanssa yhteistyössä toteutettavalla *Kulttuuriyrittäjyys*-projektillaan,

jonka tarkoitus on ”auttaa yksinyrittäjää vahvistamaan asemaansa muuttuvassa työelämässä” (Haaga-Helia ammattikorkeakoulu 2013).

Satakunnan ammattikorkeakoulun ja Euroopan sosiaalirahaston rahoittaman ART 360 -hankkeen (2008–2011) ensisijaisena tavoitteena oli kehittää taiteilijaseurojen ja taiteilijoiden liiketaloudellista ajattelua. Se on esimerkiksi kannustanut taiteilijayhdistyksiä harjoittamaan taidelainaamojen tyyppistä liiketoimintaa ja taiteilijoita pystyttämään pop up -näyttelyitä, joissa teoksia myydään. Hankerahaston rahoittamat yksittäiset hankkeet ovat puolestaan kouluttaneet taiteilijoita liiketoimintaosaamisessa ja itsensä markkinoinnissa. Lisäksi hanke koulutti henkilöitä managerointitehtäviin taidealalle ja oli vaikuttamassa tämän tyyppisen koulutuksen lisääntymiseen oppilaitoksissa. Hankkeen osatoteuttajia olivat Suomen taiteilijaseura ja seitsemän eri alojen ja paikkakuntien taiteilijayhdistystä. (ART 360 2011.)

Kulttuuriyrittäjyys

Jos luovan talouden puhetapa kehystää ja rakentaa tiedollisesti taidekenttää, niin kulttuuriyrittäjyyden puhetapa vastaavasti rakentaa toimija-asemia kentälle ja sen lohkoille. Kulttuuriyrittäjyyskin kuuluu kiinteästi sekä opetus- ja kulttuuriministeriön ja työ- ja elinkeinoministeriön strategisiin tavoitteisiin että Matti Vanhasen toisen hallituksen (2007–2010) politiikkaohjelmaan. *Luova Suomi* -hanke on ollut vauhdittamassa sitä näkyvästi ja kuuluvasti, samoin ELY-keskukset. Kaikkien näiden ohjelmissa ja lausunnoissa kulttuuriyrittäjyys nähdään tulevaisuuden tapana organisoida työtä luovan talouden aloilla. Sen katsotaan vahvistavan työmarkkinoita, vientiä ja maan kilpailukykyä ja luovan uusia tuote- ja palveluinnovaatioita. Keskeistä ja osin paradoksaalista ajattelutavalle on julkisen vallan ohjaus; tarvitaan valtiollisten toimijoiden järjestelmällistä organisointia ja masinointia, jotta tämä kulttuurin kentän ”luonteva toimintamalli” saadaan tehokkaasti istutettua Suomeen. Ristiriitaista on aktiivisesta julkisin varoin tuetusta rakennustyöstä huolimatta nähdä kulttuurialan yksityistämiskehitys luonnollisena, välttämättömänä ja väajäämättömänä.

”Kulttuuritoimialojen taloudessa on kehitettävä kulttuuriyrittäjyyden ja kulttuuriviennin edellytyksiä, kulttuurin tuotteistamista, konseptointia, liiketalousosaamista ja markkinointia. Tarvitaan kulttuurialojen ammatinharjoittajien ja pienyrittäjien markkinointi- ja liiketoimintaosaamisen edistämisen yhteisiä rakenteita, kuten manageritoimintaa.” (Opetus- ja kulttuuriministeriö 2011, 21.)

”Alan rakenteiden muuttaminen ei tapahdu hetkessä, vaan vaatii asteittaisen prosessin, joka on käynnistettävä välittömästi. Prosessin seurauksena Suomeen luodaan maailman huippua oleva järjestelmä luovan talouden ja kulttuuriyrittäjyyden toimintaedellytysten parantamiseksi. Prosessissa nykyistä yritysten kannalta vaikeaa ja monimutkaista järjestelmää selkeytetään

asteittain yksinkertaisemmalla kahden toimijan mallilla. UNO Action generoi rahoitusta luovan talouden yritysten tarpeisiin, yksinkertaistaa yrityksille suunnattuja palveluja rakenteita sekä pilotoi uusia toimintamalleja luovan talouden ja kulttuurin kentällä. Ministeriöiden sisällä ja välillä toimii UNO Policy, joka varmistaa strategisen ohjauksen ja koordinaation korvaten hankekohtaiset rakenteet ja osallistuu rohkeaan uudistustyöhön.” (Työ- ja elinkeinoministeriö 2011.)

Kulttuuriyrittäjyydellä hallinto ja kehittäjät tarkoittavat yksinkertaisesti yritysmuotoisia organisaatioita, jotka toimivat luovan talouden eli taiteiden ja kulttuuriteollisuuden aloilla. Juridiselta muodoltaan ne voivat olla toiminimiä, osakeyhtiöitä, osuuskuntia tai – nykyään yhä useammin – toimeksiantosuhtein työskenteleviä itsensä työllistäjiä.

Kulttuuriyrittäjyyspuheessa ja määrittelyissä on kaksi toimijan subjektiasemaa koskevaa, toisiinsa kiinteästi niveltävää tavoitetta. Niistä toinen on politiikkaohjelmassa näkyvämpi ja toinen taas piilevämpi, mutta koko taiteellisuuden nykyeetosta määrittävä. Näkyvimpänä tavoitteena on lisätä konkreettista ja juridista yrittäjyyttä eli yritysrekisteriin merkittyä liiketoiminnan harjoittamista alalla. ”Piilo-opetus-suunnitelma” on levittää yksilöllistä pärjäämistä korostavaa yrittäjyyden eetosta kaikkien alan toimijoiden keskuuteen ja lisätä entisestään toimijoiden taloudellista vastuuta ja sen ottamista osaksi omaa olemista. Kaikkiaan yrittäjyydestä halutaan tehdä niin juridisena toimintamuotona kuin persoonallisena olomuotona luovan talouden työn perusmalli.

Kulttuuriyrittäjyyspuheessa pidetään tärkeänä, että luovat toimijat perustavat yrityksiä ja alkavat näin toimia mahdollisimman omarahoitteisesti ja markkinaehtoisesti, mutta yhtä tärkeää on, että ne toimivat yritysten kanssa tiiviissä yhteistyössä. Sponsoroinnista halutaan tehdä osa taiderahoituksen perusmallia ainakin tapahtumien ja organisaatioiden tasolla, mutta myös yksittäisiä taiteilijoita kannustetaan etsimään sponsoreita näyttelyilleen ja teoksilleen sekä toimimaan siten, että he vastaavat muilla elinkeinoelämän aloilla toimivien yritysten tarpeisiin. Luova Suomi on erikoistunut yrittäjyyden lisäksi yritys yhteistyön merkityksellistämiseen, opettamiseen ja levittämiseen:

”Yhteistyössä Image Matchin ja Finland Festivalin kanssa toteutettava, neljä paikkakuntaa kiertävä yritys yhteistyön koulutuspäivä. Koulutuspäivä tähtää luovan alan toimijoiden yritys yhteistyön toteuttamisen ja johtamisen taitojen parantamiseen sekä antaa ideoita uusien yhteistyökumppanuuksien solmimiseen. Päivän kuluessa saadaan eväitä yritys yhteistyön toteuttamiseen alustusluennon, valtakunnallisten ja paikallisten yritys yhteistyöcasien sekä workshop-työskentelyn kautta.” (Luova Suomi 2012c.)

Kulttuuriyrittäjyyden masinointivastuu jakautuu kentällä selvästi kahtia. Siinä missä ministeriöt asettavat raameja ja luovat kansallisia toimintamalleja, Luova Suomi ja ELY-keskukset kohdistavat toimintansa ja viestinsä käytännönläheisem-

min suoraan yksilöille, joista kulttuuriyrittäjiä halutaan leipoa, tai sellaiseksi ryhtyneitä tukea. ELY-keskusten ja erityisesti *Luovan Suomen* toiminta ja tavoitteet ovat käytännöllismoraalisen eetosmuokkauksen ydin. Tarkoitus on nimenomaan muuttaa taiteilijayksilön ajattelua ja toimintaa itseään ja työtään kohtaan yritysmäiseksi niin, että hän ajattelee molempia yrityksen kaltaisesti. Itsensä kehittämiseksi ei riitä, että kuuntelee, vaan on myös näytettävä ja käytettävä erilaisia oppimisen ja itsen kehittämisen teknologioita aina muistiinpanojen tekemisestä draamaharjoituksiin tai kanssakäymiseen mentorien kanssa. Taiteilijana oleminen ei ole vain luomista tai ajatusten ja merkitysten prosessointia taiteen kautta, vaan aktiivista sparrausta vaativaa ekonomista itsen työstämistä kohti voittoa tuottavaa tulevaisuutta.

Sanoman sävy on ”vapauttava”. Mahdollisimman suuri vastuu omasta työstä ja elannosta vapauttaa henkilökohtaisen luovuuden ja kehittymisen todelliseen kukkaansa. Vasta yrittäjyys tekee luovan työn tekijästä *toimijan*. ”Projektin” tapahtuu asiantuntevien visionäärien isällisessä ohjauksessa. Luovuuden ja toimijuuden kukkaan puhkeamisen ohjaamista kutsutaan sparraukseksi.

”Arvokas työelämä -prosessi innostaa jälleen! Tule muotoilemaan arvokasta työelämää talouden ja bisneksen näkökulmasta Tampereelle tiistaina 11.12.2012. [...] Tule kuulemaan taiteen, kulttuurin ja liikunnan vaikutuksista työelämässä, johtamisessa, organisaatioiden toimintakulttuureissa ja henkilöstön hyvinvoinnissa. [...] Tampereella pääset myös kokeilemaan eri taide- ja liikunnan soveltavaa työelämäkäyttöä yritysesimerkkien kautta ja käynnistämään henkilökohtaisen miniprojektisi. Paikan päällä kohtaat taiteen, kulttuurin ja liikunnan palvelujen tuottajia, pilottiprojekteja, työelämän kehittäjäorganisaatioita sekä edelläkävijäyrityksiä.” (Luova Suomi 2012b.)

”Me luovien alojen kehittäjät olemme nimittäneet sparraukseksi voimakkaasti ratkaisukeskeistä neuvonta- ja asiantuntijuustyötä, johon sisältyy kuunteleminen, kyseenalaistamista ja vaikeiden kysymysten työstämistä. Haluamme avata yrittäjille reitin kulkea kohti omaa visiotaan ja samalla kehittää työtämme yhä toimivammaksi menetelmäksi, jonka avulla pyrkii kohti kannattavampaa liiketoimintaa.” (Förbom 2012, 9.)

Yrittäjyyden eetoksen levittämiseen kulttuurin aloilla liittyvät läheisesti yksilön kannalta työelämän prekarisoituminen ja freelanceriuden lisääntyminen sekä jatkuva esillä ja julkisuudessa olon vaatimus. Näistä sparrauksessa harvemmin puhutaan. Prekarisoituminen – työelämän ja toimeentulon epävarmuutta lisäävien yhteiskunnallisten ja rakenteellisten tekijöiden yleistyminen – on aina ollut apurahapainotteisilla tai lyhytaikaisiin sopimuksiin perustuvilla taidealoilla yksi työelämän olomuoto, mutta viime vuosina siitä on tullut sen normaalitila. Taidealoilla koulutetaan ihmisiä miltei kaksinkertainen määrä kymmenen vuoden takaiseen tilanteeseen nähden (Tilastokeskus 2014c, 202). Taiteen rahoitusjärjestelmät eivät kuitenkaan ole uudistuneet volyymikehityksen mukaisesti. Samalla erityisesti me-

dia- ja kirjallisuusalalla toimivat yritykset ovat muuttaneet tilaamiaan työtehtäviä ja palveluja palkkioperustaisiksi. Graafikoita, suomentajia tai kustannustoimittajia ei haluta työvoimaan laitettavan käyttöpääoman pysyviksi rasitteiksi, vaan edullisempaa on tilata heiltä palvelut ja tuotteet tarvittaessa. Suunta ei ole ollut tällainen vain yksityisellä sektorilla, vaan myös julkisen ja kolmannen sektorin organisaatioissa. Yksilöiden vinkkelistä tämä on tarkoittanut uudenlaisten ratkaisujen etsimistä ja erilaisia sopeutumismekanismeja.

Freelancerien, joita toisinaan kriittisesti myös pakko- tai yksinäisyrittäjiksi kutsutaan, määrä on kasvanut Suomessa viimeisen kymmenen vuoden aikana noin 25 prosenttia. Yhteensä 160 000 ihmistä työskentelee tällaisissa työsuhteissa, heistä useimmat niin sanotuilla luovilla aloilla (Tilastokeskus 2012). Työnantajalle säästöt syntyvät siitä, että itsensä työllistäjät maksavat oman sosiaaliturvansa, yrittäjäeläkkeensä ja terveydenhuoltonsa. Juridisesti freelancereita ajatellaankin yrittäjinä, mutta heidän työsuhteensa rinnastuu palkansaajiin: he eivät useinkaan voi määrittellä työnsä ja sen tuotteen hintaa, vaan sen määrittelee useimmiten työn tai tuotteen ostaja. Heidän keskitulonsa ovat vain noin puolet palkansaajien keskituloista ja köyhyysrajan alapuolella heistä elää joka kuudes (Mattila 2011). Heitä erottaa perinteisistä palkansaajista myös sellaiset se, että heidän on kestettävä jatkuvaa epävarmuutta työn ja toimeentulon jatkuvuudesta, oltava jatkuvasti valmis vastaamaan tilauksiin, oltava asiakkaan käytettävissä projektin aikana 24 tuntia, maksettava itse itselleen työttömyys- ja lomarahat, sekä muutenkin laskettava oman liiketoiminnan ja siihen kytkeytyvän elämän yhteiskustannukset yrityksen taloushallinnon tavoin. Yrittäjämäistä työssä on myös kilpailu: freelancerit joutuvat usein uusien työtehtävien toivossa alentamaan työnsä hintaa pärjätäkseen kilpailussa muiden ”yrittäjien” kanssa. Palkansaajista freelancereita erottaa lisäksi vakiintuneen neuvotteluaseman puuttuminen työmarkkinoilla. Freelancereilla ei ole työmarkkinoilla kollektiivista neuvotteluoikeutta ja heidän oikeutensa suhteessa sopimuksiin ja työhönsä ovat usein mielivaltaisia, ja täten monesti tilaajan hyväksikäytettävissä.

Kulttuuriyrittäjyyden ongelmat

Miten sitten pärjätä pätkätöiden ja pakotetun itsensä työllistämisen työmarkkinoilla luovilla aloilla? Konsulttien, taiteen alan opetuksen ja esimerkiksi *Luovan Suomen* mukaan vastaus löytyy osaavasta itsensä markkinoinnista. Taiteilijan tai taidealan työntekijän on siis tässäkin suhteessa toimittava kuin yritys eli markkinoitava omaa toimintaansa ja itseään hiotuin markkinointistrategioin. Jos tätä ei tee kaiken muun työnsä ohessa itse, on palvelu ostettava markkinointiyritykseltä tai ”managerilta”. Tällaisia ”itsen esiin saattamisen palveluja” tarjoavat tänä päivänä yhä useammat taiteiden ja kulttuurin oppialoilta valmistuneet. Ammattikorkeakoulujen kulttuuri-tuottajaopetuksessa ne ovat muodostuneet yhdeksi painopisteeksi (Halonen 2011).

Itsensä markkinointi määrätellään tärkeäksi varsinkin koulutusvaiheessa tai työuransa alussa oleville. Niiden, joilla ei ole vielä vakiintunutta asemaa prekarisoituneilla työmarkkinoilla, täytyy jatkuvasti miettiä, kuinka olla esillä julki-

suudessa tai ainakin oikeissa piireissä tuotteiden tai teosten myynnin edistämisen kannalta.

Niin perinteisestä mediajulkisuudesta kuin sosiaalisesta mediastakin on kehkeytynyt yhä tärkeämpi toiminta-areena taiteen parissa toimiville, varsinkin menestymään haluaville. Suomessa erityisesti Jani Leinonen on kunnostautunut julkisuushakuisilla tempauksillaan. Ronald McDonalдин kaappaus ja taideteosten tuunaaminen Kiasman edessä antoivat Leinoselle paljon palstatilaa mediassa ja toivat hänet myös muiden kuin pienten taidepiirien tietoisuuteen. Nämä ovat ehkä kärjekkäitä esimerkkejä, mutta antavat suuntaa siitä, mitä taiteilijan on tehtävä herättääkseen median ja sitä kautta ostajien ja yksityisten rahoittajien kiinnostuksen itseään kohtaan. Mediajulkisuuden tavoittelu tuottaa joskus enemmän kohujulkisuutta kuin yrittäjyyttä: media kiinnostuu enemmän taiteilijan persoonallisuuden piirteistä ja tämän julkisuushakuisista tempauksista kuin itse töistä. Tämä voi lopulta olla haitaksi, jos taiteilija pyrkii menestymään teoksillaan. Toisaalta taiteen tekemisen luonne on muuttunut suuntaan, jossa niin julkisuus kuin taiteilijan persoonakin ovat osa teosta. Toiminnassa sekoittuvat yhä enemmän keskenään perinteisesti osin ristiriitaisiksi mielletyt elementit, kuten julkisuus, mainostaminen, brändin luominen, poliittinen kannanotto, *taideteos* ja taiteilijan persoona. Tällainen ”skitsofreenisuus” on juuri sen yrittäjähengen ytimessä, jota hallitsevat teoksien tuotteistaminen sekä jatkuva esilläolo, levottomuus ja itsensä kokonaisvaltainen peliin laittaminen (Vähämäki 2003, 11–25; 2009, 164–175).

Muutamat ulkomaiset kulttuuripolitiikan tai taiteen tutkijat ovat liittäneet tähän uudentyyppiseen taiteeseen ja taiteilijuuteen sellaisia itsehallinnan piirteitä, joita uusliberalismin analyttikot (esim. Hamann 2009; Rose 1999) liittävät uusliberalismin ihannesubjektuuteen ja -toimintakehykseen. Ne ovat piirteitä, jotka syntyvät näennäisestä vapauden ja mahdollisen vastarinnan ilmapiiristä, mutta itse asiassa merkitsevät yhä lujempaa ja laajempaa itsekontrollia, oman toiminnan rajaamista ja rajoittamista sekä taidetta koskevien vapauksien kapenemista. Työelämän entistä suurempi epävarmuus ja yksityisen rahan yhä suurempi osuus pakottavat taiteilijat ja muut alan toimijat omaksumaan uudenlaista työmarkkinaitsekuria, johon kuuluu ajallisen rauhan ja työn leppoisan luonteen sijaan jatkuva valmius työhön ja uusiin projekteihin (Adkins 2013; Gregg 2013; Vähämäki 2003, 26–54). Taidealojen työntekijöillä on herkeämätön velvollisuus ja vastuu työstään ja taiteilijuudestaan. Prekaariuden pakottamasta vastuullisuudesta on hyvää vauhtia kehittyvässä myös taiteilijoiden itsensäkin arvostama ja peräänkuuluttama hyve.

Lisäksi vastarintaa ja uusliberalistista yrittäjyysetosta yhdistelevää emansipatorista ja osallistavaa taidetta on kritisoitu siitä, että se edistää alan työmarkkinoiden prekarisoitumista ottaessaan yleisöä tai alan harrastajia tai puoliammattilaisia mukaan teosten tekemiseen tai osaksi teosta. Yleisölle tai ”ekstroille” ei useinkaan makseta palkkaa, vaikka ne tuottavat taiteilijalle tai teoksen omistajille pääomaa toiminnallaan. Tekijän ja yleisön rajan enemmän tai vähemmän tietoinen hämärtäminen ei siis kaikista näkökulmista tarkasteltuna johda pelkästään emansipatorisiin tuloksiin. Monien ”yhteiskunnallisten taideprojektien” kohdalla on kritiikin saattelemana nostettu esiin myös niiden rekuperaatioluonne: tekemällä vastarinnas-

ta, vapaudellisesta eetoksesta, omaehtoisesta yhteisöllisyydestä tai yleisöstä osan markkinoilla myytävää tai esitettävää teosta taiteilijat tekevät itse vapaaehtoisesti teoksen elementeistä ja osapuolista kaupattavia tuotteita tai niiden osia. Edellisten kylkiäisenä yhteisölliset projektit – hyvistä tarkoituspelistä huolimatta – saattavat edistää tiettyjen kaupunginosien ja asuinalueiden gentrifikaatiota eli keskiluokkaisuutumista, joka tarkoittaa vuokrien ja elinkustannusten kohoamista. (Harvie 2013.)

Kulttuuriteollisuuden odotetut ja odottamattomat seuraussuhteet

Mihin luovuuden tai taiteiden ja talouden yhteen liittäminen sitten johtaa, ja miten se muuttaa taidetta koskevaa ajatteluumme? Olen summannut alle joitain potentiaalisia kehityskulkuja:

- Taidetta aletaan ajatella ja arvottaa ensisijaisesti talouden kehyksessä ja sen logiikan mukaisesti.
- Kun taiteen tekemiseen alkaa kiinteästi liittyä taiteilijan itsensä ja tämän työn tuotteistaminen ja markkinointi, alkavat taiteilijat identifioida itsensä yrittäjiksi ja toimintansa yritykseksi. (Virolainen 2009, 2–85.)
- Julkisen rahoituksen aletaan katsoa vääristävän taidemaailmaa ja -markkinoita sekä lopulta huonontavan taiteen laatua; julkista rahoitusta vaaditaan supistettavaksi kehityksen, innovaatioiden, mahdollisuuksien tassa-arvon ja jopa taiteen autonomian nimissä (Perkiö 2010).
- Taiteen esteettiset arvostelmat alkavat muuttua; arvostusta ja rahoitusta saa yhä enemmän harmiton, viihdyttävä ja myyvä taide, kun taas yhteiskunnalliseen muutokseen pyrkivä taide marginalisoituu entisestään.
- Yksityisen rahan vallatessa resurssivarantoja kentällä, voittavat yhtäältä massakulutukseen perustuva viihdeteollisuus ja toisaalta rikkaiden rahoitajien sijoituksille, hyväntahtoisuudelle ja taidemaulle rakentuva korkea taide.
- Sponsoriraha ja sponsorit tulevat entistä näkyvämmiin osaksi kulttuuri-tapahtumia ja vaikuttavat väistämättä myös tapahtumien kulttuuritarjontaan; taidelaitoksissa, kuten museoissa, yksityisen rahan merkitys on toistaiseksi pieni, mutta paine sponsorirahan osuuden kasvattamiseen budjetissa on jatkuva ja se kiihdyttää entisestään julkishallinnollisten palveluorganisaatioiden tarvetta markkinoida itseään sekä muuttaa organisaatiomuotoaan esimerkiksi säätiöittämillä tai yksiköittämillä sitä (Uimonen 2012).
- Julkisiin ja kolmannen sektorin taideorganisaatioihin on talousajattelun läpituunkemisen ja uuden julkishallintojohtamisen myötä syntynyt uusi taloushallinnon ja -asiantuntijoiden ammattikunta, jonka edustajat saavat organisaatioissa yhä enemmän valtaa (Byrnes 1999; Røyseng 2008; Saukonen 2013). Julkisissa taideorganisaatioissa lisääntyvät uusi julkishallintojohtaminen ja sen mukainen hajauttaminen ja yksiköittäminen sekä

managerialistiset periaatteet. Taiteen kannalta riskinä on, että taiteilijoiden valta organisaatioissa kapenee, kun talouden ja johtamisen ammattilaiset saavat niissä entistä vahvemman aseman. Aatteellisemmalla tasolla pelkona on ollut taiteen itseisarvon alistaminen välineellisille arvoille (esim. talous ja hallinto) ja taidemaailman itsensä ehdoilla tapahtuvan taiteen kärsiminen. (Lamminen 2015.)

- Kulttuurialan koulutus muuttuu yhä yritys-, markkina- ja yrittäjäkeskeisempään suuntaan; kulttuurituottajien talous- ja managerointitehtävät saavat koulutuksessa entistä enemmän painoarvoa (Halonen 2011).

Kokonaisuutena tarkasteltuna talouspuheen ylivalta näyttää edistävän kehitystä, jossa taiteen muutosvoima ja luovuus valjastetaan pääasiassa talouden ja markkinoiden sekä niiden elinvoimaisuuden uusintamisen palvelukseen. En tietenkään tarkoita, että kehitys tapahtuu hetkessä ja suoraan tällaisenaan, mutta yllä esittelemäni mahdolliset - osin toteutuneet - kehityskulut osoittavat, että tällainen tendenssi on havaittavissa.

Uusi korkeakoulu

Taidemaailman kanssa samansuuntaisesti ovat muuttuneet tiede- ja korkeakoulujärjestelmä. Kariikoiden sanottuna muutoksen ytimessä on ollut opetuksen ja tutkimuksen hyödykkeellistäminen ja organisatorinen tehostaminen, jota voidaan kutsua akateemiseksi kapitalismiksi (Kauppinen 2010). Koulutusorganisaatioita on muutettu toimimaan eri tavoin entistä enemmän yritysten kaltaisesti ja niiden toiminnot pyritään saamaan palvelemaan ”kansallisia ja alueellisia tarpeita” eli hyödyttämään hallintoa, julkista palvelutuotantoa ja yrityksiä. Yksittäiset opettajat ja tutkijat ovat niiden yrittäjiä – tai vähintäänkin yritteliäitä työntekijöitä. Strategioissa ja kehittämissuunnitelmissa vilahtelevat sellaiset tutut sanat kuin ”kilpailukyky” ja ”innovatiivisuus”.

”Alueiden kilpailukyky riippuu niiden menestyksestä globaaleilla markkinoilla. Voimavaroja tulee koota yhteen alueellisiksi osaamiskeskittymiksi sekä määrittää yhteistyölle yhteiset strategiset tavoitteet ja sopia keskinäisistä työnjaoista. Vaikuttavuutta syntyy koulutuksen ja tutkimuksen laadun parantamisella ja tutkimus- ja innovaatio-osaamisen hyödyntämisellä yritys- ja työelämässä.” (Opetus- ja kulttuuriministeriö 2012c, 45.)

Korkeakoulupolitiikan muutos ei ole ilmaantunut vahingossa. Taustalla on elinkeinoelämää lähellä olevien intressiorganisaatioiden pitkäkestoinen kritiikki korkeakoulujärjestelmäämme kohtaan ja olemassa olevien toimintojen problematisointi. Ilkka Kauppinen ja Olli-Pekka Moisio (2008) ovat paikantaneet yliopistouudistuksen perusteluita aina Suomen työnantajain keskusliiton perustaman Teollisuuden koulutusvaltiokunnan vuonna 1986 julkaisemaan pamflettiin *Teollisuuden korkea-*

koulupoliittisia linjoja. Avoimen oikeistolaisen Vapaan koulutuksen tukisäätiön kanssa läheisessä suhteessa tuotettu pamfletti julkaistiin tarkoituksellisesti uuden korkeakoulujen kehittämislain aattona. Pamfletissa huolena oli korkeakoulututkin-
tojen vähäisyys tärkeillä teknisillä ja luonnontieteellisillä aloilla. Jotta tutkintojen määrä saataisiin riittävään kasvuun, oli tutkimus ja opetus saatava tulosvastuulisuuden periaatteiden alaiseksi. Pamfletissa esitettiin liuta myöhemmistä ammatikorkeakoulu- ja yliopistouudistuksesta tuttuja ”välttämättömiä vaatimuksia”: välitutkintojen (esim. kandidaatin tutkinto) käyttöönotto uudelleen, yksiköiden tulosrahoitus valmistuneiden määrän mukaan, palkkausjärjestelmän uudistaminen (tulospalkkaus), uusien virkatyyppien luominen ja läheisempää yhteistyötä elinkeinoelämän kanssa. Lisäksi pamfletissa ehdotettiin erilaisten markkinamekanismien – esimerkiksi tehokkuuden arviointityökalujen ja itsenäisten rahoituspäätöksten – käyttöönottoa yliopistoissa.

Ammattikorkeakoulukokeilun juuret ulottuvat vielä kauemmas, aina teknillisen opetuksen komitean eli ns. Ahosen komitean mietintöön (1971) asti. Siinä esitettiin teknisen koulun uudelleenrakentamista paljon nykyistä ammattikorkeakoulumallia vastaavaksi. Keskeisenä perusteluna oli elinkeinoelämän parempi huomioiminen koulutuksen järjestämisessä ja sisällössä. Muita mietinnön pääkoh-
tia olivat muiden muassa ehdotus suorituspistejärjestelmän käyttöönotosta ja pakollisesta 12 kuukauden työharjoittelusta koulutuksessa. Komiteamietintöä tukivat elinkeinoelämän johto sekä myöhemmin Vapaan koulutuksen tukisäätiön perustamisessa mukana olleet poliittiset tahot. Opetusministeri Jaakko Itälä (LKP) kuitenkin tyrmäsi komitean esityksen kannattaen tieteelliseen tutkimukseen pohjaavaa korkeakoulujärjestelmää. (Kauppinen & Moisio 2008.)

Ammattikorkeakoulujärjestelmän kehityksessä tiivistyvät korkeakoulutuksen viimeaikaisen muutoksen piirteet. Vuonna 1991 ammattikorkeakoulukokeiluna aloitetut ammattikorkeakoulut (AMK) ovat alusta saakka pyrkineet olemaan kiinteästi yhteydessä koulutusjärjestelmän ulkopuolisiin tahoihin, sidosryhmiin. Ammattikorkeakoulut pyrkivät aktiivisesti soveltamaan jo olemassa olevaa tietoa ja tekemään niin sanottua soveltavaa tutkimusta tai tilaustutkimusta. Toisin sanoen ne pyrkivät tuottamaan tilausperustaista koulutusta ja selvityksiä yritysten ja joskus julkisen sektorinkin toimijoiden (esim. sosiaali- ja terveysala) välittömiin tarpeisiin. Opettajatasolla tämä on tarkoittanut läheisten ja jatkuvien suhteiden ylläpitoa paikallisiin sidosryhmiin ja tietyillä aloilla jopa yritysten tuotteiden markkinointia. Oppilaat puolestaan hakeutuvat opinnäytetöidensä ja kurssiensa puitteissa yhteistyöhön yritysten ja muiden toimijoiden kanssa luodakseen niihin hyvät suhteet, jotta heillä olisi paremmat työllisyysnäkymät valmistumisen jälkeen. Sidosryhmät hyötyvät tästä näkyvyyden saamisella tuotteilleen tai palveluilleen ja saavat uutta ja halpaa työvoimaa sekä uusia ideoita itselleen. (Opetusministeriö 2010; Opetus- ja kulttuuriministeriö 2014.)

”Ammattikorkeakoulujen yhteyttä alueensa kehittämiseen ja työelämään tiivistetään. [...] Opetus- ja kulttuuriministeriö ohjaa ammattikorkeakouluja lisäämään työ- ja elinkeinoelämän edustajia keskeisissä hallintoelimissään.

[...] Ammattikorkeakoulut kehittävät tki-toimintaansa [tutkimus-, kehitys- ja innovaatiotoiminta, MP] niin, että ammattikorkeakoulut pystyvät entistä suunnitelmallisemmin palvelemaan alueen pk-yritysten ja palvelusektorin tarpeita, mikä edellyttää tki-työn huomioimista opetushenkilöstön toimenku-
vissa.” (Opetus- ja kulttuuriministeriö 2012c, 43, 47.)

Lainauksessa kuvattu uudistaminen on edellyttänyt ammattikorkeakouluissa vahvaa organisatorista panostusta ideoiden, palvelujen ja tuotteiden myynnistä vastaa-
vien elinten kehittämiseen sekä muutoksen vaatiman eetoksen istuttamista koko
henkilökuntaan. Alusta lähtien hallintokulttuurin paradigmaksi on omaksuttu uusi
julkishallintojohtaminen, ja johdossa on alettu soveltaa tehokkuuteen pyrkivää ma-
nagerialismia. Uudistuksessa esiteltiin myös uusia juridisia hallintomuotoja kor-
keakoulujärjestelmäämme: osa AMKeista on yksityisiä osakeyhtiöitä tai säätiöitä,
osa kuntien ja kuntayhtymien omistamia osakeyhtiöitä ja osa suoraan kuntien tai
kuntayhtymien ylläpitämiä. Organisaatioille on annettu periaatteessa enemmän
toiminnallista autonomiaa ja käytännössä kouriintuntuvasti enemmän vastuuta ta-
loudestaan, mikä on viime vuosina osaltaan johtanut lukuisten tehottomien ja kan-
nattamattomien yksiköiden ja oppiaineiden lakkauttamiseen. (Opetusministeriö
2010; Opetus- ja kulttuuriministeriö 2014.)

On yleisesti tunnettu mutta siitä huolimatta varsin vähän julkista huomiota
saanut seikka, että ammattikorkeakoulujärjestelmän kehittäminen toimi mallina
koko korkeakoulujärjestelmäämme tällä hetkellä hallitsevalle kehittämissyökselle
(Opetus- ja kulttuuriministeriö 2012c, 42–50). Nimenomaan ammattikorkeakoulu-
järjestelmän esimerkkiä seuraten on tultu tilanteeseen, jossa myös yliopistossa kou-
lutuksen ja muun toiminnan jatkuvasta kehittämisestä on muodostunut organisa-
atioiden itsetarkoitus, joka nielee enemmän ja enemmän jokaisen henkilökohtaista
työaika, kasvattaa hallintoa ja muuttaa korkeakoulujen toimintaa projektiluontoi-
semmaksi.

Yliopistoihin kohdistuvat tietokapitalistiset muutospaineet kiteytyivät ja rea-
lisoituivat vuonna 2009 alkaneessa yliopistouudistuksessa (esim. Tomperi 2009).
Yliopistouudistuksen pääsisällöksi esitettiin niiden autonomian lisääminen; uudis-
tus antaa niille itsenäisyyden ja päästää ne vapauteen huonona pidetyn ”valtion
tiliviraston” asemasta (esim. Opetusministeriö 2010b; Kohtamäki 2007). Keskeinen
osa autonomiaa lisäävää uudistusta oli työsuhteiden muuttaminen viroista työsuh-
teiksi. Tätä perusteltiin organisaatioiden omalla parhaalla ja kehittymisellä parem-
maksi yliopistoksi:

”Työsuhteistaminen antaa yliopistoille nykyistä paremmat edellytykset
kannustavan ja palkitsevan henkilöstöpolitiikan harjoittamiseen. Virkaan
nimittämisen sijasta henkilöstöä otettaessa työntekijän kanssa solmittaisiin
työsopimus. Yliopistoille joustavat menettelytavat ovat ensiarvoisen tärkeitä;
joutuvat ne kilpailemaan osaavasta opetus- ja tutkimushenkilöstöstä yhä
kiristyvässä kansainvälisessä kilpailussa. [...] Yliopistojen henkilöstöjärjes-
töt ovat pitäneet virkasuhdetta työsuhdetta parempana ainakin yliopistojen

johtavalle opetus- ja tutkimushenkilöstölle. Järjestöjen mielestä virkasuhde turvaa tutkimuksen vapauden työsuhdetta paremmin. Tälle näkemykselle ei näyttäisi kansainvälisessä vertailussa löytyvän perusteita; ovathan useat maailman parhaista yliopistoista yksityisiä, joissa virkasuhteita ei ole.” (Lehikoinen 2009.)

Monien muistissa on tv-taltiointi, jossa Matti Vanhasen toisen hallituksen valtiovarainministeri Jyrki Katainen hurmoshenkisesti kuvaili yliopistouudistusta Verka-tehtaalla maaliskuussa 2009 järjestetyssä kokoomuksen puoluekokouksessa:

”Yliopistouudistus. Se on fantastinen uudistus. Aivan loistava uudistus. Se on parasta mitä suomalaiselle yliopistosektorille on tapahtunut sen jälkeen kun ne on perustettu. [...] Yliopistot saavat lisää autonomiaa, yliopistoille annetaan mahdollisuus keskittyä niiden omiin vahvuusalueisiin, sanotaan että teidän ei tarvitse olla, kaikkien ei tarvitse olla täyden palvelun taloja. Fantastinen juttu.”

Uuden julkishallintojohtamisen hengessä uudistuksella tähdättiin organisatorisen autonomian ja vastuun lisäämisen ohella myös kustannussäästöihin. Opetusministeriö kannusti lakiuudistuksen voimaan tultua yliopistoja ulkopuolisen rahoituksen hankkimiseen lupaamalla tuplata tulosrahoituksessaan sen euromäärän, jonka yliopistot onnistuivat ulkopuolisilta tahoilta hankkimaan (Opetusministeriö 2010b). Yliopistoihin sijoittaneet ulkopuoliset olivat lähinnä yrityksiä, mutta myös kuntia ja suuria kolmannen sektorin toimijoita. Moni elinkeinoelämän toimija suhtautui uudistukseen lähes yhtä hurmoksellisesti kuin valtiovarainministeri Katainen. Autotalo Laakkosen omistaja toivoi julkisuudessa, että uudistuksen myötä olisi mahdollista ajaa alas filosofian oppiaine yliopistoista. Muutkin lahjoittajat julistivat humboldtlaisten sivistysyliopiston tulleen tiensä päähän talousrationaalisen maailman realiteettien paineessa. (Esim. Lappalainen 2012.)

Jotkut pitävät muutosta myönteisenä myös siksi, että se alkaisi ulkomaiden mallin mukaisesti kehittää yliopistoista palveluja tuottavia ja myyviä yrityksiä. ”Yritystäminen” saavutti suosiota yliopistojohdossa. Esimerkiksi Jyväskylän yliopiston rehtori Aino Sallinen ilmaisi sisäistäneensä ajatuksen varsin hyvin kuvattessaan eräässä antamassaan haastattelussa yliopistojen toimivan uudistuksen jälkeen ”niin kuin muutkin yritykset”. Tämänkaltainen puhe on kyseenalaista siitä näkökulmasta, että juridiselta hallintomuodoltaan yksikään suomalainen yliopisto ei toistaiseksi ole osakeyhtiö. Sen sijaan ne ovat yhä itsenäisinä säätiöinä ja julkisoikeudellisina laitoksina riippuvaisia valtion rahoituksesta ja ovat opetus- ja kulttuuriministeriön viimekätisessä ohjauksessa. Yliopistojohdon innostukseen saattoi sisältyä hyvin tavanomainen intressi: uudistuksen myötä ”yritysmäisten yliopistojen” rehtorien palkat kasvoivat keskimäärin yli 23 prosenttia, joillakin jopa 60 prosenttia (Liski 2011).

Mitä enemmän tai vähemmän aiottuja implikaatioita uudistuksella sitten yliopistoissa on? Näkyvin uudistus henkilökunnan kannalta oli tietysti virkasuhteiden muuttuminen määräaikaisiksi työsuhteiksi osana uudistuksen puolestapuhujien haluamaa kilpailun lisääntymistä. Tehtävien kierrättämisen tihtyminen on tehnyt työ- ja rahoitushakemusten tekemisestä yhä suuremman osan ihmisten työaikaa. Lisäksi yhä useammat joutuvat jatkuvasti hakemaan työtehtäviä ja hakevat näitä myös entistä enemmän ympäri Suomea. Käsittelen muutoksen tätä näkökulmaa tämän luvun viimeisessä osassa.

Laitokset puolestaan tekevät kuumeisesti hakumenettelyjen uudistuksia ja erilaisia imagonkiillotuskampanjoita houkutellessaan kaikista meritoituneimpia hakijoita avoimiin työpaikkoihin. Myös pelkistä hakijamääristä on tullut yliopistojen sisällä ja välillä kilpailun kohde ja yksiköiden tai laitosten johtajat kehottavat kaikkia vähänkään potentiaalisia henkilöitä hakemaan organisaatiossaan avoinna olevia tehtäviä. Aatos on, että mitä enemmän hakijoita johonkin tehtävään on, sen houkuttelevammaksi ja täten paremmaksi paikaksi kyseinen laitos ja yliopisto arvioidaan.

Yksi yliopistouudistuksen alkuvaiheen ponsi ovat olleet edelläkin mainittu yliopistojen ulkopuolelta eri keinoin saamat lahjoitusvarat, jotka opetus- ja kulttuuriministeriö myös korotti tulospalkkausmaisella vastinrahallaan. Vaikka yliopistouudistusta säädelleessä lakiuudistuksessa ulkopuolisen lahjoitusrahan käyttöä ei suoranaisesti määritelty, oli lain henki monen mielestä se, että yliopistojen piti ottaa lahjoitukset kokonaispottiinsa eivätkä ne saa ohjata rahoja lahjoittajien toiveiden mukaisesti tietylle laitokselle tai oppiaineelle. Silloinen opetusministeri Henna Virkkunen kertoi monissa haastatteluissa uskovansa sekä yliopistojen hallinnon että rahoittajien noudattavan tältä osin lainhenkeä. Kuten tiedetään, ilmaista rahaa on vain harvoin tarjolla. Niinpä monet yliopistot alkoivat sekä jakaa ulkoista rahaa rahoittajien toiveiden mukaisille aloille että huomioimaan rahoittajien yllä esitetyn kaltaisia toiveita epäkelvojen alojen karsimisesta ja yliopiston toimintaperiaatteiden uudistamisesta. Työntekijäjärjestöt ja uudistuksen kriitikot ovat lopulta arvioineet yliopistojen itsenäisyyden jopa kavenneen, kun yksityisen, lähinnä elinkeinoelämältä tulleen lahjoitus- tai tutkimusrahoituksen osuus on kasvanut (Rinne ym. 2012). Ammattikorkeakouluissa samanlainen asetelma on ollut perustavanlaatuisen osa toimintaa ”kokeilun” alusta asti.

Hallinnon ja hallintomenettelyjen uusimiseen yliopistoissa on liittynyt myöskin managerialismi: uusien, yliopistojen ulkopuolisten tahojen mukaantuomisella ei ole pyritty ainoastaan saattamaan intressiryhmien näkemyksiä ja odotuksia näkyvimmiiksi yliopistoissa, vaan myös tehostamaan ja ammattimaistamaan niiden johtoa. Taustalla on ajatus, että ammattimaisen tieteellisen johdon lisäksi yliopistot tarvitsevat ammattimaista talousasioiden johtoa, joka pystyy rakentamaan yliopistoista ja niiden yksiköistä taloutensa kannattavasti ja vastuullisesti hoitavia organisaatioita. Kuten jo todettua, managerialismin nimissä suurimmat kehitysodotukset kohdistuvat johtoon. Organisaatioiden toimivuudessa on kysymys hyvästä johta-

misesta, tiettyjen periaatteiden mukaisesti. Näitä ohjaavia periaatteita ovat yliopistojen tapauksessa esimerkiksi taloudellisuus, kustannustehokkuus, yhteiskunnallinen hyödynnettävyys ja tieteellinen laadukkuus. (Rinne ym. 2012; Sipilä 2007.)

”Oikeudellisen aseman uudistukset ovat merkinneet muutoksia myös yliopistojen johtamisen ja hallinnon rakenteissa. Toimielinrakenne ja kokoonpano sekä jäsenten nimitys- tai valintakäytännöt samoin kuin toimielinten puheenjohtajan nimittäminen tai valitseminen ovat olleet uudistusten tärkeitä sisältöjä. Suuntauksena on ollut ulkopuolisten jäsenten osallistumisen lisääminen yliopistojen hallinnossa. Samassa yhteydessä on rehtorin valintatapoja ja kelpoisuusvaatimuksia useissa maissa uudistettu. Kelpoisuusvaatimuksena on korostunut ammattijohtajuus.” (Lehikoinen 2009.)

Käytännössä managerialismin seurauksena yliopistojen ulkopuoliset henkilöt ovat lisääntyneet hallintohenkilökunnassa, erityisesti talous-, markkinointi- ja kehittämistehtävissä. Hallintohenkilökunnan määrä kokonaisuudessaankin on jatkuvasti lisääntynyt. Samoin kuin julkisella sektorilla yleisesti, ovat retoriikka ja käytäntö menneet kehityksessä ristiin: organisatorisia uudistuksia on perusteltu hallinnon tehostamisella ja supistamisella, mutta tosiasiallisesti hallintohenkilökunnan määrät ovat jatkaneet kasvuaan kehittämistehtävien ja projektien lisääntyessä. Lisäksi ”yliopistomanagerialismiin” on kuulunut hallinnon palkkojen kasvu, kuten edellä jo rehtorien kohdalla todettiin. (Sipilä 2007.)

”Julkisoikeudellisen yliopiston hallituksen jäsenistä tulee olla vähintään 40 prosenttia yliopiston ulkopuolisia. Yliopistokollegio valitsee hallituksen jäsenet. Halutessaan collegio voi valita myös ulkopuolisten enemmistön hallitukseen. Hallituksen puheenjohtaja ja varapuheenjohtaja valitaan yliopistoyhteisön ulkopuolelta. [...] Säätiöyliopiston hallituksessa on seitsemän jäsentä, joista kolme on säätiön perustajien ehdolle asettamia henkilöitä. Säätiön perustajien ehdokkaita tulee olla vähintään kaksinkertainen määrä täytettäviin paikkoihin nähden. Hallituksen nimittää yliopiston yhteinen monijäseninen toimielin kuultuaan säätiön perustajia. Säätiöyliopistoihin voidaan valita myös kokonaan ulkopuolinen hallitus. Puheenjohtajan ja varapuheenjohtajan tulee olla yliopistoyhteisön ulkopuolisia.” (Opetusministeriö 2010b.)

Korkeakouluopetuksen hyödykkeellistyminen

Ilkka Kauppinen katsoo, että tietokapitalismille on ominaista korkeakoulujen toimintojen ja tuotteiden hyödykkeellistyminen. ”Tietopohjaisen talousdiskurssin omaksumisen myötä yliopistouudistuksessa on omaksuttu seuraava käsitys: Tuotetun tiedon hyödyllisyys kasvaa sitä mukaa, mitä enemmän ja tehokkaammin sitä saadaan siirrettyä markkinoille eli ostettavaksi ja myytäväksi.” (Kauppinen 2010, 26.) Pyrkimys tuottaa uusliberalisminkin näkökulmasta mielenkiintoisen tiedon-

tuotantomallin: organisaation käyttöpääoma muodostuu pääosin julkisista varoista, mutta sen tavoitteena on yhä useammin – varsinkin esimerkiksi tekniikan ja lääketieteen aloilla – tuottaa tietoa yksityishyödykkeeksi, ei yhteiskunnalliseksi yleishyödykkeeksi (emt., 18–19). Mallin seurauksena tieteissä ovat lisääntyneet patentit. Tätä kehitystä tukemaan on otettu käyttöön tekijänoikeusnormeja, kuten myös solmittu tilaajan ja tutkijaryhmän välisiä tiedon salassapitosopimuksia. Kaiken kaikkiaan tutkimuksen ja tutkimustiedon hyödykkeellistyminen on johtanut tilanteeseen, jossa työntekijä omistaa entistä vähemmän tuotettaan tutkimusprosessin kaikissa vaiheissa. Myös veroja maksavalle ja yliopistojen toimintaa rahoittavalle ”suurelle yleisölle” avoin pääsy tieteelliseen tietoon on monilla aloilla muuttunut edellisistä syistä rajoitetummaksi kuin ennen. (Sipilä 2007.)

Myös opetus on hyödykkeellistynyt uudella tavalla. Uuden tavoitteenasettelun periaatteet löytyvät yliopistouudistuksesta. Yliopistoja ohjataan vallitsevan yhteiskunnallisen tilanteen entistä tarkempaan huomioimiseen opetuksessa ja tutkimuksessa, opetuksen laadun arviointiin sekä opetuksen tehostamiseen valmistusaikojen lyhentämiseksi. Koventunut kilpailu resursseista yliopistojen välillä ja siihen liittyvä kunkin yliopiston oman erityisimagon luominen näkyvät opetuksen muodon ja sisällön jatkuvana ja kiihtyvänä kehittämisenä sekä erilaisten mittaus- ja arviointityökalujen laajenevana käyttönä. Molempia perustellaan laadun ja erinomaisuuden kasvattamisella. Kilpailu yliopistojen välillä vaatii suurta panostusta niin yliopistolta kuin yksittäisiltä tiedekunnilta ja laitoksiltakin. Esimerkiksi tietyn laitoksen omaan erikoisosaamisen pohjaavilla maisteriohjelmilla pyritään houkuttelemaan opiskelijoita eli osaamista – kuten näistä aluekehityksen kielellä puhutaan – muilta paikkakunnilta ja muista yliopistoista sekä tietysti ulkomailta. Yhteisten koulutushankkeiden järjestäminen yli oppilaitosrajojen on tullut hankalammaksi kuin ennen. Lisäksi kilpailua oppilaista ja tutkinnoista esiintyy yhä enemmän oppiaineiden, laitosten ja tiedekuntien välillä yksittäisen yliopiston sisällä. Se, että jokainen yksikkö vahtii tarkasti tonttiaan ja odottaa maksimoivansa taloudellisen hyötynsä kaikissa hankkeissa, on johtanut vaikeuksiin laitosrajat mutta varsinkin tiedekuntarajat ylittävien opetushankkeiden järjestämisessä. (Sipilä 2007.)

Ennen uudistusta ja sen jälkeen käyttöön otetut tiedekuntien, laitosten ja oppiaineiden pisteytys- ja arviointimekanismit ovat kehittyneet uudistusta automaattisesti toteuttaviksi. Ne ohjaavat oppiaineiden ja opettajien toimintaa niin, että annettu opetus vastaa laitoksen ja tiedekunnan painopistealoja ja vahvuusalueita, joiden istumista yliopiston painopistealoihin puolestaan ohjataan ja valvotaan toisilla vastaavanlaisilla mekanismeilla. Tarkoitus on näin vahvistaa ydinosaamista ja tunnistettuja vahvuuksia sekä tehdä niistä entistä vaikuttavampia kilpailuvaltteja. Erilaiset kehittämis- ja arviointimekanismit ohjaavat toiminnan tehostamiseen ministeriötasolta ja korkeakoulujen ylimmästä hallinnosta tulevien kehittämis- ja tutkintotavoitteiden mukaisesti. Korkeakoulu-uudistuksen nykyvaiheessa arviointivälineiden tarkoitus on myös antaa tarvittaessa suuntaa mahdollisista supistuksista ja toiminnan keskittämisestä vahvuuksiin (Opetus- ja kulttuuriministeriö 2012c, 59–61). Arvioinnin kriteerit vaihtelevat kuitenkin huomattavasti, ja aina määrällinen tai laadullinenkaan menestyminen ei riitä. Esimerkiksi vastoin opetuksen tulos- ja

laatumittareiden tuloksia nais- ja sukupuolentutkimuksen sekä humanististen tieteiden oppiaineita on ajettu alas eri yliopistoissa. Tästä voisi päätellä, että toisinaan yliopistojen painopisteisiin vaikuttavat mittareiden tuloksia enemmän yliopiston hallinnon, ”kovien tieteiden” edustajien ja ulkopuolisten vaikuttajien toiveet.

Yksi uudistukselle leimallinen piirre on ollut se, että yliopiston hallinto osallistuu entistä painokkaammin ja tehokkaammin tiedekuntien ja laitosten opetus-painopisteiden määrittelyyn strategiaryhmissä, tulosneuvotteluissa ja kehittämisryhmissä. Niiden kautta yliopistojen johtokuntiin kuuluvien ulkopuolisten sidosryhmätahojen on myös entistä enemmän mahdollista vaikuttaa opetuksen luonteeseen.

Uusi yliopistolaki nosti yliopistojen kolmannen tehtävän eli yhteiskunnallisen vuorovaikutuksen keskeiseen asemaan. Opetus- ja tutkimushenkilökunnalle tämä on merkinnyt sitä, että heidän on sekä toimittava yhteistyössä yritysten, kuntien ja järjestöjen kanssa että pyrittävä huomioimaan niiden odotukset työssään; opetuksessa opiskelijoiden työmarkkina-aseman vuoksi ja tutkimuksessa sen vuoksi, että julkisen ja yksityisen sektorin toimijat pystyisivät paremmin käyttämään tuotettua tietoa omista lähtökohdistaan käsin. Kauppinen (2010) varoittaakin, että erilaiset yliopistouudistuksessa käyttöön otetut hallinto- ja kontrollikäytännöt – patenteista ja tietosuojasta yliopistohallinnon uusiin rooleihin – vievät uudistusta suuntaan, jossa yhteiskunnallinen vaikuttavuus tai vuorovaikutus eivät tarkoitaakaan yleistä tai yleishyödyllistä tiedon jakamista, vaan sen muokkaamista ja tuottamista yksityisiin tarpeisiin ja intresseihin.

Yritteliäät yliopistolaiset

Yliopistouudistus on vaikuttanut eniten opettajiin ja tutkijoihin. Uudistuksen vana-vedessä kulkee tavoite muuttaa yliopistossa työskentelevän työetosta ja tutkijan ja opettajan subjektiviteettia. Työsuhteiden ja työnkuvan muutoksen suunta näyttää olevan samankaltainen kuin kulttuurialalla eli kohti tutkijayrittäjää, joka osaa luovia prekarisoituneilla työmarkkinoilla. Hän muistaa jatkuvasti päivittää ansioluetteloaan, valmistautua ajoissa seuraaviin rahoitushakuihin, markkinoida julkisuudessa itseään ja työtään, säästää rahaa työttömyyden kohtaamisen varalta, sekä käyttää päivittäisestä ajastaan mahdollisimman paljon työhönsä. Lisäksi hänen on osattava tuottaa uutta yleistajusta ja käytettävää tutkimustietoa mahdollisimman nopeassa tahdissa. Vielä toistaiseksi tämä status on ollut työsuhdetasolla epämuodollinen, mutta kaukana ei välttämättä ole freelancer-tutkijoiden ammattiryhmän muodostuminen, jonka työn tulokset sisällöllisesti ja muodollisesti muistuttavat enemmän ja enemmän konsulttien tai ajatushautomoiden nopeita ja yksinkertaisia selvityksiä, jotka silataan pikkunäppärällä retoriikalla. (Kohtamäki 2012; Kuoppala ym. 2012; Puhakka & Rautapuro 2012; Vähämäki 2009, 11–18.)

Joulukuussa 2010 valmistui Professoriliiton ja muun muassa lehtoreita, tutkijoita ja yliopistonopettajia edustavan Tieteentekijöiden liiton teettämä yhteinen kysely (ks. esim. Puhakka & Rautapuro 2010). Se todisti yrityistämisen puolen

käyneen jo osin toteen. Useimpien vastaajien mielestä työilmapiiri oli laitoksilla heikentynyt. Työssä jaksettiin muun muassa kiireen vuoksi entistä huonommin. Pätkätoiden katsottiin lisääntyneen ja pätkätyöläisten – erityisesti apurahatutkijoiden – aseman huonontuneen entisestään. Lisäksi kritisoitiin akateemisen vapauden kaventumista ja byrokratian lisääntymistä. Professoreiden ja lehtoreiden kohdalla eniten kritiikkiä on kuitenkin herättänyt työtehtävien radikaali muutos. Päivittäinen työaika on pilkottu lukemattomiin pätkiin, jotka koostuvat esimerkiksi ohjauksesta, opetuksesta, kokouksista, hallinnollisista tehtävistä, hankesuunnittelusta, rahoitushakemuksista, raportoinnista ja seurantatyökalujen täytöstä. Pitkäjänteinen keskittyminen opetuksen suunnitteluun saatikka tutkimukseen on muodostunut mahdottomaksi. Niihin tarvittava aika on löydetävä varsinaisen työajan ulkopuolelta. (Saarikivi 2014.) Tyytymättömmimpiä yliopistouudistukseen ovat olleet kasvatustieteilijät ja humanistit eli he, joihin uudistuksen säästötoimenpiteet ovat voimakkaimmin kohdistuneet. (Ks. myös Rinne ym. 2012; Sipilä 2007; Volanen 2012.)

Managerialismin vahvistuminen ei liity vain organisaation hallintaan tai työntekijöihin, vaan myös yliopistojen kasvatustyöhön: yliopistot pyrkivät enemmän tai vähemmän avoimesti ja ponnekkaasti kasvattamaan opiskelijoista oman elämänsä managereja, jotka ovat opiskelu- ja työelämäpyrkimyksissään yrittäjämäisiä tai ihan konkreettisesti liiketoimintaa harjoittavia yrittäjiä (ks. esim. Havimäki 2012; Opetusministeriö 2010). Yrittäjyyttä on haluttu lisätä opetussisältöihin alasta riippumatta. Myös humanististen ja yhteiskunnallisten alojen opiskelijoista halutaan leipoa yrittäjiä tai vähintään valmentaa heitä olemaan mahdollisimman yrittäjämäisiä heidän siirtyessään työelämäänsä, josta ei riskejä useimman kohdalla puutu. ”Buumin” seurauksena opinto-ohjelmiin on lisätty projektiosaamista ja yrittäjäopintoja, oppilaitosten opinto-ohjaajat ja rekry- ja innovaatiopalvelut järjestävät opiskelijoille yrittäjyyttä tutuksi tekeviä seminaareja, ja sähköiset ansioluettelot ja opintorekisteriotteen oheismekanismit ovat muuttuneet tai muuttumassa sellaisiksi, jotka mahdollistavat oman oppimisen ja kehityksen jatkuvan esille laittamisen, arvioinnin ja parantamisen. Aiheesta lisää seuraavassa pääluvussa puhuttaessa yrittäjyyskasvatuksesta.

Kaiken kaikkiaan yliopistouudistuksen enemmän tai vähemmän aiottu tavoite on ollut lisätä yrittäjyyden eetosta yliopistossa. Seuraavat ”uudenlaisen tutkijuiden tarpeesta” kielivät tekijät ovat tulleet työelämään rinnan yliopistouudistuksen kanssa:

- Tutkijan ja opettajan työn kiireistyminen ja vapaa- ja työajan rajapinnan hämärtyminen; mobiili- ja kommunikaatioteknologioiden kehitys on yhdessä esimerkiksi hallinnollisten tehtävien sekä työn laadun mittaamisen lisääntymisen kanssa johtanut siihen, että tutkimusta ja opetuksen suunnittelua on tehtävä entistä enemmän vapaa-ajalla.
- Yksikön ja laitoksen toiminnan kehittämisestä ja terävöittämisestä on tullut työntekijöiden mutta osin opiskelijoidenkin peruskauraa; opetushenkilökunnalta painopiste- ja kehittämiskeskusteluihin kuluva työaika on tutkimusten mukaan yli kolminkertaistunut viimeisten kymmenen vuoden aikana. Työ on muuttunut myös selkeästi sirpaleisemmaksi kuin ennen.

- Työn yksilöllistyminen ja keskinäisen kilpailun lisääntyminen tutkijoiden välillä; tähän kannustavat muiden muassa julkaisujen ja työtehtävien ylöskirjaus-, pisteytys- ja arviointityökalut. Esimerkiksi opetusministeriön uusi oppilaitosten, yksiköiden ja henkilökunnan pisteytysjärjestelmä suosii lähes ainoastaan suoraan omaan työssä menestymiseen liittyviä mittareita. Henkilökohtaisten julkaisujen ja esiintymisten merkitys on suuri ja akateemisen yhteisön puolesta (esim. julkaisujen toimittaminen, tilaisuuksien järjestäminen tai lehtien toimittamiseen osallistuminen) tehtävän työn merkitys pieni, jopa olematon.
- Virat on muutettu työsuhteiksi ja määräaikaisten työsuhteiden osuus on selvästi lisääntynyt. Tämä lisää sitä, että tutkijana toimivan on haettava rahoitusta entistä useammin ja uusista lähteistä. Tämä puolestaan toteuttaa yliopistouudistuksessa esitettyä tavoitetta yliopistojen ulkopuolisen rahoituksen lisäämisestä.
- Rahoitushakemuksissa on huomioitava tieteellisen perspektiivin lisäksi rahoituksen järjestäjien intressit ja näkökulmat. Esimerkiksi Suomen Akatemia korostaa rahoituspäätöksiä tehdessään tutkimuksen suoraa sovellettavuutta.
- Työajan ja tilojen käytön kasvanut seuranta.
- Ulkoisten ja yliopistojen sisäisten laadunarviointipaneelien vierailut laitoksilla; niihin valmistautuminen vie paljon tutkijoiden ja opettajien aikaa. Tämä muuttaa myös työn sisältöä, kun se on entistä selkeämmin saatettava linjaan laitoksen tavoitteiden ja painopisteiden kanssa.
- Tutkimuksen innovaatioarvon korostaminen ja tulosten tuotteistaminen; yliopistojen hallinto, erimuotoiset sisäiset kehittämis-, koulutus- ja viestintäpalvelut sekä ulkopuoliset konsulttiyritykset tarjoavat jatkuvasti koulutusta näissä asioissa.
- Koulutuksissa harjoitetaan ”yrittäjätutkijuuden” mentorointia; tutkijoita ja opettajia koulutetaan hallitsemaan kiirettään ja ajankäyttöään, arvioimaan työtään yksilönä ja yhteisössä sekä markkinoidakseen itseään ja tutkimustaan.
- Muutos koskee myös opiskelijoita. Heidänkin tulee osallistua kehittämiseen ja toiminnan mittaamiseen, pitää uudenlaisten työkalujen avulla entistä paremmin kirjaa omasta suoriutumisestaan ja valmistautua markkinoimaan osaamistaan työmarkkinoilla. Lisäksi voittamista ja menestymistä haluavan tai tavoittelevan opiskelijan näkökulmasta on suotavaa verkostoitua työmarkkinatahojen kanssa niin paljon kuin mahdollista.
- Lisäksi, pahimmillaan, opiskelijat joutuvat elämään sen kanssa, että opettajilla on entistä vähemmän aikaa kurssien ja opetuksen suunnitteluun ja toteutukseen.

* * * * *

Luvun lopuksi todettakoon yhteen vetäen, että taiteiden ja tieteiden kentällä on tapahtunut kolme selkeää muutosta: 1) organisatorinen ja kokonaisyhteiskunnallinen taloudellinen ajattelu ja toiminta ovat saaneet alan organisaatioissa selvästi entistä isomman roolin; 2) työntekijöiden subjektiviteetti sekä sen rakentaminen ja ajattelemine ovat muuttuneet yrittäjän kaltaisiksi, pakkoyrittäjien ja freelancereiden kohdalla hyvin konkreettisesti; 3) työn tulosten ja tuotteiden markkina- tai hyödykearvo on enenevässä määrin korvannut niiden muun (esim. tieteellisen, taiteellisen tai yhteiskuntakriittisen) arvon. Tuloksena on pahimmillaan ei ainoastaan taiteilija- tai tutkijayrittäjän vieraantuminen työstään – perinteisin marxilaisin termein ilmaistuna – vaan myös vieraantuminen työn sosiaalisuudesta, joka varsinkin tieteissä on aiemmin ymmärretty yhdeksi tieteellisyyden kriteeriksi. Työn epävarmistuminen ja työsuhteiden lyheneminen, kasvanut kilpailu ja yksilöllisten kykyjen ja resurssien ylikorostaminen lisäävät entisestään taide- ja tiedemaailmassa kokemusta siitä, ettei pirstaloituneen työidentiteetin kantaja ole osa työyhteisöä, eikä kuulu mihinkään (vrt. Sennett 2002, 23-28).

Tätä kirjaa viimeistellessäni marraskuun alussa 2014 ilmestyi pääministeri Alexander Stubbin johtaman tutkimus- ja innovaationeuvoston tuottama *Uudistava Suomi: tutkimus- ja innovaatiopolitiikan suunta 2015–2020*. Kyse on asiakirjasta, jolla kyseinen (virallisen aseman omaava) valtioneuvoston muodostama erillisneuvosto linjaa korkeakoulupolitiikkaa seuraavaksi viideksi vuodeksi. En valitettavasti ehtinyt analysoimaan asiakirjaa kunnolla kirjoittaakseni siitä enemmän tähän, mutta alla oleva lainaus on paljonpuhuva: yrittäjyys, kehittäminen ja talouspuhe korostuvat jälleen.

”T&i-politiikan tärkeimmät kehittämiskokonaisuudet ovat:

- korkeakoulujärjestelmän radikaali uudistaminen
- t&i-toiminnan tulosten hyödyntämisen ja vaikuttavuuden edistäminen
- uusien kasvulähteiden, aineettoman pääoman ja yritystoiminnan vahvistaminen.

Muu keskeinen kehittäminen kohdistuu:

- osaamistason laajapohjaiseen nostamiseen ja valikoivaan osaamisen kärkien tukemiseen
- julkisen sektorin uudistamiseen ja poikkihallinnolliseen yhteistyön tiivistämiseen
- t&k-rahoituksen riittävyteen ja kohdentamiseen.” (Tutkimus- ja innovaationeuvosto 2014.)

Yrittäjäkansalaisuus ja siihen kasvattaminen

Kansalaisuuden uusi paradigma

Edellä olen kuvannut muutamia yhteiskunnan sektoreita, joissa kilpailukykyä korostava talouspuhe ja siihen sopiva yrittäjämäinen subjektiviteetti ovat tulleet arkipäiväisiksi aiempien arvojen, puhetapojen ja subjektiasemien rinnalle tai sijaan. Tässä luvussa käsittelen sitä, millaisia vaikutuksia tällä kehityksellä on ajatellen kansalaista ja kansalaisuutta. Luvun loppuosassa kiinnitän erityishuomiota niihin kasvatusteknologioihin, joilla yrittäjyyden eetosta pyritään nykyisiin ja uusiin sukupolviin tartuttamaan, sekä pohdin jo hieman sitä, mitä muitakin kuin aiottuja seurauksia yrittäjyyskasvatuksella on. Kattavammin keskityn seurauksiin seuraavassa alaluvussa.

Perinteisesti kansalaisuuden on demokraattisten valtiomuotojen yhteiskunnissa ajateltu muodostuvan kansalaisoikeuksista sekä poliittisista ja sosiaalisista oikeuksista. Ensimmäisellä tarkoitetaan jokaisen perusoikeuksia muiden kaltaistensa kansalaisten joukossa. Se merkitsee yhdenvertaisuutta lain edessä, mutta myös esimerkiksi yksilön oikeuksia suhteessa muihin ja yhteiskuntaan. Poliittiset oikeudet ovat oikeuksia vaikuttaa valtion ja yhteiskunnan asioihin, joista esimerkkejä ovat äänestäminen sekä poliittisten organisaatioiden muodostaminen ja niihin liittyminen. Sosiaaliset oikeudet taas ovat niin sanottuja ”hyvinvointioikeuksia”. Ne kattavat esimerkiksi valtion poliittisiksi kansalaisiksi hyväksytyjen oikeudet peruselintuloon ja terveydenhoitoon. Lisäksi niihin usein luetaan oikeus työhön. Kansalaisuus on siis yhteen vetäen sanottuna yksilön subjektiasema suhteessa valtioon ja yhteiskuntaan. (Marshall 1950.)

Kansalaisuutta on myöhemmin määritelty filosofiassa sekä politiikka- ja sosioliteeteissa monien muidenkin ulottuvuuksiensa kautta, kuten kulttuurin, kielen ja kuluttajuuden (ks. esim. Isin & Turner 2002). Mikko Saastamoinen (2006; 2010; ks. myös Kuusi ja Saastamoinen 2006) on määritellyt nykyaikaisen kansalaisuuden ulottuvuuksia lisäksi yksilöllisten ominaisuuksien kautta. Hän kiinnittää huomiota erityisesti niihin kohdistuviin odotuksiin ja ohjailuun. Hänen mukaansa työntekijäkansalaisuus ja aktiivinen kansalaisuus ovat keskeisiä olemisen muotoja nykyaikana, jolloin taloudella, työllä, kuluttajuudella ja taloudellisella itsestä huolehtimisella

on valta-asema tavoissa ajatella hyvää ja normaalia elämää. Yksi keskeinen aspekti Saastamoisen (esim. 2010) pohdinnoissa on 'neuroottinen kansalaisuus' käsite, jonka hän juontaa Engin F. Isinilta (2004). Se viittaa siihen tosiasiaan, että meidän tulee nyky-yhteiskunnassa yhä enemmän ja jatkuvaisluontoisesti pohtia olemistamme, ajatteluamme ja tekemistämme suhteessa erilaisiin neurooseihin, joita meihin "tarttuu" esimerkiksi suhteessa terveyteemme, ruumiiseemme, talouteemme ja elämäntapojemme ekologisuuteen. Edellä mainitut ovat elimellisiä taustakäsitteitä pohdittaessa yrittäjäkansalaisuutta, joka koostuu näistä kansalaisuuden aspekteista.

Michel Foucault (2008) totesi vuosien 1979-1980 luennoissaan *Biopolitiikan syntymä*, että aina 1930-luvulta lähtien uusliberalistiselle ajattelulle on ollut tyypillistä nähdä ihminen yrityksen kaltaisenä: Uusliberalismin "*homo economicus* [...] on yrityksen ja tuotannon ihminen. [...] *Homo economicus* on itsensä yrittäjä. Hän itselleen oma pääomansa, oma tuottajansa ja tulonlähteensä" (Foucault 2008, 147, 226; suom. MP). 'Yrittäjäkansalainen' on uusliberalistisen kansalaisuuden keskeisin muoto. Finanssikapitalismin aikakaudelle tyypillisesti yrittäjäkansalainen – edellisten ominaisuuksien lisäksi – ajattelee itseään sijoituksena, johon tulee panostaa henkistä, materiaalista ja ruumiillista pääomaa toiminnan jatkuvuuden ja kykyjen kehittymisen turvaamiseksi. Uusliberaali yrittäjä-/yrityskansalainen kalkyloi toimintaansa vastuullisesti ja ottaa riskejä maksimoidakseen tuloksellisuutensa, mutta pyrkii samalla välttämään turhia riskejä. Hän on kykykone, jonka on oltava valmis kantamaan mahdollisimman täysi vastuu riskinotostaan sekä sosiaalisesta, terveydellisestä ja taloudellisesta hyvinvoinnistaan. (Vähämäki 2003, 52–53; 2009, 209–211.)

Työelämässä yrityskansalainen omaksuu organisaationsa arvot ja tavoitteet – ideaalitulanteessa täysin – ja alkaa ajatella työtä luonnollisena osana kaikkea ajankäyttöään; yritteliäs työntekijä on aina valmis uhrautumaan hyvän imagon eteen, koska näkee työpanoksensa itsenäisen yrittäjän tavoin ja itsensä yrityksenä. Nykyaikainen hallinto- ja työkuulttuurimme ruokkivat ja odottavat tällaisen kansalaisuuden kukkaan puhkeamista meissä jokaisessa, ei vain varsinaisesti yrittäjinä toimivissa tai sellaisiksi aikovissa. (Vähämäki 2003, 11–25; ks. myös Tsahuridu & Vandekerckhove 2008; Shamir 2008.)

Yrittäjä- tai yrityskansalaisuuden voittokulussa on kyse hyvinvointioikeuksien ajattelemisesta ja toteuttamisesta uusliberalistisen ajattelun ja sen mukaisten valtiontaloudellisten rationaalisuuksien kehityksessä eli toisin sanoen sosiaalisen kansalaisuuden ja uusliberaalin yksilöihanteen uudenlaisesta yhteen nivoutumisesta (Rose 1992; 1999). Yksilöllinen kansalaisuus korostuu suhteessa sosiaalisen kansalaisuuteen, mutta myös muihin kansalaisuuden ulottuvuuksiin. Kun universaalit turvaverkostot puretaan tai hajautetaan maksullisille palveluntarjoajille, jää yhä enemmän yksilön velvollisuudeksi huolehtia omasta "sosiaalisuudestaan", tässä tapauksessa hyvinvoinnistaan ja työstään. Kaupallistuneessa hyvinvoinnista huolehtimisen maailmassa tämä johtaa erilaisten yksilöllisten vakuutusten myynnin kasvuun universaalivakuutusten sijaan. Kuten Yhdysvaltain esimerkit ovat osoittaneet, sosiaalivakuutusten markkinaistumisesta kärsivät eniten kaikista köyhimmät väestöryhmät, joilla ei ole varaa sairaus- tai eläkevakuutuksiin. Käyneekin niin, että järjestelmässä "yrittäjäspirittiä" tarvitaan eniten juuri niiltä, joilla on vähi-

ten taloudellista riski- ja käyttöpääomaa. Tällä on vaikutuksensa myös työelämän tehokkuuteen, rankkuuteen ja mielekkyyteen: huonopalkkaisimmat ja sosiaaliturvattomat itsensä työllistäjät joutuvat pahimmillaan tekemään montaa työtä yhtäaikaisesti – vähintään toista pääasiallisen tulonlähteensä lisäksi – elättääkseen itsensä ja kerätäkseen varoja mahdollisen työttömyyden tai sairastumisen varalle. (Brown & Baker 2013.)

Menestyjän eväät

Yrittäjä-/yrityskansalaisuus ei tartu ihmisiin itsestään. Heidät, niin vanhat kuin nuoretkin, on siihen kasvatettava. Eräs yrittäjyyskasvatuksen muoto ovat 1990-luvun lopulta lähtien yleistyneet oma-apu- ja elämänhallintaoppaat ja -koulutukset. Toinen taas on viimeisten viiden vuoden aikana koulumaailmassa räjähdysmäisesti kasvanut yrittäjyyskasvatus, joka on saanut paikkansa opetusohjelmissa päiväkoodeista korkeakouluihin. Seuraavaksi käsitelen näitä yrittäjyyden eetoksen teknologioita.

Konsulttiyritysten, sparraajien ja koulutusorganisaatioiden oppain ja kurssein järjestämä elämänhallinta- ja oma-apukoulutus ei ole saanut Suomessa samanlaisia mittasuhteita yksilötason menestymiskoulutuksessa kuin Yhdysvalloissa tai Isossa-Britanniassa, mutta meilläkin voidaan puhua 1990-luvun loppupuolelta asti vallinneesta 'elämänhallintatrendistä'. Se on ilmennyt erityisesti kahdelle eri kohderyhmälle suunnattuna: Yhtäältä on lisääntynyt pärjääjien ja työelämäkiipijöiden menestymisen itsen kulttuuriin valistavien kurssien ja oppaiden määrä. Toisaalta työttömille työnhakijoille on alettu järjestää erilaisia syrjäytymistä ehkäiseviä elämänhallintakursseja ja -koulutuksia osana aktivointipolitiikkaa. Vaikka kohderyhmät ovat erilaisia, ovat yrittäjyyden eetos ja sen edellyttämä sisäisten voimavarojen ja piilevien kykyjen käyttöön ottaminen sekä oikeanlainen itsehillintä yhteisiä molemmille.

Taloudellinen ja retorinen rikkaus kulkevat menestymisen itsenkulttuurin puheessa käsi kädessä. Menestymisen kulttuuria välittävän koulutusmateriaalin retoriikka on huomattavasti aktivointipolitiikan vastaavaa vivahteikkaampaa ja ylitsevuotavampaa. Sitä ohjaa "sarasvuolainen" haaveiden täyttämä pyrkimys sisäisen sankariyrittäjyyden löytämiseen, työstämiseen ja voitokkaaseen kukkaan puhkeamiseen. Sen mukaiseen yrittäjyyden eetoksen pyrkiessään henkilön tulee työstää ennen kaikkea omia unelmiaan, elämänasennettaan ja uskoa itseensä – niiden muokkaaminen pysyväksi itsekäytännöksi ovat tie menestykseen, tai ainakin menestyjän identiteettiin. Menestyjän minuus luodaan kirjoittamalla oman elämän käsikirjoitus, jonka pohjana toimivat yksilön omat unelmat, positiivinen elämänasenne ja usko omiin kykyihinsä. Käsikirjoituksen luomisessa on tärkeää tehdä tulevaisuuteen suuntautuvia kuvitteluharjoituksia ja pitää sisäisiä palavereita, joissa mietitään itserefleksiivisesti omaa toimintaa ja olemista suhteessa omiin menestymistavoitteisiin. (Ks. esim. Sarasvuo 1996; 1997; 1998.)

Kuten edellä sanotusta voi jo päällä, "[m]enestyminen on tekniikkalaji. Kuka tahansa, joka hallitsee oikean tekniikan ja käyttää sitä, menestyy." (Fagerström 2011, 12.) Tärkeää onkin oppia ne "minä-tekniikat" (Foucault 2000, 223–252), joiden avulla on kykenevä tekemään itsestään toimijan suhteessa omiin unelmiinsa ja kokemuksiinsa. Menestyjän on osattava työllistää elämänsä tapahtumat ja aistimelliset kokemuksensa itsensä hallitsemiseen ja muuttamiseen. Tekniikoiden käytössä on lopulta kyse sekä siitä, miten käyttää voimavarojaan ja elämänkokemuksiaan oikealla tavalla, että siitä, miten oppii hillitsemään menestymiselle haitallisia elämänoimia, jotka vaihtelevat asiayhteyden mukaan. Niitä voivat olla niin laiskuus ja negatiiviset tunteet kuin väärät sosiaaliset suhteetkin (Sarasvuo 1996, 130, 153–155).

Menestyskulttuurin kirjallisuudessa korostetaan, että kyseiset tekniikat ovat arkipäiväisiä ja helppoja omaksua jos haluaa. Menestyminen ei vaadi mahdottomuuksia tai täydellisiä elämänmuutoksia. Niiden sijaan muutoksen avaimet ovat ensisijaisesti pienissä arkisissa teoissa ja havainnoissa sekä niistä oppimisessa – ja tietenkin opitun sisäistämisessä elämää ohjaavaksi eetokseksi. Ajattelutavassa korostetaan menestyjän identiteetin oppimisen olevan lopulta tavallisia, "ihan pieniä tekoja". Tällaisia tekoja ovat esimerkiksi se, että miettii unelmiaan ja rakentaa strategian niiden saavuttamiseksi; pysähtyy päivittäin hetkeksi miettimään, ovatko tehdyt teot olleet menestymisen kannalta järkeviä; tekee uusia aloitteita elämänsä suhteen; yrittää pitää yllä positiivista tulevaisuusorientoitunutta asennetta; kirjoittaa hyväksi havaitsemiaan asioita muistiin ja opettelee sisäistämään niitä; opettelee hallitsemaan uusia asioita ja jo taitamiaan paremmin; palkitsee itsensä hyvistä teoista; opettelee näkemään uuden mahdollisuuden kaikissa ulkopuolelta eteen heitetyissä elämänmuutoksissa. Toisinaan oikeanlaisen itsesuhteen muodostaminen vaatii opiskelua menestymiseen valmentavien opettajien, oppaiden ja kurssien avulla. Kaikkiaan tekniikoissa kyse on menestymisen kannalta hyödyllisten ajattelu- ja toimintamuotojen löytämisestä, luomisesta, käyttöönnotosta ja vakiinnuttamisesta osaksi yrittäjämäistä minuutta.

Oleellista todella kehityskelpoiselle yksilölle on edellä kuvatun kaltaisen yksilöllisyyden yhdistäminen tiukkaan, itseensä kohdistuvaan managerialismiin. Oma-apukirjallisuudessa ja menestyjien valmennuskursseilla painotetaan itsen vankkumatonta ja keskeytyksetöntä johtajuutta. Itsen johtaminen on verrannollista yrityksen johtamiseen. Kuten bisneksenkin rakentamisessa, menestyvän elämän rakentamisessa on häivyttävä kritiikki ja epäily bisnesprojektinsa perimmäisiä motiiveja kohtaan ja alistettava muut itsen piirteet yrityksen arvoille. Kysymys ei kuitenkaan ole minuuden muiden puolien sortamisesta tai vääryydestä niitä kohtaan, vaan pitkällä tähtäimellä kyse on kokonaisvaltaisesta itsen parhaasta, joka tuottaa mielen ja kehon tasapainoa. Johtamiskirjallisuudessa usein siteerattu Warren G. Bennis saa tilaa myös yksilöille suunnatussa menestyskirjallisuudessa: "johtajuus on metafora valveutuneelle, johdonmukaiselle ja tasapainoiselle elämälle" (Hyvejohtajuus.fi 2012).

Menestyskulttuurin dogmien mukaiselle itsen työstämiselle on tyypillistä holistisuus. Ensinnäkin esioletuksena on, että ihminen on itsensä suhteen kaikki-

voipa. Tästä kumpuaa se merkitys, mikä kulttuurissa annetaan ajattelun voimalle: kaikki on kiinni omasta ajattelusta. Jos ajattelee positiivisia asioita, minuus ja elämä muuttuvat positiivisemmiksi. Jos uskoo voimavaroihinsa ja kykyihinsä, niin ne vahvistuvat. Ja lopulta, jos ihminen sitkeästi ajattelee menestyvänsä, hän ennen pitkää menestyy; "[y]rittäjähenkisyys, avain ihan mihin vain" (Siefen 2010). Toinen holistisuuden ulottuvuus – vaikka kyse on kirjojen ja kursittajien mukaan pienistä teoista – on menestymiseen vaaditun minätyön ulottuminen ihmisen elämän kaikille osa-alueille: aistimelliset kokemukset, unelmat, haaveet, tavat, tottumukset, fyysinen kunto ja henkinen kantti. Kaikki ne ovat pelissä, kun menestymään pyrkivä yrittäjäyksilö luo nahkaansa (Peda.net 2008).

Nämä holistisuuden ulottuvuudet liittyvät kiinteästi menestymisen kulttuurissa painottuvaan henkilökohtaisuuteen. Kirjallisuudessa ja koulutuksessa korostetaan, ettei kannata pyrkiä muuttamaan maailmaa tai ihmisiä ympärillään, vaan on muutettava vain ja ainoastaan itseään. Se on tie onneen. Muutos on ennen kaikkea kokonaisvaltaisen henkilökohtaista. Järkevät ja hyvät teot, ajatukset ja tavoitteet ovat menestymispuheessa aina luonteeltaan henkilökohtaisia: "henkilökohtaista tavoitteesi, kunnes sinusta tuntuu, että *koko identiteettisi* on sidottu niiden toteuttamiseen" (Sarasvuo 1998, 145, kurs. MP).

Menestymisen itsen kulttuurin sisäistänyt yksilö ei jää kyvyttömäksi suhteessa selviytymiseen tai menestymiseen, vaikka edessä olisi mitä. Katastrofiinkin "sisäinen sankari" osaa reagoida nopeasti ja ryhtyy elämänsä jälleenrakennuspuuhiin heti kun mahdollista. Itse asiassa Sarasvuo ja hänen kaltaisensa oman menestyjensä löytäneet pitävät katastrofeja hyvinä, puhdistavina asioina. Ne petaavat tilaa yhä kovemmalle yrittämiselle ja omatoimisuudelle suhteessa omiin unelmiinsa. Tämän asenteen yleisyyttä "menestyjien" keskuudessa kuvastaa se, että esimerkiksi niin Sarasvuo kuin Björn Wahlroos ja Hjallis Harkimo ovat julkisuudessa kertoneet 1990-luvun alun laman olleen paras asia, mitä bisnekselle Suomessa on viime vuosikymmenten aikana tapahtunut (Taloussanomien 23.10.2008; Yle Uutiset 10.11.2011).

Vaikka kyse on varsin tiukasta minätekniikoiden soveltamisesta ja itsensä johtamisesta, ei menestymisen kulttuurissa yksilöltä vaadita virheettömyyttä tai puhautta. Päinvastoin oppaissa ja luennoilla korostetaan, miten "virheitä tulee aina", miten täydellinenkin ihminen oppii niitä kestämään, ja miten niistä voi ottaa opiksi. Kaikkivoipainenkin yksilö on siis haavoittuvainen, mutta menestyvä yrittäjäyksilö osaa parantaa haavansa kerta kerran jälkeen ja kääntää ne lopulta voitoksi.

Menestyskulttuurin retoriikalle ovat tyypillisiä kepeys, helppous – tai jopa itsestäänselvyys – ja tyhjyys, niin sanojen ja lausumien sisällön kuin muodonkin tasolla. Useimmat menestyskulttuurin teesit ovat kioskiaforismia parhaimmillaan:

"Olen, koska elän. Kuolen vasta, kun lakkaan elämästä. Lakkaan elämästä ainoastaan, jos en enää kasva. Kasvan niin kauan, kun jaksan kiinnostua ja jakaa syntyvät hedelmät toisten kanssa. Koska en koskaan lakkaa kiinnostumasta, kasvamasta ja jakamasta, elän ja olen aina. Kiinnostuminen, kasvaminen ja jakaminen ovat elämä." (Sarasvuo; siteerattu Helin 2012.)

”Muista, että sinun ei tarvitse tehdä kaikkea oikein voidaksesi menestyä. Riittää, että teet oikeita valintoja ja oikeita tekoja riittävän usein. Useammin kuin vääriä. Menestyjäkin saa siis epäonnistua. Menestyjä voi muuttaa tavoitteitaan ja ottaa harha-askelia. Menestyjä voi turhautua ja ottaa välillä rennommin. Menestymisessä ei ole kyse täydellisyys tavoittelusta. Menestyjän ei tarvitse lyhyellä aikavälillä edetä suurinta reittiä kohti tavoitteitaan. Saavutat tavoitteesi, kun pitkällä aikavälillä etenet oikeaan suuntaan ja jatkat matkaasi sitkeästi, kunnes saavutat määränpään.” (Fagerström 2011, 13.)

Yritteliäisyys huono-osaisuuden parantamisena

Edellä jo viittasin, että toinen taso tai ulottuvuus, jossa muutospuhetta yrittäjäkansalaisen hengessä tapaa, on työttömien aktivointi (ks. myös esim. Dean 1995; Saastamoinen 2006). Sille on tyypillistä menestyskulttuuria hillitympi retoriikka ja tavoitteenasettelu. Vaikka siinäkin perustava ajatus on, että ihmisen on otettava itseään niskasta kiinni, tavoiteltu rima asetetaan selvästi alemmas. Ilmaukset ovat sen mukaisia. Henkilökohtaisen rikkauten tai menestymisen sijaan aktivoinnin tavoitteena on, että henkilö löytää töitä tai koulutuspaikan tai että hän pysyy työmarkkinoilla, harrastaa terveyttä ylläpitäviä harrastuksia ja hankkii normaaleja sosiaalisia suhteita sekä muodostaa tarvittaessa aktiivisen suhteen tiettyihin instituutioihin, kuten sosiaali- tai työvoimaviranomaisiin. Tähän ei tarvita menestyskulttuurille tyypillistä koru- ja vaikutusvoimaa, jossa ajatuksen voimalla voi tehdä ihmeitä itselleen, vaan kyse on enemmänkin holhoavasta voimavaraistamisesta, jossa yksilön halutaan tekevän ”normaaleja perusasioita” itselleen. Ajattelulla, asenteella ja uskolla on toki sijansa, mutta niistä ei tässä puhettavassa rakenneta samanlaista kaikkivoipaisuuden työkalua.

Työttömien ja huono-osaisten aktivointi tuli osaksi kansainväliseen markkinatalouteen avautuvan EU-Suomen sosiaalipolitiikkaa 1990-luvun puolivälissä (Kotiranta 2008). Laman jälkeen vaihtuivat niin yleinen hallinnon eetos kuin sen tapa ajatella toimintansa kohderyhmää. Aktivoinnin vaatimukset eivät kosketa ainoastaan työttömiä ja heidän itsesuhdettaan, vaan niillä halutaan ohjata myös asiakastyötä tekevät viranomaiset ottamaan aktiivisempi ote työttömien työllistämiseen tai kouluttamiseen. Hallinto ei enää jää katselemaan työttömyyttä vierestä antamalla työtömälle kuukausittaisen korvauksen ja toivomalla tämän itse löytävän tiensä työmarkkinoille. Sen sijaan se pyrkii aktiivisesti ohjaamaan työtöntä työmarkkinoille työpajoin, kurssein, projektein, keskusteluihin ja suunnitelmiin. Pitkään työttömältä olleelta alettiin vaatia näkyvämpää aktiivisuutta suhteessa huonoon työmarkkina-asemaansa.

”Aktiivista työvoimapolitiikkaa pidetään keinona vähentää työttömyyttä. Työttömiä aktiivomalla pyritään aikaansaamaan kontakti työnantajien ja

työnhakijoiden välille. Näiden kontaktien toivotaan johtavan myöhemmin työttömän työllistymiseen työmarkkinoille.” (Somervuori 1996, 7.)

”Työttömyyden vaikeimpien epäkohtien lieventämiseksi tarvitaan välittömiä voimakkaita toimia erityisesti pitkäaikaistyöttömien ja nuorten työttömien työllistämiseksi ja työmarkkinavalmiuksien kehittämiseksi koulutus- ja työvoimapolitiittisin toimenpitein. Hallituksen toimesta niiden määrää on merkittävästi nostettu jo kuluvana vuonna ja ensi vuoden talousarvioesityksen mukaan toimenpiteiden taso pidetään poikkeuksellisen korkeana myös ensi vuonna [...] Tärkeimmät toimenpiteet ovat

- aktiivisten työvoimapolitiittisten toimenpiteiden määrän nostaminen 125 000 henkilöön
- pitkäaikaistyöttömille suunnattavien työvoimapalvelujen kehittäminen ja työllistämistoimenpiteiden suuntaaminen pitkäaikaistyöttömiin
- osa-aikaeläkkeiden käyttöä edistetään.” (Työministeriö 1995, 10, 23.)

1990-luvun puolivälin jälkeen ei ”hyvään työttömyyteen” ole riittänyt, että täyttää ”työtön, työtön, työtön -lappuja” ja lukee työpaikkailmoitukset. Työttömän on osoitettava viranomaisille olevansa tosissaan työllistymispyrkimyksissään osallistumalla työkykyä ylläpitävään toimintaan ja muodostamalla aktiivisen suhteen potentiaaliin yrityksiin ja työnantajiin. Mutta ennen kaikkea työttömän on osoitettava itselleen olevansa tosissaan. Koulutusten, kurssien ja keskustelujen tarkoitus on saada työtön sisäistämään *aktiivisen työttömyyden eetos*. Ensinnäkin työttömyys on nähtävä väliaikaisena, epämiellyttävänä ja paheksuttavana tilana. Toiseksi työ tai opiskelu tulee nähdä yhteiskunnan subjektin normaalitoimintana. Aktivoinnin tavoite on työttömän ”tahtoon pureutuva, sen tarkoitus on saada ihmiset tahtomaan työn tekemistä, niin sanotusti huononkin työn tekemistä” (Kotiranta 2008, 169). Kolmanneksi jos sentään yksilön ei vielä tarvitse pitää työttömyyttä omana syynään, niin hänen on ymmärrettävä, että avaimet siitä pois pääsyyn ovat ainoastaan hänen omissa käsissä. Toisin sanoen hänen on oltava ulospäin suuntautunut, aktiivinen, joustava ja työmarkkinoilla vallitsevia arvoja myötäilevä päästäkseen takaisin työelämään. Lisäksi on toimittava itseään kohtaan moraalisesti siten, että työmarkkinoille siirtymisen edellyttämä henkinen ja fyysinen vire säilyvät. Moraalinen tavoite – sanan moraali foucaultlaisessa mielessä – on sama kuin menestymisen kulttuurissa: avaimet muutokseen löytyvät itsestä ja ’itse’ on osattava panna tarvittaessa täysillä peliin, jotta tärppäisi. Tällainen subjektivaatio heijastaa prekarisoituvien työmarkkinoiden tarpeita, jotka kysyvät työntekijöiltä tai työttömiltä työmarkkinoiden vaatimusten ja muutosten mukaista dynaamisuutta ja joustavuutta. Soveltuvin työntekijä tai -hakija on se, joka omaksuu freelancermaisen yrittäjyyden eetoksen. (Ks. esim. Jakonen ym. 2006; Korhonen ym. 2009; Vähämäki 2009).

Työttömien aktiivointi ei ole pelkästään sosiaaliturvaa ja työttömyyspäivärahaa säätelevien lakien kehystämä hallinnollinen käytäntö tai kokoelma hallinnon ja projektien teknologioita. Se on myös ideaalien nykytyömarkkinasubjektien mielentilaa ksokeva puhetapa, joka rakentuu työ- ja elinkeinoselämän vaikuttajien

puheessa, ja jonka leviämislle mediassa näyttää juuri nyt – suomalaisen kilpailukyvyyn tappionäkymien aikana – olevan erinomaiset edellytykset: Elinkeinoelämän keskusliiton johtaja patistaa työssäkäyviä palkanalennuksiin Saksan ja Ruotsin mallien mukaisesti (Luukka 2012). Björn Wahlroos syyttää syrjäytyneitä itseään heidän heikosta terveydestään ja patistaa hallintoa poistamaan rahallisen korvaamisen työttömyydestä (Ahtiainen & Blåfield 2012). Valtion taloudellisen tutkimuslaitoksen johtaja Juhana Vartiainen ”haluaa potkia suomalaiset töihin” (Elonen 2012). Presidentti Sauli Niinistön asettama vaikutusvaltainen työryhmä kokoaa heikossa sosioekonomisessa asemassa olevia varten arkisia, henkilökohtaisia ja auttajia koskevia neuvoja sisältävän ”Ihan tavallisia asioita” -vihkoson ja kotisivuston (Ihan tavallisia asioita 2013).

Aktiivista kansalaisuutta tuottavien puheenvuorojen näkökulmasta aika näyttäisi olevan kypsä uusliberaalin yrittäjyyden eetoksen istuttamiseen kansakunnan kaikkiin kerroksiin: ihmisen tulee ajatella itseään täysvastuullisena omasta työmarkkinasubjektuudestaan ja olla näin ollen – yrittäjän tai yrityksen tavoin – valmis sopeutumaan työmarkkinoiden vaatimuksiin ja tarpeisiin. Tämä vaatii joustavuutta työelämän vaatimusten edessä sekä itsensä ja kykyjensä onnistunutta markkinointia, mutta myös Niinistön työryhmän peräänkuuluttamaa vahvaa arkista, moraalista olemista. Tavoitteena on ei ainoastaan yrittäjä tai yrittäjämäinen työntekijä, vaan myös yrittäjämäinen kansalainen.

Edellä on kuvattu kahta kohderyhmää, joiden elämänalueilla yrittäjyyden eetos tänä päivänä operoi. Kuten voi huomata, molempien kohdalla perustelut samantyyppisiä. Yhteisintä niille on kuitenkin teknologia, jolla ihmiset halutaan laittaa ajattelemaan omaa toimintakykyään ja uskoaan itseensä. Molemmille on nimittäin tyypillistä erilaisten, enemmän tai vähemmän leikkimielisten, testien ja pelien käyttö. Ne ovat joko toisten ohjeistamia tai itsenäisiä harjoituksia, joilla yksilö mittaa itseään suhteessa valittuihin yrittäjyyden kriteereihin. Työnhakijoille on esimerkiksi olemassa työ- ja elinkeinotoimiston sivuilla valikoima erilaisia verkkosovelluksia, joilla voi testauttaa omaa ”urakuntoaan”. AVO-ammatinvalintaohjelmalla henkilö voi arvioida suhdettaan yrityksen perustamiseen ja yrittäjyyteen. Pitkäaikaistyöttömille suunnatuissa aktivointiprojekteissa pelataan projektinvetäjän ohjeistamana perinteisempiä pelejä ryhmässä ja työstetään tällä tavoin ohjatusti omaa yrittäjähenkisyyttä. Elämänhallinta- ja yrityskouluttajat laittavat koulutuspäivillään ja ohjelmissaan asiakkaansa pelaamaan erilaisia leikkimielisiä pelejä, joissa heidän odotetaan tulevan tietoisemmiksi omista voimavaroistaan ja kyvyistään sekä työstämään niitä soveliaammiksi suhteessa yrityksen tavoitteisiin. Lisäksi kouluttajilla on joukko erilaisia narratiivisen kouluttamisen keinoja, joilla asiakkaat tarinallistavat omaa elämäänsä suhteessa uraansa ja menestymiseensä. (Ks. esim. Trainers’ House 2012).

On myös olemassa koko liuta yrittäjyyspelejä, jotka eivät suoraan kuulu aktiivoinnin tai menestymisen itsen kulttuurin piiriin, mutta joita eri tahot käyttävät yrittäjyyden eetosta ja subjektiviteettia muokattaessa: 4-H-liitto kannustaa ”Minus-tako 4-H yrittäjä?” -sivullaan kokeilemaan yrityssuomi.fi -sivustolla olevaa luonne-testiä yrittäjyyttä harkitseville (4-H liitto 2012). Linkitetyltä Yrityssuomen sivuilta

löytyvät nimiltäänkin paljonpuhuvat *Elämänhallintatesti* ja *Luonnetesti*, joissa selvitetään elämänhallintaan liittyvien aspektien ja luonteenpiirteiden avulla ihmisen sopivuutta yrittäjäksi. Lisäksi korkea-, perus- ja toisen asteen koulujen sivuilla on yrittäjäpelejä, joissa nuoret voivat testata ja pohtia omaa riskinottohalukkuuttaan, innovatiivisuuttaan ja sitoutumistaan yrittäjyyteen.

Yrittäjyyden eetoksen kannalta keskeistä ei niinkään ole se, tähtääkö tietty peli, testi tai sovellus siihen, että henkilö pohtii suhdettaan aktuaaliseen yrityksen perustamiseen, vaan se, että hän pohtii ajatteluaan, kykyjään ja ruumistaan suhteessa työskentelyynsä eli opettelee ajattelemaan itseään kokonaisvaltaisesti työelämänsä kautta ja lävitse. Peliin tarkoitus on tukea ihmisen itsearviointia, mutta erityisesti ohjata subjektiivista eetosta tiettyyn, taloudellisen toimijuuden (*homo economicus*) suuntaan. Enemmän tai vähemmän tietoinen tarkoitus on yksilöiden omien halujen, tarpeiden ja odotusten kytkeminen laajempiin taloudellisiin tavoitteisiin.

Elinkeinoelämän johdon, tiettyjen virkamiesten ja poliitikkojen, sekä joidenkin taloustieteilijöiden ja konsulttiyritysten tuottamaan puhe- ja ajattelutapaan kuuluu olennaisesti ajatus vanhan, laiskan ja muista riippuvaisen kansalaissubjektin problematisoimisesta (Saastamoinen 2006). Tilalle tuodaan uutta subjektia, jota motivoivat ennen kaikkea tahto menestyä ja oma taloudellinen etu, mutta myös kansantaloudelliset kilpailukykytavoitteet. Miten tämä subjektius muovataan lähitulevaisuuden yhteiskunnassa normiksi? Vastaus löytyy kahden viime vuosikymmenen aikana koko suomalaisen koulutusrakenteen läpäisseydestä yrittäjyyskasvatuksesta.

Yrittäjyys ja yritteliäisyys kasvatuksena kärkinä

Yrittäjyyskasvatuksenkin masinoinnissa ja juurruttamisessa elinkeinoelämän intressiorganisaatioilla on ollut keskeinen roolinsa. Nimenomaan Teollisuuden ja työnantajain keskusliitto (nyk. Elinkeinoelämän keskusliitto, EK) oli se, joka toi yrittäjyyskasvatuksen suomalaiseen yhteiskunnalliseen ja koulutuspoliittiseen keskusteluun 1980-luvun lopun kannanotoissa. Tuolloin yrittäjyyskasvatusta alettiin soveltaa jo paikoin ammatillisen koulutuksen opetussuunnitelmiin, ja 1990-luvun puolivälissä siitä tuli osa yleissivistävän koulutuksen opetussuunnitelmia. (Komulainen ym. 2010, 8.) Opetusministeriö käynnisti vuonna 2004 yrittäjyyskasvatuksen toimenpideohjelman. Sen linjauksissa sanotaan, että konkreettisen yrittäjyyden kasvatustoimenpiteet kohdistuvat ”sisäisen yrittäjyyden asenteeseen, missä yhdistyvät joustavuus, aloitetyky, luovuus, riskinottokyky, omatoimisuus ja toisaalta yhteistyökyky sekä vahva suoritusmotivaatio” (Opetusministeriö 2004, 8). Vuonna 2009 julkaistussa korkeakoulupohjaisen yrittäjyyden edistämisestä koskevassa muistiossa yrittäjyyskasvatuksen henkistä, koko (työ)elämän ohjenuorana toimivaa puolta määritellään näin:

”Yrittäjyyskasvatus on oppijan henkisen kasvun ohjaamista siten, että yritteliäisyydestä tulee osa elämää, jolloin yrittäjyydestä kehittyä oppijalle ajattelu-,

toiminta- ja suhtautumistapa työntekoon. Yrittäjyyskasvatuksella edistetään myös yrittäjyydelle suopeiden arvojen ja asenteiden kehittymistä sekä yrittämisessä tarvittavan osaamispääoman kasvua (tietoja ja taitoja). Yrittäjyyskasvatuksella voidaan myös poistaa yrittäjyyttä kohtaan tunnettuja epäluuloja, vääriä uskomuksia sekä pelkoja. Henkinen kasvu yrittäjyyteen on monisäikeinen oppimistapahtuma, jossa virikkeinä toimivat koti- ja koulukasvatuksen ohella myös työelämän kokemukset, harrastukset ja ns. vapaat virikkeet.” (Opetusministeriö 2009a, 23.)

Yrittäjyyskasvatuksesta vastaavan koulutuksen tehtäväksi ministeriö linjaa ”sekä aktiivisen ja oma-aloitteisen yksilön, yrittäjämäisen oppimisympäristön, koulutuksen ja yrittäjyyttä tukevan toimintaverkoston yhteistyön että yhteiskunnan aktiivisen ja yrittäjämäistä toimintaa tukevan politiikan” (Opetusministeriö 2009b, 5).

Yrittäjähenkisyyden vahvistaminen yksilöissä ja yrittäjyyden lisääminen yhteiskunnassa on nykyään yhä vankemmin kyseisen ministeriön toiminnan keskiössä. Koulutukselle on asetettu yrittäjyyttä koskevat tavoitteet kaikille koulutasoille, alakouluista korkeakouluihin ja aikuiskoulutukseen (Opetus- ja kulttuuriministeriö 2014b). Opetustyössä tämä on näkynyt ala- ja yläkoulutasoilla muiden muassa yrittäjien vierailuesitelminä, yrityspäivien ja -ideakilpailujen järjestämisenä sekä lyhyinä yrittäjyyskursseina. Kouluopetuksessa yrittäjyys merkitsee myös sitä, että opettaja pyrkii kasvattamaan ja tukemaan oppilaan aloitteellisuutta ja riippumattomuutta pienissä arjen käytänteissä. Lukioissa ja ammatillisessa opetuksessa puolestaan järjestetään yrittäjyysprojekteja ja autetaan opintojen aikana opiskelijoita perustamaan tuetusti niin harjoittelu- kuin todellisiakin yrityksiä. Toiminta keskittyy esimerkiksi yläkoulua enemmän liiketoimintaosaamisen kehittämiseen, mutta sielläkin rinnakkaistavoitteena on opiskelijan itsetunnon vahvistaminen, henkinen kasvu, itsenäisyys ja vastuunotto. Korkea-asteen koulutuksessa tavoitteet ovat yrittäjyysopintojen vakiinnuttaminen niin yleiseen opetustarjontaan kuin opettajakoulutukseen, mutta myös akateemisen yrittäjyyden lisääminen sekä tutkimuksen ja opinnäytetöiden kiinnittäminen yritysten tarpeisiin. (Ks myös. *Yrittäjyyskasvatuksen ehjä polku -hanke 2012.*)

Opiskelijat ja yritykset halutaan entistä tiiviimpään yhteistyöhön. Tarkoitus on, että nuoret ottavat oppia yritysmaailmasta sekä ulkoisessa että sisäisessä yrittäjyydessään. Sisäisen yrittäjyyden kannalta tärkeää on ei vain oppia menestymisen vaatimaa vastuullisuutta ja kovuutta, vaan myös nähdä yrittäjyyden positiivinen – rentoon meininkiin ja vapauteen liittyvä – puoli. Paljonpuhuvia ovat oppilaitosten rekrytointipalvelujen opiskelijoille lähettämät joukkosähköpostiviestit. Tällainen viesti tuli opiskelijoille Jyväskylän yliopiston työelämäpalveluilta 24.10.2014:

”JOHTAJIEN JA NUORTEN KOHTAAMISFOORUMI 2.0 JOHTAMISEN YÖ 7.11. KLO 19.30-22.30 LONDONISSA. [...] Johtaminen on välillä kova laji, eikä helppoja voittoja ole. Johtamisen Yössä kuulemme huimia tarinoita selviytymisestä ja porukan mukana pitämisestä muutosten melskeissä. Ideoimme lisäksi yhdessä voittamisvinkkejä haastavissa johtamistilanteissa kamp-

paileville. Ohjelma[:] 19.30 Pientä purtavaa ja verkostoitumista. 20.00 Tarinat stagella ohessa yhteistä työskentelyä Vesa Walden, Festago, Petro Kukkonen, BNGR, Tuuli Kirsikka Pirttiahon, Keski-Suomen Yrittäjät. 22.00 Voittamisvinkkien koonti 22.30 Yö jatkuu vapaan biletyksen merkeissä”.

2000-luvun alussa aloitettiin tekemään yrittäjyyskasvatuskokeiluja päiväkotikäisten keskuudessa. Tällä hetkellä Suomessa toimii vakituisesti muutama yrittäjyyskasvatukseen keskittynyt päiväkotitoiminta. Tunnetuin esimerkki on Porvoossa ja Espoossa toimiva Kuperkeikka Esikoulut Oy, jolla on myös päiväkotitoimintaa. Yrittäjyyskasvatusta on ollut Kuperkeikan toimintaidean ytimessä sen alusta lähtien. Kuperkeikassa nimenomaan katsotaan, että tulevaisuuden yrittäjäkansalaisen kasvataminen täytyy aloittaa päiväkodista, sillä yrittäjyyskasvatusta ”pohja luodaan päivähoidossa” (Kuperkeikka 2012). Kuten alakouluissa, päiväkodeissakin painotetaan selvästi, että kyse ei ole yrittäjyydestä elinkeinomielessä, vaan kyse on lapsen kasvattamisesta ”yritteliäiseksi, oma-aloitteiseksi, kriittiseksi ajattelevaksi, valintoihin kykeneväksi ja ennen kaikkea vastuulliseksi tulevaisuuden tekijäksi” (emt.). Yritteliäisyyteen kuuluva vastuu ei päiväkodin toiminnassa rajoitu vain yksilön itsensä, vaan se on myös vastuusta yhteisöstä. Toiminnassa korostetaan myös yksilön vapautta ja sen sallimista. Se merkitsee erityisesti valintojen tekemisen vapautta. Vaikka kasvatusta on yksilöllisessä kansalaisuuden eetoksen omaksumisessa, vapauten, oma-aloitteisuuden ja vastuuseen perustuvan yrittäjähenkilöiden nähdään olevan olennainen edellytys yrittäjyyden elinkeinon lisääntymiselle myös tulevaisuudessa. (Emt.)

Muutamat tutkijat ovat kriittisesti todenneet yrittäjyyskasvatuksessa ja -koulutuksessa olevan kyse uusliberaalista hallinnan poliittisesta teknologiasta, jolla yksilön toimintaa pyritään ohjaamaan haluttuun suuntaan ja haluttujen lopputulosten saavuttamiseksi. Tavoitteena on yrittäjäkansalainen, joka on valmis ottamaan riskejä ja kestää nopeita muutoksia, sekä on samanaikaisesti riittävän joustava ja määrätietoinen uransa suhteen. Toisin sanoen hän on henkisesti kyllin vahva kestämään työmarkkinoiden heittelyjä ja muutoksia ja osaa ajatella ne luonnollisena osana nykypäivän työmarkkinoita. (Harni 2014; Keskitalo-Foley ym. 2010; Komulainen y. 2010, 10; Rose 1992.)

Yrittäjäkansalainen saa jo päiväkodista pitäneen oppia ottaakseen taloudellisen ja sosiaalisen vastuun itsestään individualisoituvassa maailmassa ja kovenevassa markkinataloudessa (Kuperkeikka 2012). Esimerkiksi Kuperkeikan kasvatuseetos kiteytyykin ”sarasvuolaiseen” aforismiin: ”elämä on yrittämistä” (Suomen yrittäjät 2009).

”Me tiedämme, että maailma muuttuu. Me tiedämme, että työpaikat eivät enää ole pysyviä tai elinikäisiä. [...] Me tiedämme, että yksilön vastuu itsestään sekä yhteisöstään kasvaa entisestään. Näihin ajatuksiin nojautuen myös kasvatusta vaatii uusiutumista.” (Kuperkeikka 2012.)

Kuperkeikan lisäksi monissa muissakin päiväkodeissa pyritään soveltamaan didaktisia keinoja, jotka kasvattavat lasta tai asiakasta yrittäjähenkiseksi. Varsinaisten opetussuunnitelmien puuttuessa yrittäjyyskasvatuksen nimeämisessä ollaan oltu varsin luovia. Päiväkodin ohjaajat ovat tulkinneet merkiksi yrittäjähenkisyydestä esimerkiksi sen, että opetellaan sitomaan kengännauhat yksin tai että osataan keksiä omia, luovia ratkaisuja leikeissä muiden kanssa (YES-verkosto 2012).

Opetus- ja kulttuuriministeriön, Elinkeinoelämän keskusliiton ja yrittäjäjärjestöjen sekä alalla toimivien kouluttajien ja kehittäjien tavoite on, että yrittäjyyden eetos läpäisee koko yhteiskunnan ja yksilön koko elinkaaren. Vaikka varsinaisen yritystoiminnan lisääminen toki on ajattelutavassa hyvin keskeistä, vähintään yhtä tärkeää on yrittäjyyden hengen tartuttaminen kaikkiin kansalaisiin. Kyse on yrittäjähenkisyyden muuntamisesta elimelliseksi osaksi yksilöiden elämänhallintaa, ja samalla sen päämääräksi. Keskeistä kaikissa edellä käsitellyissä yrittäjyyden eetoksen ohjaamisen ja muokkaamisen konteksteissa on omaehtoisuuden rakentaminen. Olipa kyse koulun tai päiväkodin yrittäjyyskasvatuksesta, pitkäaikaistyöttömän aktivoinnista ”työmarkkinakuntoon” tai tulevaisuuden menestyjän valmentamisesta, niin tavoitteena on vahvistaa omaehtoisuutta niin, että se muodostaa elinikäisen sidoksen yrittäjähenkisyyden kanssa. Toivottuna tuloksena on eetoksen luonnollistuminen eli kansalaisten lähes syntymästä saakka kansalaisen omaksuma omaehtoinen yrittäjyys, jota tarjotaan ihmiselle ja joka tulee omaksua siten kuin se olisi osa elinmahdollisuuksien ja tarpeiden tyydyttämisen kannalta välttämätöntä yleisivistystä (Keskitalo-Foley ym. 2010, 24). Omaehtoisuus kytkeytyy liberalismiin perinnöstä kumpuavaan yksilönvapauden unelmaan, joka ei kuitenkaan merkitse subjektin täydellisen autonomista tai omaehtoista vapautta. Kyse on ennemminkin käytännöstä eli tavasta olla vapaa tekemällä elämänlaatunsa ja menestymisensä eteen oikeita omaehtoisia mutta kuitenkin vähintään osin ulkoa ohjattuja valintoja (emt., 21).

Lasten, nuorten ja pitkäaikaistyöttömien kohdalla korostuvat ulkoa ohjatut, opettajien, viranomaisten ja hoitajien tarjoamat ja kannustamat vaihtoehdot. Lasten ja nuorten odotetaan sisäistävän ja ottavan yrittäjyyden osaksi henkilökohtaista elämäneetosta, mutta sen katsotaan vaativan ohjausta. Menestymistä hamuavien aikuisten kohdalla kyse on enemmän kirjallisuuden ja konsulttien innostamista minätekniikoista: ihmisten oletetaan itse aktiivisesti etsivän, löytävän ja rakentavan itselleen keinoja ajatella ja toimia oman menestymisensä puolesta edullisella tavalla. Toiminnan poliittiset rationaalisuudet ovat selkeästi taloudellisia ja kytköksissä niin uusliberalistiseen talouden ja väestön hallintoihin kuin uuden julkishallintojohtamisen käytäntöihin. Kyse on kilpailukykyisen yhteiskunnan rakentamisesta kilpailukykyisine alueineen, yhteisöineen ja yksilöineen. Tästä kertoo erinomaisesti se, missä kontekstissa yrittäjyyskasvatuksesta yleensä ylätason hallintodokumenteissa puhutaan. Esimerkiksi Matti Vanhasen ensimmäisen hallituksen yrittäjyyden politiikkaohjelmassa yrittäjyyskasvatuksessa on nimenomaan kyse työllisyyden, markkinoiden ja kilpailukykyyn turvaamisesta (Valtioneuvosto 2005).

Ylistyksen varjopuolella

Olen pyrkinyt aikaisemmissa luvuissa kuvaamaan ja analysoimaan hallinnollisia ja sosiaalisia merkkejä siitä, että olemme siirtyneet yhteiskuntaan, jossa yrittäjyydestä on tullut kansalaissubjektiviteetin merkittävin raaka-aines ja keskeisin muoto. Vaikka muutoksen taustat ovat pitkäikäisissä ajattelujärjestelmissä sekä niihin liittyvissä rakenteissa ja käytännöissä, murroksen viimeisin piikki on uusi. Olemme kääntyneet sosiaaliliberalistisesta kollektiivisen vastuun yhteiskunnasta – jossa korostuvat valtiollisten mekanismien välittämä kansallinen kollektiivisuus, kotimaisten markkinoiden suojelu ja sosiaalinen, alueellinen ja taloudellinen tasa-arvo – takaisin kohti yksilöllisempien arvojen yhteiskuntaa. Siinä sekoittuvat toisilleen näennäisesti vastakkaisetkin suuntaukset, kuten sosiaalidarwinismi ja taloudellinen (uus)liberalismi, sekä valtion pakkokeinot, kuri ja kontrolli (esim. Wacquant 2013). Julkisen sektorin kautta aiemmin toiminutta universaalial kollektiivista vastuuta supistetaan tehokkuuden ja kannattavuuden nimissä. Pysyvien institutionaalisten turvaverkostojen ja rakenteiden tilalle sovitetaan yksilön omavastuuta korostavaa holhoavaa ajattelutapaa sekä sen mukaisia sosiaalisia ja hallinnollisia käytäntöjä (esim. Ihan tavallisia asioita 2013). 1990-luvun alussa Suomessa alkanut kilpailukyky-yhteiskuntakehitys perustuu markkinaehtoisuudelle, kilpailulle, kasvulle, yrittäjyydelle ja kansalaisten ensi- ja viimesijaiselle vastuulle omasta toimeentulostaan. (Heiskala 2006, 32.)

‘Yrittäjäyksilöllisyyden’ taustalla on liberalistiselle ajattelutavalle tyypillinen käsitys yksilön ainutkertaisuudesta sekä ajatus itsensä luomisesta ja johtamisesta jatkuvassa itsereflektiossa suhteessa taloudellisiin rationaalisuuksiin. Sen ideaalimuoto on vastuullisesti vapaa ja autonominen taloudellinen ihminen, *homo economicus*. Kyseinen subjektiviteetti ja sen eetos pohjaavat henkilökohtaisen menestyksen, hyvinvoinnin ja onnellisuuden tavoittelemiseen. Autonomia on kuitenkin näennäistä – tai vähintään osittaista – sillä siihen liittyy ”ulkoisia”, valtion ja markkinoiden taholta tulevia tavoitteita, joita siirretään osaksi yksilön omaa eetosta erilaisin tekniikoin, kuten vaikkapa koulukasvatuksen ja työvoimapolitiittisen kurssituksen välityksellä. Laajemmasta näkökulmasta tarkasteltuna kyse on väestön biopolitiikasta, jossa valtion ja kansantalouden vauraus pyritään takaamaan panostamalla

esimerkiksi yksilöiden itsekäsityksiin, terveyteen, onnellisuuteen ja aktiivisuuteen (Foucault 2008; 2012; ks. myös Virtanen 2007.)

Teoksen missään vaiheessa tarkoitukseni ei ole ollut väittää, että yrittäminen – toiminnallisesti suuntautuneena aktiivisena elämisenä tai konkreettisena yrittäjäksi ryhtymisenä – olisi pahasta. Sen sijaan olen halunnut kritisoida tähän hallitsevaksi muuttuneeseen kansalaisuuden eetokseen liittyvää pakkoyksilöllisyyttä ja -yrittäjyyttä. Lisäksi olen yrittänyt tehdä näkyväksi eetoksen taustalla olevia yhteiskunnallishistoriallisia prosesseja, valtakäytäntöjä ja intressejä sekä näin korostaa yksilöyrittäjyyden epäluonnollisuutta, keinotekoisuutta ja poliittisuutta.

Yritteliäisyys on arvokas tavoite, mutta jos siihen liittyy yhteiskunnallisten tukikäytäntöjen ja -rakenteiden sekä sosiaalisen solidaarisuuden rapautumista, niin seuraukset voivat olla kaiken keskellä yksin taistelevan yksilön kannalta kohtalokkaita. Se, että ”kaikki lähtee sinusta itsestäsi”, on rankka (p)aatosisilloin, kun makaa työmarkkinoilta pois potkittuna ja velkaisena vuoteessaan ilman mahdollisuuksia perustoimeentuloon. Semminkin, jos sosiaaliset verkostot ympärillä ovat sisäistäneet omaehtoisuuden eetoksen ja näkevät henkilön tilan olevan vain ja ainoastaan hänen omista käsistään.

Yrittäjyyspuheeseen kuuluu yleensä liiketalouden lainalaisuuksien sekä niihin liittyvien yhteiskunnallisten rationaalisuuksien ja tavoitteiden kyseenalaistamattomuus, vaikka tavoite on ohjata – varsinkin sisäisestä yrittäjyydestä puhuttaessa – yksilön käyttäytymistä (liike)taloutta laajemmin. Tähän liittyy kritiikkömyysohjaavia periaatteita kohtaan ja yksilön sopeuttaminen: tavoitteena ei ole niinkään kehittää yksilöä toimimaan itse itsessään tunnistamiensa identiteettien, intressien tai piirteiden puolesta, vaan markkinatalouden logiikan mukaiseen vastuulliseen ja hallittuun vapauteen. Tämä edellyttää tietynlaisten arvojen, ajattelutapojen ja elämäkäytäntöjen sisäistämistä. Ollakseen ”todella vapaa” niin menestyjän kuin työttömänkin tulee positiivisen itseasenteen lisäksi sisäistää yrityksen/yritysmailman arvot, päämäärät ja velvoitteet ja työttömän myös työvoimaviranomaisten talouteen ja hyvinvointirationaalisuuksiin liittämät tavoitteet.

Yksi tavoitteistani on nostaa esiin yrittäjyyden eetoksen mahdollisia, usein vaiettuja ja huomaamattomia kielteisiä seurauksia. Niistä puhutaan harvoin yrittäjyyskoulutuksessa tai -kasvatuksessa, saatikka menestyskirjallisuudessa tai konsulttipuheessa. Tuon seuraavaksi kootusti esiin niistä ilmeisimpiä pyrkien kytkeään niitä laajempiin yhteiskunnallisiin kehityskulkuihin.

Aiottuja ja aikomattomia seurauksia

Ensinnäkin väitän, että varaukseton yksilöyrittäjyyden eetoksen korostaminen kasvattaa itsekkyyttä yhteiskunnassa. Kun suhtaudumme itseemme yrityksen kaltaisena oliona, lisääntyy se, että ajattelemme toimintaamme ja sen seurauksia enimmäkseen ainoastaan omista intresseistämme käsin. Tällöin meitä epätodennäköisesti kiinnostaa todella se, mitä toiselle kuuluu tai mitä toinen tekee, ellemmme voi kokea jotenkin hyötyvämmetoisesta, hänen tilastaan tai toiminnastaan. Tämänkaltaisen

egoismin yksi taustavaikutin on uusliberalistisessa – ja varsinkin libertaristisessa – talouspolitiikassa esiintyvä ja toistuva uskomus siitä, että yksilöllisen menestymisen kultaisesta suihkusta valuu aina vaurautta ja hyvää yhteiskuntaan yleisemmin. Klassisista liberalisteista jo Adam Smith (1776) muotoili kansakunnan kokonaisvaurallisuuden kasvun olevan riippuvainen rikkaamman väestönosan rikastumisesta – täten myös köyhien vaurauden, tai sen puutteen. Uusliberalisteista Milton Friedman – luvallanne lasken hänet tähän ajattelijoiden kirjavaan joukkoon – lienee tunnetuin ”pisaraefektikapitalismin” kannattajista. Hän ja hänen kannattajansa ovat avoimesti esittäneet, että mitä enemmän rikkaiden rikastumisen esteitä poistetaan, sitä enemmän lisääntyvät kasvavien investointien ja rahan muun kierron ansiosta myös köyhemmän väestön työ ja vauraus (ks. esim. Sowell 2012).

Eräissä muodoissaan tätä oletusta toistetaan menestyskirjallisuuden katkelmissa, joissa menestyvistä yrittäjäyksilöistä rakennetaan sankareita, jotka ovat motivoituneita auttamaan muita ja jakamaan vaurauttaan, koska menestyminen tekee heistä kiitollisia kanssaeläjilleen (Sarastuo 1996, 65). Reaalimaailman esimerkit ovat kuitenkin toistuvasti osoittaneet, että menestyneimmät eivät olekaan varauksetonta apua ja ymmärrystä tihkuvia ”superyksilöitä”, vaan näkevät itsensä muita ylemmäksi ja enemmän tai vähemmän suoraan halveksivat itseään alemmaksi katsoimiensa elämän- ja ajattelutapoja (vrt. esim. Ydhake 2014).

Edellä kuvattu pisaravaikutus ja siihen kytkeytyvä egoismi ovat nykyajan sosiaalidarwinismia, joka on lisääntynyt rinnan yrittäjyyspuheen kanssa. Kuten useimmissa ”perinteisissä” sosiaalidarwinismin ilmentymissä, sen nykyisessä muodossa ei ole kyse ensisijaisesti rotuun, kulttuuriin tai seksuaalisuuteen perustuvista arvotuksista, vaikka ne toisinaan yhä liitetäänkin siihen. Nykyiselle sosiaalidarwinismille on ennen kaikkea tyypillistä nähdä yhteiskunta taloudellisen olemassaolon taistelulenttänä, jonka moottorina ovat egoistiset, taloudelliset intressit ja resurssina tai voittoina niihin kytkeytyvät asemat. Taistelussa vahvin lopulta ja vääjäämättä alistaa heikomman luonnon lakien mukaisesti. Panoksena taistelussa on subjektiviteetti ja sen hyväksyntä ja tunnustaminen – monille myös itse elämä. Ajatus luonnonvalinnasta oikeuttaa nykysosiaalidarwinismissa yksilön jättämisen oman onnensa nojaan, hyvässä ja pahassa. Vähäosaisen auttamiselle ei ole tässä kuviossa välttämätöntä yhteiskunnallista velvoitetta, koska kyse on luonnonvalinnasta kamppailussa, jossa kaikilla on samat vapaudet, oikeudet ja mahdollisuudet. (Harvey 2008, 191–192)

Kuten esimerkiksi Nikolas Rose (1992; 1999, 64; ks. myös Miller & Rose 1989; 2010) on todennut, uusliberalismin ihannekansalaisuus rakentuu vahvasti vapauden ja autonomian arvojen varaan. Yrittäjyyden ylistämiseen kuuluukin tässä hengessä vahva yksilön vapauden ja autonomian korostaminen (vrt. esim. Kuperkeikka 2012; Suomen yrittäjät 2014). Kyse ei kuitenkaan ole mistä tahansa vapaudesta tai millaisesta vain omaehtoisuudesta, vaan tietynlaisesta, varsin elitistisestä ja ylhäältä annettusta vapauden tai omaehtoisuuden muodosta. Se ei ole rakennettu rajoittamattomista yksilöllistä mahdollisuuksista tai itsestä lähtevästä elämän halluutotosta. Kyse on enemmänkin riittävän hyvinvoinnin ja pakotetun taloudellisen itsevastuun velvollisuusvapaudesta. Sille on tyypillistä vapautteen kykenevän

yksilön valinnanvapaus, joka on velvollisuutta tehdä valintoja annetuista, rajatuista ja ohjatuista vaihtoehdoista (Rose 1999, 84). Siihen myös sisältyy ”yhdysvaltalaisen mallin” mukainen valitsemisen vastuu: kun yksilö on valintansa tehnyt, hän kantaa yksin vastuun sen kaikenlaisista seurauksista. Tämä vastuu vahvistetaan ja tunnustetaan erilaisin sopimuksin, jotka taas vapauttavat muut osapuolet vastuista. Jokainen on oman onnensa seppä – vapauden valinnoissa ja valinnanvapauksissakin. ”Elitististä” tästä tekee juuri se, että kyseessä ei ole kaikkien oikeus tai mahdollisuus, vaan ainoastaan niiden, jotka osoittavat kykenevänsä siihen erilaisten sopimusten, performatiivien tai ansioitumisten kautta.

Millaista sitten on toimia menestyksestä yritteliäisyyttä korostavassa työelämässä? Menestyskirjallisuuden varauksettoman positiiviset lupaukset jäävät usean kohdalla lunastamatta ja yrittäjyyden eetoksen sisäistämisestä huolimatta oravanyöpyrään uupuu moni potentiaalinen menestyjä (Siltala 2004). Menestyvään yrittäjäkansalaisuuteen liittyvät jatkuva suorittaminen ja venyminen, ja toisinaan myös itsesyyllisyys, kun todellisuus ei vastaakaan ulkoisia ja sisäisiä odotuksia. Kuten olen maininnut, yrittäjäkansalaisuuteen kuuluvat monet ’neuroottisen kansalaisuuden’ (Isin 2004; Saastamoinen 2010) piirteet, sillä yrittäjyyden eetoksen siirtäminen yksilöihin perustuu osittain siihen, että se rakentaa heidän ja työelämän välille neuroottisen suhteen. Yritteliäitä yksilöitä ajavat jaksamaan ja eteenpäin pelot ja epävarmuudet. Samalla niistä tulee myös työelämässä tapahtuvan yksilön hallinnan keskeisiä elementtejä. Yhteiskunnassamme onkin loputtoman suorittamisen kuormittamien yritteliäiden yksilöiden romahdustarinoita nykyisin enemmän kuin koskaan. Työikäisellä väestöllä on selvästi enemmän työhön liittyviä jaksamisen ja mielenterveyden ongelmia kuin koskaan aikaisemmin. Joka neljäs työntekijä kertoi vuonna 2011 kärsivänsä vähintään ajoittaisesta työuupumuksesta (Työ- ja elinkeinoministeriö 2012). Sairauspäivärahopäiviä kertyi mielenterveydellisten ongelmien vuoksi vuonna 2011 Suomessa yhteensä noin kaksi ja puoli miljoonaa. Se on yli 20 % enemmän kuin kymmenen vuotta aiemmin (emt.).

Neuroottisuuden yksi piirre on tässä yhteydessä se, että työntekijöillä on fetisistinen suhde työhönsä: yhtäältä siitä pidetään ja siihen sitoudutaan voimakkaasti, mutta toisaalta sen koetaan hallitsevan liiaksi koko elämää ja sen sijaan haluttaisiin elämään enemmän hiljaisuuden, kiireettömyyden ja sosiaalisen yhdessäolon hetkiä. Työ kiinnostaa keskiluokkaa enemmän kuin koskaan, ja se koetaan monella tavalla mielekkäämmäksi kuin aiemmin, mutta samalla siihen liitetään muun ajan vähetessä ja työmarkkinoiden kilpailun koveudessa ahdistusta tuottavia tekijöitä monin verroin enemmän kuin koskaan ennen. (Ks. myös Vähämäki 2003.)

”Vuodenvaihteessa 2013 rupesin olemaan todella väsynyt päivittäin ja mäsennustakin oli lievästi ilmassa. Tuntui epätodelliselta, että viikonlopun aikaessa en muistanut mitä olin viikolla tehnyt jos en kalenterista sitä tarkistanut. Kohtauksia tuli useammin ja rajumpina. Rauhoittavia popsin tuolloin jo aika paljon. Pidän maaliskuun aikana kesälomani: 3 viikkoa lomaa. Lähdimme perheen kanssa matkoille ja toivoin mielessäni tämän auttavan, haaveilin ”nollaavani koneiston” lepäämällä. Lomalla huomasin kuitenkin olevani

entistä väsyneempi, pahantuulisempi ja haluttomampi kaikkeen. Tunsin, että olen väärässä paikassa ja paikkani olisi olla töissä. Niinpä salaa lomalla töitä teinkin. Lomalta palattuani olin todella lopussa. Kohtaukset rupesivat haittaamaan työntekoa lähes päivittäin. Silti mentiin eteenpäin hampaat irvessä ja rauhoittavia popsien. Enhän minä yrittäjänä voinut sairastaa tai olla väsynyt...” (AperDude 2014.)

Yllä oleva lainaus on erään yksinyrittäjän väsähtämiskertomuksesta. Niitä on alkanut ilmestyä Facebook-seinille ja blogeihin entistä enemmän, sarasvuomaisten sankaritarinoiden rinnalle. Muutamien näytettyä esimerkkiä yhä useampi väsynyt yksinyrittäjä on tullut kaapista. Kirjoituksista onkin alkanut pikkuhiljaa kehittyä uusi kollektiivinen terapiamuoto, sillä niiden kommenttiraidat pursuavat osanottoja, myötätunnon osoituksia ja samastumistarinoita. Riskinä tässä on, että kiireen, ahdistuksen ja uupumuksen tarinallistamisesta tulee uusi ‘päänsisäisen itsensä korjaamisen’ muoto, kuten yritysvalmennukseen valjastetusta joogasta ja mindfullnessista. Näin tarinallistaminen ja kokemusten jakaminen saattaa kääntyä *yksilöllisen muutostarpeen* uusintamiseksi rakenteiden ja käytäntöjen muutostarpeen sijaan. Pahanolon julkisesta ja kollektiivisesta käsittelystä tulee näin uusi kestämissen tai sietämisen ‘minä- tekniikka’.

Edellä mainitut ‘neuroottisen yrittäjäkansalaisuuden’ piirteet ovat tuttuja monille freelancer-työtä tekeville ja yksinyrittäjille. Yksi yrittäjyyden niistä puolista, joita harvoin sitä masinoivissa puheenvuoroissa otetaan esille, on yrittämisen pakko ja ehdottomuus. Vaikka yrittäjyyden suosio työelämävaihtoehtona onkin kyselyiden ja tutkimusten mukaan lisääntynyt nuorten keskuudessa (Paakkunainen 2007), on sen todellinen lisääntyminen ollut Suomessa hyvin vähäistä. Joka viides suomalainen katsoo omaavansa mahdollisuuksia ryhtyä yrittäjäksi. Vielä vähäisempää on yrittäjäksi ryhtyminen. Vain kuusi prosenttia työikäisestä aikuisväestöstä perustaa vuosittain aktiivisesti yritystä. (Stenholm ym. 2013.) Näistä melko pienistä prosenttiluvuista huolimatta yksinyrittäjien ja freelancereiden määrä on tasaisesti kasvanut viime vuosina. Vuonna 2000 heitä oli 6,5 prosenttia työllisestä työvoimasta. Vastaava prosentti oli 7,1 vuonna 2010. 2010-luvulla heidän osuutensa on kasvanut nopeammin. Kasvun uskotaan edelleen jatkuvan. (Pärnänen & Sutela 2011.) Epätyypillistä työtä tutkivat puhuvat freelancer- ja yksinyrittäjien kohdalla usein ‘pakkoyrittäjyydestä’, ‘näennäisyrittäjyydestä’ (esim. Mölsä 2012; Palmroos 2011; Suoranta 2011) tai ‘vastentahtoisesta yrittäjyydestä’ (esim. Kautonen 2007). Tällaiseksi yrittäjyys määritellään silloin, kun sellaiseksi ryhtyvällä henkilöllä ei ole muuta työllistymismahdollisuutta, vaikka hän haluaisikin työllistyä jotenkin muutoin kuin ryhtymällä yrittäjäksi. Pakkoyrittäjiä oli vuonna 2007 yrittäjistä noin 10 prosenttia (Kautonen 2007, 6). Pakkoyrittäjyyden eetos on lähtökohtaisesti ristiriitainen: yhtäältä vaaditaan vahvaa sitoutumista sekä elämän- ja riskinhallintaa, mutta toisaalta yksilöltä yleensä tällaisissa tapauksissa lähtökohtaisesti puuttuu halu asettaa itsensä täysin peliin. Tutkimukset osoittavat, että pakko- tai vastentahtoiset yrittäjät kokevat ahdistusta ja tyytymättömyyttä työhönsä liittyvistä ongelmista muita yrittäjiä herkemmin (Kantola & Kautonen 2007, 53–110).

Yksi yrittäjyyden eetoksen sivutuotteista on kuuliainen, ylhäältä annettuihin periaatteisiin ja päämääriin sitoutunut kansalainen. Vaikka yrittäjyyttä ylistävä puhunta osin rakentuukin lausumista, joissa korostetaan yrittelijään yksilön kykyä kriittiseen itsenäiseen ajatteluun ja reflektioon, on kriittisyys rajoittunutta. Kun sipulista kuorii kerroksia, voi huomata, että se tarkoittaa pitkälti kriittisyyttä niitä asioita kohtaan, joiden problematisointiin yrittäjyyden puhe- ja ajattelutapa nojaa: tulonsiirtoja, korkeaa verotusta, julkista sektoria, säänneltyä finanssipolitiikkaa, yksilön laiskuutta ja muita ”kilpailukykyä syöviä” tekijöitä. Kieltäytyminen ylhäältä annetusta yritteliäisyydestä tai yrittäjyyden periaatteiden kiistäminen nähdään eetoksen puhetavassa vastarinnan tai kriittisyyden sijaan ymmärtämättömyytenä, laiskuutena tai tyhmyytenä. Aidon kriittisyyden sijaan normaalin yritteliään subjektin on alistuttava sen organisaation taloudellisiin tavoitteisiin ja omistajien intresseihin, jolle hän yritteliäisyyttään myy. Toisinaan se tarkoittaa pitkän päivän pyyteetöntä painamista yhtiön liikevoiton tekemiseksi tai projektin aikataulussa pysymiseksi, toisinaan taas esimerkiksi irtisanomisen hyväksymistä ”elämänsä mahdollisuutena”. (Keskitalo-Foley 2010, 24; Rose 1999; Saastamoinen 2010, 233–238; vrt. Pyykkönen 2014)

Yksi yrittäjähenkisyyden ja -eetoksen harvoin esiin nostettu ominaisuus on se, että sen vakiinnuttaminen kulkee käsi kädessä uudenlaisen kontrolloinnin muotojen ja niin sanotun ’autoritaarisen liberalismiin’ (Dean 2002; 2007, 108–130) vahvistumisen kanssa. Yksi – liberalistisille lupauksille ja tavoitteille varsin vastakkainen – esimerkki on entistä voimakkaampi tarkkailu- ja rangaistusmenetelmien käyttö sosiaalisen huono-osaisuuden hallinnoinnissa. Samaan aikaan kun ”vapauten kykenevän” keski- ja yläluokan autonomia on laajentunut monilla mittareilla mitattuna, on se köyhimpien keskuudessa kaventunut niin vankeustuomioiden ja muiden rangaistusten lisääntyttyä kuin vastikkeellisiin sosiaalietuuksiin kuuluvien velvollisuuksien ja tarkkailun muotojenkin yleistyttyä (Wacquant 2013). Samanaikaisesti kuitenkin myös ”vapaampien” kontrollointi on lisääntynyt erilaisten tietoteknisten sovellusten, kuten kameroiden, luottokorttien, liikkeiden jäsenkorttien, elektronisten tunnisteiden ja biotunnisteiden ansiosta (vrt. Dean 1999, 205–220; Deleuze 2004, 118–125; Lippert 2010). Eräs esimerkki mielen ja ruumiin kontrolloinnin lisääntymisestä on myös genetiikan käyttö inhimillisten ominaisuuksien selittämässä, valikoimisessa ja parantamisessa. Viiden viime vuoden aikana geneetikot ovat pyrkineet löytämään alkoholismia ja työttömyyttä aiheuttavia geenejä. Tämänkaltaisten geenitutkimusten päämääristä ja tavoitteista ei voi vielä tehdä pitkälle meneviä johtopäätöksiä, mutta epäilemättä tarkoitus on vaikuttaa tiettyjen ihmisten perimään niin, että heitä autetaan pysymään erossa huonoista elämäntavoista ja, jos mahdollista, koko huono-osaisuudesta.

Yksi ilmiselvä mutta harvoin tietoisesti esiin nostettu seuraus yrittäjyyden puhe- ja ajattelutavan valta-asemaistumisesta on käsitys epäyritteliäiden ”luusereiden” ja ”hylkiöiden” luokasta, johon menestyjät peilaavat identiteettiään. Luusereista puhutaan harvoin konkreettisenä ryhmänä, mutta menestyskirjallisuus vilisee esimerkkejä siitä, heidän olemassaolonsa tunnustetaan, vähintäänkin jonkinlaisena sosiaalisena kategoriana ja sille tyyppillisenä subjektiviteetin muotona.

Esimerkiksi Sarasvuo (1996,153–155) kehottaa jokaista menestymään aikovaa valikoimaan tuttavansa huolella, jotta sosiaaliseen piiriin ei kuuluisi positiivisuutta syöviä negatiivista energiaa levittäviä henkilöitä eli niitä, jotka eivät halua ahkerasti etsiä menestymisen avaimia eivätkä näin ollen osaa olla onnellisia. Lisäksi hän ja esimerkiksi Timo Ylä-Soininmäki (2006) varoittavat ajattelemasta negatiivisia ajatuksia ja antautumasta niiden valtaan. Jos näin pääsee käymään, on ihmisen vaarana suistua häviäjien ryhmään. Yrittäjyyden ja yritteliäisyyden rakentuessa normeiksi ja tavoitelluiksi elämänmuodoiksi, eri tavoin määritellystä ei-yritteliästä luuseriudesta tulee sen vastinpari, 'merkityksellinen toinen'. Niiden, jotka eivät menestyvään yrittäjyyteen syystä tai toisesta kykene, tulee kantaa itse ristinsä syrjäytymisestään, sillä "onni on itsestä kiinni". Kun erinomaisuudesta tulee yleisesti jaettu henkilökohtainen laatukriteeri, tulee siitä myös osa sosiaalista erottelujärjestelmää (vrt. Keskitalo-Foley ym. 2010, 21–22).

Yrittäjähenkisyyden valtavirtaistumisen rinnalla on tapahtunut julkisen järjestelmän välittämien solidaarisuusrakenteiden ja -käytäntöjen murros. Kun hyvinvointijärjestelmä hiljalleen muuttuu kannustavaksi ja yrittäjähenkisyyteen liittyvä yksilön vastuu valtaa alaa, tulee universaalien vakuutusten rinnalle – ja osin sijaankin – käyttöön yksityisiä vakuutuksia. Noin 700 000 suomalaisella on jo nyt yksityinen eläkevakuutus yleisen eläkevakuutuksen lisäksi (Liukko 2013, 232, 240). Esimerkiksi vielä vuonna 2008 noin 75 000 suomalaisista aloitti vapaaehtoisen eläkesäästämisen yleisen eläkevakuutuksen rinnalle (emt., 240; Turun Sanomat 15.7.2011). Yksityisten eläkevakuutusten ottamisen suosio romahti vuoden 2009 verouudistuksessa, mutta niiden määrän odotetaan jälleen kasvavan, kun Alexander Stubbin hallitus sai syksyllä 2014 läpi ajamansa eläkeuudistuksen, jossa eläkeikää nostetaan 65 vuoteen. Eräs nopeimmin kasvava yksityisvakuuttamisen alue on sairausvakuutukset. Vuoden 2011 lopussa 887 000 henkilöllä oli sellainen. Näistä noin puolet oli lasten vakuutuksia. (Liukko 2013, 232). Yhtenä merkinä perinteisten solidaarisuustekijöiden rapautumisesta voidaan pitää riippumattomien työttömyysvakuutusten yleistymistä. Suomen suurimman yksityisen työttömyyskassan, Yleisen työttömyyskassan (YTK) eli ns. Loimaan kassan, jäsenmäärä kohosi lähes 225 000 vuonna 2012 (YTK 2013).

Itse maksetut vapaaehtoiset maksut ovat tuttuja nimenomaan yrittäjien ja yrittäjyyden maailmasta. Yhteiskunnan tasolla muutos tarkoittaa valtion välittämän kollektiivisen solidaarisuuden ja vastuunkannon vähittäistä korvautumista yhteisöjen ja ennen kaikkea yksilöiden itsensä vastuunkannolla. Laajentuessaan yleiseksi käytännöksi yksityiset vakuutukset vääjäämättä rapauttavat kollektiivisen solidaarisuuden perusrakenteita ja -käytäntöjä tarjoamatta kuitenkaan tilalle mitään yhteiskunnallisen tason solidaarisuusmekanismia, johon liittyisi tasa-arvon ja oikeudenmukaisuuden periaatteita.

Viimeisin yrittäjyyden ylistyksen sivuvaikutus, jonka haluan tässä nostaa esiin, liittyy ympäristön tilaan. Kilpailukyky-yhteiskunnan yrittäjyyspuheen keskeinen ponsi ja elementti on vaatimus jatkuvasta talouskasvusta. Nykyisten kulutustottumusten, energiantuotantomuotojen sekä matkustus- ja tavaramäärien tilanteessa talouskasvu on kuitenkin ratkaisemattomassa ristiriidassa ympäristön hyvinvoin-

nin kanssa (Lähde 2013). Yrittäjyyttä ylistävässä puheessa tai toiminnassa ei suoraan huomioida sitä, miten suuri osa yrittäjyydestä – tarkoittipa se liiketoimintaa tai kansalaisuuteen liittyvää itsesuhdetta – ja siihen sisältyvästä kuluttamisesta on ympäristön kannalta haitallista. Sen sijaan yrittäjäkansalaisuus perustuu talouskasvun ja kilpailukyvyyn arvojen ja tavoitteiden yleiselle hyväksymiselle. Konformistinen kuluttaja tai työntekijä ei mieti, mitä yrityksen tai organisaation toiminta aiheuttaa ympäristölle, vaan sitä, miten se palvelee hänen itsensä, liikkeenjohdon, sijoittajien tai kansantalouden etua. Tämä on havaittavissa esimerkiksi kuuntelemalla metsä- tai kaivosteollisuuden puolestapuhujia. Kriittiselle suhtautumiselle ei ole sijaa, koska se ei palvele jatkuvaa talouskasvua, eikä asioiden, luonnon, ideoiden, ihmisten ja sosiaalisten suhteiden välineellistämistä organisatorisen, alueellisen tai valtiollisen kilpailukyvyyn tarpeisiin. Egoistinen itsesuhde, jonka tavoite on menestyminen yrittämisen kautta, ei yksinkertaisesti voi huomioida ympäristöä tai ympäristötekijöitä, jos ne asettuvat menestymisen tielle. Suuri kysymys kuuluukin: voiko kansalaisuussubjektiviteetti rakentua ensisijaisesti taloudellisten arvojen ja rationaalisuuksien varaan aikana, jolloin kestävämmät ympäristöä koskevat ratkaisut eivät ainoastaan ole välttämättömiä, vaan pakollisia?

* * * * *

Edellä kuvatut ongelmat ovat osa niitä yrittäjyyden eetoksen puhetapoja, ajattelumalleja ja käytäntöjä, joita olen edellisissä luvuissa kuvannut. Tulee muistaa, että ne ovat ikään kuin ongelmien ideaalityyppejä. Ne eivät nouse käytännössä esiin aina edellä kuvatulla tavalla tai yhtäaikaisesti. Eivätkä ne nouse yhteiskuntakehityksessä esiin aina äänekkäästi tai edes välttämättä tunnistettavasti. Niiden osoittama tendenssi on kuitenkin havaittavissa yhteiskunnassa, ja se kulkee rinnakkain yksilöllistä menestymistä, egoismia ja uhrautumista korostavan yrittäjyyden eetoksen kanssa.

Toistan jälleen, ettei tarkoitukseni ole kiistää yrittäjyyden tai yritteliäisyyden merkitystä, vaan ennemminkin sanoa, että yllä kuvatun laiset haasteet tulisi pystyä huomioimaan mietittäessä, puhuttaessa ja elettäessä yrittäjhenkisyyttä. Vähintäänkin pitäisi pyrkiä luomaan organisaatioita, käytäntöjä ja malleja, joiden avulla pystytään ehkäisemään tai minimoimaan haittavaikutukset. Suotavaa olisi myös pohtia ja kehittää rinnakkaisia tai vaihtoehtoisia yhteiskunnallisia käytäntöjä, eetoksia ja kansalaisuussubjektiviteetteja. Esitän seuraavaksi tähän joitain ajattelu- ja toimintatapojen ituja.

Vaihtoehtoiset ideat ja käytännöt

Vaihtoehtoisia tapoja ajatella toimijuuden, yksilön ja yhteisön suhdetta

Kun etsimme vaihtoehtoja uusliberalistiselle yhteiskuntakehitykselle, jonka keskiössä ovat markkinat, kilpailukyky ja yksilöllinen pärjääminen, on lähdettävä liikkeelle vaihtoehdoista sosiaalidarwinismia ja liberalismia yhdistelevälle paradigmalle. Yksi perusta sellaiselle löytyy ajattelutavasta, jonka idut ovat versoneet niin hyvinvointivaltiossa ja kansalaisyhteiskunnan kollektivismissa kuin yhteisötaloudellisissa hankkeissa, yhteiskunnallisissa liikkeissä ja alakulttuureissa. 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa vaikuttanut venäläinen maantieteilijä ja anarkisti Pjotr Kropotkin kutsui sitä 'keskinäiseksi avuksi'. Suuntausta on nimetty myös mutualismiksi.

Mutualismin juuret ovat ranskalaisen varhaissozialistin ja anarkistin, Pierre-Joseph Proudhonin, talousajattelussa. Proudhon (esim. 1996) näkee työntekijällä olevan täydet oikeudet työnsä tulosten omistamiseen. Hän katsoo, että parhaiten tämä saavutetaan joko työntekijöiden yksityisrittäjäyden tai työntekijöiden omien yhdistysten omistuksen kautta, joissa jokainen työskentelee yhdistyksen muodostamalle organisaatiolle. Tällaisia yhdistyksiä toimi Proudhonin elinaikana (1809–1865) varsin paljon Ranskassa, erityisesti Lyonissa. Niistä Proudhon sai idean talousteorian kehittämiseen. Proudhonin mutualistisessa järjestelmässä jokainen saisi palkkansa suoraan työnsä tuotteen myynnistä. Proudhon näkee markkinatalouden luonnollisena ihmisten keskinäisen vaihdon kehyksenä, mutta sen ei tulisi perustua yksityisomistuksen kautta saavutettuun omaisuuteen, vaan henkilökohtaiseen omaisuuteen. Tässä puitteissa myös kilpailu tulisi sallia, jolloin kysyntä ja tarjonta muodostuisivat jokaisen todellisen työpanoksen ja varallisuuden mukaisesti. Toisen työn omistamista Proudhonin ajattelema järjestelmä ei salli. Mutualistisessa tuotannossa työntekijät omistavat yritykset yhdessä ja kunkin työstä kertyvä voitto jaetaan työpanoksen mukaan tekijälle itselleen. (Backer 1978; Swartz 1927; Woodcock 1996.)

Mutualismi ulottuu Proudhonilla talouspolitiikasta myös finanssipolitiikkaan. Hänen tavoitteenaan olivat työntekijöiden omat pankit, jotka rahoittaisivat erittäin pienikorkoisin lainoin heidän työhönsä ja henkilökohtaiseen elämäänsä liittyviä

investointeja. Proudhonin taloutta ja sosiaalista organisoitumista koskevassa ajattelussa kaiken lähtökohtana on yksilö ja tämän vapaus. Varhaisille liberalisteille ominaisesti hän näkee, että yksilöiden organisoituminen omien (taloudellisten) intressiensä mukaisesti johtaa lopulta mielekkäimpään yhteiskuntajärjestelmään. Useimmista klassisista liberalisteista poiketen hän ei kuitenkaan näe valtion olevan välttämätön välittäjä yksilöiden intressikamppailussa, vaan hänen mukaansa mutualistinen talous pystyy organisoitumaan ilman valtion "pakkovaltaa". (Backer 1978; Swartz 1927; Woodcock 1996.)

Yksilönvapauteen keskittyvän fokuksensa vuoksi Proudhonin kirjoitukset ovat myöhemmin inspiroineet erityisesti yksilönvapauksia korostavia anarkisteja ja libertaristeja (ks. esim. Carson 2007). Niillä on kuitenkin – erityisesti sekoituttuaan marxilaisiin ajatuksiin kollektiivisesta omistuksesta – ollut vaikutuksensa myös toimijuuden ja tekijyyden yhteisöllisyyttä korostaviin ajattelijoihin. Esimerkiksi Kropotkinin mutualismi perustuu osaltaan proudhonilaiseen talouskäsitykseen. Sen toimijäkäsitys poikkeaa perustavanlaatuisesti sosiaalidarwinismin tai liberalismiin vastaavasta: ihminen ei ole selviytynyt – eivätkä yhteiskunnat kehittyneet – ensisijaisesti yksilöiden kilpailun vuoksi, vaan yksilöiden tekemän yhteistyön ansiosta. Kropotkin ei kiellä yksilöiden välisen kilpailun olemassaoloa tai vaikuttavuutta, vaan pikemminkin varoo asettamasta sitä yhteistyön edelle tarkastellessaan yhteisöjen tai kokonaisten yhteiskuntien saavutuksia. Hän vasta-argumentoi aikansa sosiaalidarwinisteille, että jokaiseen ihmislajin kilpailuasetelmaan kuuluu hänen mukaansa enemmän tai vähemmän yhteistyötä ja että sosiaalisuus on luonnonlaki siinä missä kilpailukin. Tarkastellessaan luonnon monimutkaisimpia olioita ja niiden yhteiselämää, Kropotkin puhuu organismeista. Hän toteaa näiden kykenevän kaikkein edistyneimpiin älyn ja elämän muotoihin juuri yhteistoiminnan ansiosta. Kropotkinille organismi tarkoittaa 'monisoluista eliötä', 'elimistöä', sekä 'toimivaa elimellistä kokonaisuutta'. Hyödyntäen maantieteellisiä, luonnontieteellisiä ja antropologisia havaintojaan laajoilta kenttätyömatkoiltaan läpi Aasian ja Euroopan hän ulottaa organismin ajatuksen ihmisiin. Ihmisyksilö sinällään on Kropotkinin ajattelussa biologinen ja sosiaalinen organismi; ihminen muodostuu soluista, eliöistä ja elimistä, mutta on lisäksi ihmisenä – sosiaalisena eläimenä – täysin riippuvainen itsensä ulkopuolisista eliöistä eli toisista ihmisistä. Yhteisö puolestaan on ihmiseliöistä koostuva organismi eli jonkin päämäärän puolesta mahdollisimman hyvin toimivaksi pyrkivä elimellinen kokonaisuus. Kaikkein edistyneimmät yhteisöt ovat Kropotkinin mukaan niitä, jotka saavuttavat vähimmällä työllä eniten tavoiteltuja tuloksia. Sellaisia ovat hänen mukaansa ne, joissa ihmisten omaan valintaan ja autonomiaan perustuvaa yhteistoimintaa arvostetaan, harjoitetaan ja tuetaan eniten. (Kropotkin 2009; ks. myös Cahm 1989; Morris 2004.)

Kropotkinille yksilö on toimija ja tekijä ainoastaan suhteessa yhteisöön ja muihin ihmisiin. Tämän vuoksi yksilön hyvinvoinnin ja kehittymisen kannalta tärkeämpää on keskinäinen apu kuin keskinäinen kilpailu. Yksilökeskeisen talouden vaihtoehdoksi Kropotkin ajattelee organisoituja yhteisöjä, jotka takaavat yksilön vapauden mahdollisimman kattavasti, mutta samalla kollektivisoi toimijuuden, vastuun ja vallan. Esimerkiksi osuuskuntatoiminta, erilaiset kommuunit, asuina-

lueyhteisöt, talon- tai tehtaanvaltauksat sekä laajemmat ja pitkäikäisemmät köyhien väestöryhmien protestiliikkeet (esim. Meksikon Chiapasin zapatistat ja Oaxacan alkuperäiskansaliikkeet 1990- ja 2000-luvuilla) ovat sittemmin inspiroituneet kruptokinilaisesta mutualismista. Ne kaikki perustuvat pikemminkin yhteisyydelle, yhteistoiminnalle ja positiiviselle keskinäisriippuvuudelle kuin yksilö- ja omistuskaskeisyydelle. Palaan tämänkaltaisiin käytännön esimerkkeihin hieman myöhemmin. Ensin käsittelen vielä hieman yhteistä ja yhteisöllistä toimijuutta ideatasolla.

Monet yhteiskunnalliset ajattelijat ovat maailmanlaajuisen kapitalistisen markkinatalouden viimeisimmän kriisin aikana heränneet ideoimaan vaihtoehtoja tämän kirjan aiheena olevalle ”yrittäjyyskansalaisuuden talousjärjestykselle”. Esimerkiksi itävaltaiselle taloustieteilijälle ja kansalaisaktivistille Christian Felberille (2013) kapitalismin kriisissä on kysymys perustavanlaatuisesta talouden ja yhteiskunnan välisestä arvoriitidasta. ”Se voidaan ratkaista palkitsemalla ja edistämällä taloudessa samoja toimintatapoja ja arvoja, joille onnistuneet inhimilliset ja ekologiset suhteet perustuvat: luottamuksen rakentamista, toisten arvostamista, yhteistyötä, solidaarisuutta ja jakamista” (emt., 7). Felberin mukaan muutos edellyttää, että talouden arvojen tilalle kehityksen johtotähdiksi asetetaan inhimilliset arvot. Hän hahmottelee ’yhteishyvän taloutta’, jossa liikevoitto ei ole taloudellisen toiminnan päätarkoitus. Voiton tekemisen sijaan tarkoituksena on yhteishyvän lisääminen. Yhteishyvä tarkoittaa hänelle henkisten ja materiaalistien resurssien ja omaisuuden tasaista jakamista. Klassisin taloustieteen termein yhteishyvän talous perustuu (yhteisen) käyttöarvon lisäämiseen (yksityisen) vaihtoarvon sijaan. Muutoksessa on Felberin mukaan kysymys myös talouden mittareiden muuttamisesta; bruttokansantuotteen ja tuloslaskelmien sijaan menestystä tulisi mitata yhteishyvätuotteen ja yhteishyvälaskelmien avulla.

Yhdysvaltalais sosiologi Erik Olin-Wright on suunnannut katseensa kapitalismikritiikissään myös vaihtoehtoihin. Esimerkiksi kirjassaan *Envisioning Real Utopias* (Todellisia utopioita hahmottamassa) hän hahmottelee demokraattista kommunismia tai sosialismia – tai vähintäänkin tasa-arvoisempaa markkinataloutta – välttämättömäksi vaihtoehdoksi kriisiytyvälle kapitalismille. Lähtökohtana vaihtoehtojen etsinnälle Wriighthilla on Marxin materialistinen historiankäsitely eli oletus siitä, että talous- ja yhteiskuntahistoria etenevät kohti sosialismia ja kommunismia. Viimeaikainen finanssi- ja talouskriisi on Wrightille todistus tästä. En mene tässä tarkemmin Wrightin marxilaisiin taustoihin, vaan nostan esiin ennen kaikkea hänen ajatuksensa siitä, että vaihtoehdot ovat todellisia ja mahdollisia. Wright käsittelee politiikan alueella mahdollisuuksia lisätä suoraa demokratiaa ja kansalaisten osallisuutta edustuksellisessa demokratiassa. Talouden puolella hänen tarkastelussaan toistuvat erilaiset yhteisötalouden hankkeet ja kokeilut, kuten perustulo ja työosuuskunnat. Kaiken perustana ovat taloudellisen muutoksen puolesta toimivat kansalaislähtöiset yhteisölliset hankkeet, jotka edustavat Wrightille ’sosiaalista voimaantumista’. Wrightin mukaan hänen tarkoituksensa on saada talous sosiaalisen palvelukseen eikä päinvastoin, kuten tällä hetkellä hänen mukaansa on. Tavoitteena on sosiaalinen valtaistuminen (*social empowerment*). Tämän kirjan ydinteeman näkökulmasta Wrightin päämäärä on yksilön yrittäjyyden, uhrautumisen ja

ylivastuullistamisen sijaan kääntää katset kohti yhteisöjä taloudellisena voimana. (Wright 2010; 2012; 2013; ks. myös Hardt & Negri 2009.)

Esitettäessä kritiikkiä yksilökeskeistä taloutta ja yrittäjyyttä kohtaan on syytä huomioida käsitteet 'tekijyys' ja 'toimijuus'. Molemmat nousevat lähtökohtaisen yksilökeskeisyyden sijaan yhteisöstä, yhteisestä ja ei voittoon pyrkivästä vastavuoroisuudesta. Näiden käsitteiden näkökulmasta positiivista yhteisöllisyyttä syntyy tilanteissa, joissa tekeminen lähtee aidosti tekijän omasta halusta. Oleellista on myös, että tekijä, pyytjä tai kohde ei saa rahallista voittoa tai hyötyä eikä muillakaan mittareilla mitattuna toisia yhteisön jäseniä korkeampaa sosiaalista asemaa. Voitontavoittelun sijaan motiiveina tekijyydessä ovat yhteisöön kuuluvien tarpeet, halut, mielekkyys, mielenkiinto, omaehtoisuus, omavaltaisuus, turvallisuus ja toisinaan maailman tai yhteiskunnan muuttaminen. Tekijyyden sosiaalisuus korostuu erityisesti medioituvassa ja verkottuvassa maailmassa, jossa olemista ja toimintaa jatkuvasti kommunikoidaan muiden kanssa joko 'on-' tai 'offline'. (Harvie 2013, 18–23, 26–61; Livingston 2005, 62–90; Mäkinen 2013; Papacharissi 2011, 317; ks. myös Moilanen ym. 2014, 29–35).

Yksilöä ylikorostavaa tekijä-subjektiviteettia voidaan kritisoida myös ranskalaisen antropologin, politiikan tutkijan ja sosiologin Bruno Latourin toimija-verkkoteorian avulla. Myös Latourin keskeinen ajatus toimijuudesta on, että se on perustavanlaatuisesti yhteisöllistä ja yhteistä: toimijan – tai 'aktantin', kuten Latourin käyttämät *acteur* ja *actor* toisinaan suomennetaan – toiminta on mahdollista ja merkityksellistä ainoastaan tietyn verkon tai verkoston osana. Toimijat ovat toisin sanoen aina vähintään osaksi attribuoituja olioita eli heidän tekemisensä merkitys syntyy heille ulkoisten tekijöiden perusteella. Näitä ulkoisia tekijöitä ovat esimerkiksi muut ihmiset, toimintaympäristö, tilanne/hetki, toimintaan liittyvät välineet ja niin edelleen. Ulkoiset voimat ovat tärkeitä myös siksi, että ne liittyvät toimijaan jatkuvasti uusia toimintoja ja merkityksiä sekä muokkaavat vanhoja. Toimijaverkko ei koostu ainoastaan sosiaalisista ja inhimillisistä voimista, vaan myös ei-inhimillisestä ja "elottomasta" aineksesta, kuten luonnosta, koneista sekä työ- ja kulkuvälineistä. Kukin toimija voi toki pyrkiä olemaan itsekäs ja usein pyrkiikin, mutta lopulta hänen toimintamahdollisuutensa riippuu siitä yhteisöstä, jossa hän kulloinkin toimii. Latourin ajattelussa erilaisten prosessien lopputuotteet (esim. laki, tietokone, auto, taideteos, päästötodistus ja niin edelleen) ovat kaikki merkkejä siitä, että yhteistoiminta on välttämätöntä menestymisen kannalta. Yhteisöllisyys liittyy toimijuuteen myös siinä mielessä, että jostakusta voi tulla toimija vain jos hän kulkee yhteisön asettaman 'pakollisen kauttakulkupisteen' kautta ja tulee verkoston muiden toimijoiden ja välittäjien 'kääntämäksi'. Toisin sanoen yhteisön tai verkoston tulee hyväksyä joku tai jokin mukaansa ja "mankeloida" tästä erilaisten initiaattiorituaalien, seremonioiden ja merkityksenantojen avulla itselleen sopiva toimija. Uusien toimijoiden mukaantulosta johtuen itse yhteisökin on jatkuvassa muutoksen tilassa. Latour puhuukin entiteettimäisen yhteisön sijaan yhteisön jatkuvasta (uudelleen)muodostumisesta. (Latour 2005, 27–86, 247–262; Latour 2007; Callon & Latour 1981; Law 1986.)

Mitä sitten tarkoittaa edellisiin ajatuksiin lähtemättömästi liittyvä 'yhteinen'? Se viittaa erityisesti symmetriseen ja/tai horisontaaliseen yhteisyyteen ja yhteiseen eli tuttavallisen finglistisesti 'commonsiin'. Vaikka commonsissa on ensisijassa kyse käytännöistä ja toiminnasta, voidaan sitä tarkastella myös ajattelutapana tai eetoksena. Sellaisenakin sen lähtökohdat ovat kuitenkin käytännöllismateriaaliset: se on historiallisesti tarkoittanut kaikkea sitä, mitä ihmiset ovat käyttäneet yhteisesti ja yleensä ilman, että sitä on korvamerkitty kuuluvaksi kenellekään. Commonsia ovat olleet yhteiset metsästys-, kalastus-, viljely- ja laidunmaat, ilma, vesi, suuri osa kulttuuriperintöä ja niin edelleen. Commons on taloudellinen idea tai käsite, koska kyse on – erityisesti perinteisesti ollut – yhteisestä tai ilmaisesta resurssista elannon hankkimiseen. Pitkään nimittäin yleisesti ajateltiin yhteisen olevan yksityisen omistuksen korvaaja tai vaihtoehto yhteisöjen taloudellisena perustana. Commonsin idea elää yhä edelleen monissa maankäyttöä koskevissa käytännöissä aina jokamiehenoikeuksista ja yhteisistä harrastusalueista porojen laiduntamiseen. Yhteistä on julkisuudessa lähestytty nykyään erityisen paljon kulttuurin ja kommunikaation kehyksessä. Sen katsotaan periaatteena sopivan erityisesti kulttuuri-ilmausten tuottamiseen ja levittämiseen sekä esteettömään kommunikaatioon. (Hardt & Negri 2009; Jakonen ym. 2013; Linebaugh 2014; Neeson 1996; Ostrom ym. 1999; Rowe 2013; Schantz 2013.)

“Commonsit ovat kolmas omistusmuoto, joka eroaa niin yksityisestä kuin julkisesta omistuksesta. Käytännön yhteydestään riippuen ne voivat olla sekä uusyritysten kilpailuvallti että kapitalismin ylittävä solumuoto, joka rakentaa yhteiskuntaa yhteisen nimissä”. (Commons.fi 2012.)

Tärkeimmät yhteiset nimittäjät erilaisille commonseille ovat yhteishallinta ja yhdessä tekeminen. Toiminta perustuu yhteisten intressien tunnistamiselle ja työstämiselle sekä palvelujen tarjoamiselle avoimesti ja ilmaiseksi tai omakustannehintaan. Toiminnan peruseriaate on punkkulttuurista tuttu tee-se-itse, joka ei tarkoita yksilöllisiin intresseihin perustuvaa voitontavoittelua, vaan tekemistä ja elämästä päättämistä mahdollisimman pitkälle ilman markkina- tai valtiollisten toimijoiden puuttumista tai byrokratiaa synnyttäviä rakenteita. Commonsien idea teon subjektiivista poikkeaa perustavanlaatuisesti yksilöyrittäjyydestä: yhteisessä kukaan ei ole tekijä ilman muita sen enempää suhteessa taloudelliseen pärjäämiseen epävakaisissa oloissa kuin työn ja sen tulosten jakamiseen. Commons-talouden 'merkityksellinen toinen' ei ole potentiaalinen vihollinen tai joku, joka toiminnallaan syö muiden mahdollisia voittoja, vaan sellainen, jonka kanssa yhdessä tekemällä syntyy toimintaa, tuloksia ja lopulta myös tekijöiden identiteettiä. Kirjoitan commons-käytännöistä ja -toimintamuodoista tarkemmin seuraavassa alaluvussa.

Edellä mainittuja ideoita ja käsitteitä yhdistää ajatus siitä, mikä yhteisöä ensisijaisesti liimaa – tai minkä tulisi liimata sitä – yhteen: solidaarisuus. Sillä tarkoitan tässä ennen kaikkea tietyn yhteisön ihmisten välistä positiivista keskinäistä riippuvuutta, joka ilmenee yhteisvastuuna, yhteenkuuluvuuden tunteena ja empatiana. Sitä voi esiintyä tietyn ryhmän sisällä, mutta myös ryhmien välillä. Yhteistekemi-

sen, tekijyyden tai toimijuuden kontekstissa kyse on yleensä ryhmän tai yhteisön sisäisestä solidaarisuudesta. Kun solidaarisuutta käsitellään tässä kontekstissa on irtauduttava Ferdinand Tönniesin ja Auguste Comten tutkimuksissaan viittaamasta mutta Emilé Durkheimin tunnetuksi tekemästä jaottelusta mekaaniseen ja orgaaniseen solidaarisuuteen, koska se on jäykkä ja keinotekoinen. Yhdessä toimivaa tai yhteisyydestä ammentavaa toimijuutta ei ole järkevää kategorisoida tai arvottaa sen mukaan, kuinka yhdenmukainen yhteisö on sosiokulttuurisesti tai miten hyvin yhteisö pysyy koossa moninaisista aineksista huolimatta. Sen sijaan solidaarisuuden ydinmerkitys yhteisyyteen perustuvan toiminnan kannalta on se, että asioita tehdään tasa-arvon ja oikeudenmukaisuuden periaatteita noudattaen, tavoitteena niin yhteisön kuin siinä vaikuttavien yksilöidenkin etu. Keskeistä on myös se, että toiminnan kantimena on vähintään yhtä paljon toisista – esimerkiksi heikommassa sosioekonomisessa asemassa olevista – kuin itsestä huolehtiminen. (Laitinen & Pesäsi 2010; Lewis & Swinney 2008.)

Solidaarisuustalous on käsite, joka yhdistää commons- ja solidaarisuusajattelua talouden kehityksessä. Se on

”Latinalaisen Amerikan yhteiskunnallisissa kamppailuissa syntynyt aloite vaihtoehtoisen talouden rakentamiseksi. Solidaarisuustalouden tavoitteena on ylittää kapitalismi sekä kansa- tai valtiokeskeinen talousajattelu luomalla erilaisia elinvoimaisia yhteisöllisiä käytäntöjä aikapankeista ja vaihtopiireistä ekokyliin ja yhteiskunnallisiin yrityksiin. Solidaarisuustalouden missiona on kartoittaa jo olemassa olevia moniarvoisia, autonomisia, demokraattisia ja ekologisia taloudellisen yhteistyön muotoja niiden verkostoimiseksi ja kehittämiseksi.” (Commons.fi 2012.)

Solidaarisuustaloutta ovat esimerkiksi kaikki ne työn, ajan tai rahan kautta taloudellista arvoa luovat hankkeet, jotka noudattavat edellä mainittuja solidaarisuuden ja yhteisyyden periaatteita. Tästä käsitteellisestä näkökulmasta kilpailuun perustuva yrittäjäyksilöllisyys on vähintään näennäissolidaarista, usein jopa anti-solidaarista. Lähinnä meitä kaikkia oleva esimerkki solidaarisuustaloudesta on veronkeräyksen kautta tapahtuva julkinen tulonsiirtopoliittikka. Yhden viime vuosien tunnetuimmista solidaarisuustalouden puheenvuoroista on tarjonnut Thomas Piketty (2013). Hän on esittänyt globaalia varallisuusveroa, jolla jatkuvasti kasvavat voitot jaettaisiin nykyistä tasaisemmin niiden tuottajille ja niiden alueiden ihmisille, joilta oteuilla raaka-aineilla ne tuotetaan.

Toimintaa ja käytäntöjä

Valtajuokisuudessa yhteisyysajattelua syytetään usein haihattelusta, idealismista ja poliittisen realismin puutteesta. ”Keskinäisen toiminnan mallit eivät toimi käytännössä”, ”ihminen on luonnostaan itsekäs”, sanotaan. Vaihtoehtoisen, yhteisyyden tunnustavan toiminnan esimerkkejä ei kuitenkaan tarvitse lähteä etsimään jostain

hypoteettisesta tulevaisuuden ideaaliyhdistyksestä tai ”uuden yksilön” ihanteesta. Käytännön esimerkkejä mutualismista tänä päivänä ovat ensinnäkin erilaiset kollektiivit, joissa työtä ja sen tuloksia jaetaan. Tunnetuimpia niistä ovat erilaiset osuuskunnat.

Osuuskuntia ei ole Suomessa kovin paljon, ainoastaan noin 4 700. Se on alle prosentti kaikista Suomen yrityksistä. (Patentti- ja rekisterihallitus 2014.) Siitä huolimatta osuuskuntamalli on nosteessa. Niiden määrä on kasvanut kymmenessä viime vuodessa lähes 35 prosenttia (Patentti- ja rekisterihallitus 2012). Selkein syy osuuskuntien määrän lisääntymiseen on työelämän epävarmuuden lisääntymisestä. Varsinkin luovilla ja tietäalilla työskentelevät ovat hakeneet turvaa, jatkuvuutta ja mielekkyyttä työelämäänsä. Muita merkittäviä taustatekijöitä ovat julkisen sektorin alasajo ja palveluverkkojen harventuminen. Maaseudun laajakaista-, ruoka- ja vesiosuuskunnat kertovat itseorganisoitumisen tarpeesta palvelutuotannosta. Yksi selkeä syy niiden suosioon on myös niiden vakaudessa ja riskittömyydessä. Osuuskuntien konkurssit ovat suhteessa 29 kertaa harvinaisempia kuin osakeyhtiöiden konkurssit (Kaskinen 2009).

Osuustoiminta on demokraattista (yksi osakas, yksi ääni) yritystoimintaa, jonka tavoite on tuoda toimijoiden kyvyt yhteen mielekkäällä tavalla niin heidän oman varallisuutensa, elinkeinonharjoittamisensa ja jaksamisensa kuin asiakkaiden palvelemisenkin kannalta. Sosiaalinen tai aatteellinen perustarkoitus on yleensä osuuskunnissa liiketoimintatarkoitusta tärkeämpi. Mahdolliset voitot käytetään pääsääntöisesti osuuskunnan kehittämiseen tai jaetaan jäsenille osuuspääoman korkona tai ylimääräisenä palkkana. Osuustoiminnassa riskit ovat myös selkeästi yritystoimintaa pienemmät, sillä osakas menettää konkurssissa ainoastaan sijoittamansa osuismaksun. Kaikki osuuskunnat eivät keskity niissä toimivien osuustoimistajien työn tasaiseen jakamiseen ja sitoudu edistämään heidän yhteistoimintaansa, kuten esimerkiksi hankinta-, energia- ja suurimmat omistajaosuuskunnat. Tarkastelinkin tässä niiden sijaan niin sanottuja ’uusosuuskuntia’, jotka yleensä ovat välittömästi jäsentensä hallittavissa. (Moilanen ym. 2014.)

Uusosuuskunnat ovat malliesimerkki yhteistekemisestä ja kollektiivisesta toimijuudesta. Kuten yrityksetkin, useimmat niistä keskittyvät osakkaidensa tulonlähteiden turvaamiseen palveluja tai tuotteita myymällä. Osa osuuskunnista on selkeämmin aatteellisia, ja ne toimivat sosioekonomisten epäkohtien poistamiseksi, tietynlaisen yhteiskunnallisen muutoksen puolesta, ympäristökysymyksissä tai kestävämpää kulutusta edistäen. Yhteistä kaikille on ihmisten organisoitunut, omaehtoinen yhdessä toimiminen toinen toistaan tukien sekä taloudellisen tuoton tasainen jakaminen. Uusosuuskuntaa organisatorisena kokonaisuutena eivät ohjaa ensisijaisesti egoistiset intressit, vaan yksittäisen omistajan tilalle astuu omistajien ja toimijoiden kokonaisuus, joka vaikuttaa suoraan työn tekemisen ja myymisen mielekkyyteen ja luonteeseen. ”Liiketoiminta ei ole tärkeää itsessään, vaan sen tarkoituksena on palvelulla jäsenten hyvinvointia yhteisesti päätetyllä tavalla” (Moilanen ym. 2014, 13). Toimijat ovat organisaation kautta positiivisella tavalla riippuvaisia toinen toisistaan. Tuotteiden tai palvelujen menestyksekkäs myyminen edellyttää osaltaan kaikkien omaehtoista panosta. (Emt., 10–17, 116–120; Pättiniemi 2008.)

Hyvinvointivaltioon kuuluu monia ideoita, käytäntöjä ja toimintoja, joilla on selkeät yhtymäkohtansa edellä läpi käytyihin mutualismiin ja yhteisyyden ajatukseen, vaikka anarkismista inspiroitunutta mutualismia saattaisikin alkuun tuntua vieraalta sovittoa valtiolliseen järjestelmään. Tästä kertoo jo hyvinvointivaltion toinen suomalainen yleisnimikin, sosiaalivaltio. Hyvinvointivaltion peruserä on nimenomaan tulonsiirtojen avulla rakentaa turvaverkostoja jäsenilleen sekä solidaarisuuden siteitä ihmisten välille. Hyvinvointivaltion keskeinen tavoite on poistaa tai ainakin vähentää köyhyyttä ja sosiaalista eriarvoisuutta. Pohjoismainen, -niin kutsuttu sosialidemokraattinen hyvinvointivaltio on pyrkinyt tähän verraten korkean progressiivisen verotuksen avulla toteutetuun tulonsiirtoon. Verovaroin järjestetään yleishyödyllisiä palveluja, pidetään yllä infrastruktuuria ja tuetaan avustuksin vähävaraisia, työmarkkinoiden ulkopuolella olevia ja sairaita. Yhteisyyden ja solidaarisuuden kannalta merkittävin mekanismi hyvinvointivaltiossa onkin juuri tämä universaali lakisääteinen sosiaalivakuutus, koska se kiinnittää ihmisiä toisiinsa ja synnyttää käytännöllistä välittämistä. Olkoonkin, että solidaarisuus tällaisenaan on irrotettu kunkin yksilön välittömästä intentionalisesta toiminnasta. Kilpailukyky-yhteiskunnan itsen yrittäjyyteen ja egoistiseen sankaruuteen verrattuna se kuitenkin ruokkii ajatusta yhteisistä intresseistä, vastuusta ja avunannosta. (Esping-Andersen 1999; Kettunen 2001; Liukko 2013, 58–122, 218–256; ks. myös Kuusi 1961.)

Käsittelen tässä hyvinvointivaltiota nimenomaan sen pohjoismaisessa soveluksessaan. Olen samalla tietoinen siitä, että Pohjoismaiden välillä on periaatteellisia ja käytännöllisiä eroja, mutta niitä kuitenkin yhdistää muita malleja suurempi valtion rooli sosiaalivakuutuksen ja -palvelujen järjestämisessä sekä talouselämässä ylipäätään. Solidaarisuuden todellisen toteutumisen näkökulmasta pohjoismaisessa hyvinvointivaltiossa on löydetty universaalisuuspyrkimystensä ja kasvottomuutensa puolesta kritisoitavaa. Esimerkiksi vähemmistöjen oikeuksien on katsottu toisinaan toteutuvan kehnosti universalistisessa järjestelmässä, koska se ei tunnusta kulttuurisia erityistarpeita (Anttonen & Sipilä 2000, 85; Banting & Kymlicka 2006, 3–4, 11). Kansalaisten omaehtoisen yhteisyyden näkökulmasta järjestelmän on toisinaan myös arvioitu holhoavan heitä liikaa ja ehkäisevän heidän keskinäisten apuja palveluverkostojensa muodostumista (Hiilamo 2011; Trägårdh 2007). Erityisen paljon kritiikkiä hyvinvointivaltio on viime vuosina saanut siitä, että sen vastikkeeton avustusjärjestelmä passivoi kansalaisia suhteessa työntekoon sekä itsestä ja muista huolehtimiseen (Eriksson & Vogt 2012). Tällaista kritiikkiä ovat esittäneet erityisesti oikeistopuolueet ja talousliberalistit.

Hyvinvointivaltion kritiikistä huolimatta viime vuosina monet ovat myös alkaneet etsiä kilpailukyvyä ja yrittäjyyden ylistykselle uudelleen vaihtoehtoja keynesläisestä – tai siitä inspiroituneesta – talouskeskustelusta, jossa hyvinvointivaltion palvelurakenne nähdään sosiaalisena ja taloudellisena investointina (esim. Alaja & Suominen 2013; Järvensivu 2013; Korkman 2012; Sipilä 2011). Uusliberalismin tavoin tämän keskustelun argumentit rakentuvat taloudellisen rationaalisuuden varaan, mutta niissä otetaan eri näkökulman ja päädytään erilaisiin johtopäätöksiin. Perustavaa yrittäjyyden eetoskriittisen analyysin kannalta on erilainen

tapa nähdä kollektiivinen turva välttämättömäksi yksilön tuottavuudelle ja kansantaloudelle. Yksilöä ei pidä jättää yksin vastuuseen työttömyydestään tai vaille taloudellista tukea, koska se on paitsi tuhoisaa hänelle itselleen myös lopulta hyvin kallista koko yhteiskunnalle. Sen sijaan on taloudellisesti kannattavampaa antaa köyhälle yleiseen hintatasoon nähden kohtuullista tukea niin rahassa kuin palveluina, koska ne suoraan ja epäsuorasti uusintavat kansantalouden kivijalkaa eli ostovoimaa. ”Uuskeynesiläiselle” ajattelulle on varsin tyypillistä sosiaaliturvan, koulutuksen ja aktivoinnin liitto: uusliberalismin hengelle vastakkaisesti valtion ei pidä supistaa talouteen vaikuttavaa toimintaansa kansalaisten parissa, vaan uudistaa ja laajentaa sitä muuttaen sitä ihmisen omista haluista, tarpeista ja kyvyistä lähtevään, aktivoivampaan suuntaan. Tämän nähdään myös tukevan yhteiskunnan koossa pysymistä ja sosiaalista tasa-arvoa, joiden puolestaan katsotaan lisäävän yhteisyyttä ja yhteisvastuuta.

Niin sanotun ’sosiaalisen investoinnin paradigmassa’ (Sipilä 2011) keskeisessä asemassa on koulutus, jonka avulla ihmisille pyritään antamaan mahdollisuuksia sopeutua ja mukautua muutoksiin – niin uudelleen kouluttautumalla hädän hetkellä kuin antamalla etukäteen ja vastikkeettomasti henkisen pääoman valmiuksia. Tällä katsotaan olevan valtion taloudellista kestävyysvajetta ennaltaehkäisevä vaikutus, koska koulutetut ovat muita valmiimpia työllistämään itsensä ja luomaan työtä. Investoinnilla on paradigmassa haluttu edistää myös tutkimusta ja tuotekehittelyä; puhe innovatiivisesta tutkimuksesta ja yliopistojen kolmannesta tehtävästä onkin osin perua sosiaalisen investoinnin paradigmasta. Keskeistä tässä ennaltaehkäisemiseen perustuvassa investoinnissa on kasvatustyöhön ja koulutukseen panostaminen. Julkisten panostusten ja kustannusten hyötyjä pyritään mallissa laskemaan nykyiselle kvartaalilaskuopille vaihtoehtoisesti pitkillä aikaväleillä. ”Kustannusten kasautuminen pitkällä aikavälillä merkitsee sitä, että vaikka syrjäytymisen torjunta ei aina onnistu, investointi antaa silti erinomaisen tuoton” (emt., 363).

Sosiaalisen investoinnin paradigman suomalaisiin ajattelijoihin voidaan laskea myös Sixten Korkman, joka teoksessaan *Talous ja utopia* (2012) puolustaa hyvinvointivaltiota. Hän sanoo sen olevan solidaarisuusperiaatteidensa lisäksi taloudellisestikin tehokkain tapa järjestää palvelutuotanto ja sosiaalivakuutus. Hän ei usko uusliberalististen ajittelijoiden oppeihin ”vapaasta taloudesta”, joka hänen ja monien muiden (esim. Eskelinen & Bruun 2012; Harvey 2008; Quiggin 2014; Siltala 2004) mukaan on aiheuttanut ennennäkemättömiä tappioita valtioille, paisuttanut niiden byrokratiaa sekä muodostunut uudeksi puolijumalalliseksi ja monilta osin hallitsemattomaksi Leviathaniksi. Kriitikoiden mukaan tällaiselle itseään toteuttavalle ”tuhokoneelle” on edullista tai jopa välttämätöntä, että yrittäjyyden eetosta viljellään kansalaisten keskuudessa. Tällä tavoin kansalaiset saadaan vähitellen hyväksymään tietyt talouden lainalaisuudet ja kantamaan entistä suurempaa kokonaistaloudellista vastuuta. Kansalaisten vastuullistamisen ansiosta vapautuvat valtion taloudelliset resurssit tulee puolestaan kohdentaa rahoituslaitosten ja yritysten toiminnan tukemiseen, mikä esitetään välttämättömänä työllisyyden parantamiseksi (esim. Elinkeinoelämän keskusliitto 2014a). ”Keynesläisessä yrittäjyyspuheessa” yksilöiden liiallisen taloudellisen vastuullistamisen ei katsota olevaan

kannattavaa valtion taloudenpidon kannalta, vaan pikemminkin liian riskialtista. Sen sijaan keynesläiset sosiaalisen investoinnin kannattajat katsovat, että universaali, kaikkia kansalaisia ainakin periaatteessa koskettava tuki on kustannustehokkain muoto pitää aidot palkkatyömarkkinat käynnissä ja näin taata kaikille mielekästä ja taloudellisesti tuloksellista tekemistä.

Hyvinvointivaltion uudelleenrakentamiseen liittyy myös tämän tekstin kannalta merkittäviä "alakeskusteluja". Yksi uusliberalistisen yrittäjyyden ylistyksen vastustamisen keskeisimmistä ilmauksista on viime vuosina ollut puhe perustulosta tai kansalaispalkasta. Perustulokeskustelu kävi Suomessa kiihkeänä keväällä 2012. Monet toivoivat siitä keskeistä vaaliteemaa vuoden 2012 kunnallisvaaleihin. Näin ei kuitenkaan tapahtunut, mutta teema nousi kiitettävästi esiin valtamedioissa ja ainakin jossain määrin kaiken kansan tietoisuuteen.

Perustulon idea on, että kaikille valtion kansalaisille – tai sen muutoin määritellyille jäsenille – maksetaan säännöllisesti tietty summa toimeentuloa. Se maksetaan riippumatta muista tuloista ja maksajana on valtio tai jokin toinen julkisyhteisö. Perustulolla pyritään takaamaan kaikille peruselintulo. Perustulon puolestapuhujat ovat korostaneet, että jälkiteollisessa yhteiskunnassa tarvitaan uudenlaisia peruselintulojärjestelmiä, jotka mahdollistavat ihmisten toimimisen ja selviämisen työsuhteiden hetkittäisyyden ja epävarmuuden keskellä. Perustulosta onkin pyritty muovaamaan tuloa suhdanneherkillä ja epävarmoilla toimialoilla työskenteleville, yksityisyrittäjille ja freelancereille, joiden kuukausittainen palkka voi vaihdella suuresti. Yhtenä puolustusargumenttina on käytetty sitäkin, että perustulo vähentäisi oleellisesti työttömyys- ja sosiaaliturvan varassa olevien pakotettua "luokkuserffailua" sekä perusturvaan liittyvää byrokratiaa. Sen on näin muodoin toivottu myös joustavoittavan työttömyysturvan ja työn yhteensovittamista eli vähentävän niin sanottuja työn kannustinloukkuja. Laskutavasta riippuen perustulon kustannukset on suunniteltu katettavan joko nykyisen sosiaaliturkibyrokraatian ja -maksujen säästöillä tai lisärahoitusta tarvittaessa, korottamalla ansio- ja pääomatulojen sekä rahoitusmarkkinoiden verotusta. (Korhonen ym. 2009, 88–105; Perkiö & Suopanki 2012.)

Perustulon toteutuksesta on olemassa monia eri näkemyksiä. Jotkut kannattavat vastikkeetonta perustuloa. Toiset taas pelkäävät sen ruokkivan "vapaamatkustamista" ja kannattavat erilaisia vastikkeellisuuden muotoja. Yhtenä mallina on esitetty pienimuotoista yleishyödyllistä vapaaehtoistyövelvoitetta. Molempien kannattajia on niin oikealla kuin vasemmalla sekä niin yrittäjissä kuin kansalaisaktiiviteissakin. Osa perustulon kannattajista on sitä mieltä, että järjestelmään tulisi siirtyä kerralla tekemällä suurimittainen sosiaali- ja työttömyysturvan peruseremontti. Toiset puolestaan kannattavat asteittaista siirtymistä nykyistä tuki- ja viranomaisjärjestelmää uudistamalla (esim. Hiilamo 2012). Perustulon kuukausimäärien kohdalla toiset puhuvat nykykustannustasolla 700 eurosta kuukaudessa, toiset taas 1 000 eurosta tai suuremmasta summasta. (Perkiö & Suopanki 2012.)

Miten perustulo ideana ja käytäntönä toimii vaihtoehtona kiihtyvälle yrittäjyyden ylistykselle? Keskeisintä siinä on ensinnäkin, että ajatus kannustuksesta on toisenlainen. Siinä missä yrittäjämäisen kansalaisen keppikannustimena toimivat

neuroosi, ahdistus ja pelko työmarkkinoilta syrjään tippumisesta, on perustulon puolustuspuheissa kannustimeksi pyritty osoittamaan mahdollisuus valita itselleen mielekästä työtä sekä työntekijöiden paremmat oikeudet. Toinen perustulokeskustelun selvä ero uusliberaaliin yrittäjyyden ylistykseen on käsitys työntekijän asemasta ja suhteesta. Yrittäjämäiseksi kansalaiseksi kasvattamisessa näkökulma on aina lopulta säästeliään valtion, markkinoiden, sijoittajan, elinkeinoelämän, yrityksen tai yrittäjän, mutta perustulossa lähdetään liikkeelle epävarmassa työmarkkina-asemassa olevan näkökulmasta. Tähän liittyy mahdollisuus kieltäytyä tarjotusta työstä joustamisen sijaan. Perustulo takaisi prekaariaktiivien mukaan epävarmassa työsuhteessa oleville paremmat ja nykyaikaisemmat mahdollisuudet työtaisteluun (esim. Jakonen ym. 2012; Korhonen ym. 2009, 88–105), joiden heikentämisen puolesta elinkeinoelämä ja sijoittajat ovat liputtaneet nykyisessä työmarkkinoiden murroksessa (ks. esim. Elinkeinoelämän keskusliitto 2014b).

Kuten edellisessä aluvuossa ideatasolla viittasin, viime vuosina on tekijän-oikeuksien ja luovan talouden sekä tietojärjestelmä- ja mobiiliteknologian piirissä puhuttu paljon 'commonseista' eli yhteisresursseista ja nykyaikaisista yhteisomistuksen ja -tekemisen muodoista. Tieto- ja mobiilitekniikan alueella tunnetuimpia esimerkkejä commonseista ovat avoin data, vertaisverkot, vapaat ohjelmistot ja erilaiset ilmaiset, yhteistoimintaan perustuvat tiedon tuottamisen ja jakamisen muodot (esim. Wikipedia). Muina esimerkkeinä commonsien puolestapuhujat esittävät usein yhteismaat, osuuskunnat ja vallatut talot. Julkinen sektori ja kansalaisjärjestöt – monesti yhteistyössä – tarjoavat erilaisia tilallisia commonseja: leikkipuistoja voivat kaikki käyttää ilmaiseksi, kirjastopalvelut ovat kaikkien saatavissa, urheilukenttiä voi pienemmillä paikkakunnilla käyttää yleensä leikkimiseen ja pelaamiseen miелensä mukaan ja niin edelleen. Lisäksi monissa paikoissa julkiset ja järjestöjen omistamat rakennukset sisältävät tiloja, joissa järjestetään ilmaisia tai huokeita kansalaistapahtumia ja joita kenen tahansa on mahdollista käyttää ilmaiseksi tai pientä maksua vastaan. Suomessa luonto on ainutlaatuinen 'commons', jonka tasa-arvoisen käytön mahdollistaa jokamiehen oikeus. Kaikilla on, tietyin ehdoin, mahdollisuus käyttää yksityisessä tai valtion tai yhteismaanomistuksessa olevaa luontoa virkistytymistarkoituksiin. Commonsit ovat toisin sanoen alustoja, verkkoja, foorumeita, paikkoja ja tiloja, joita kaikki voivat käyttää ilmaiseksi tai samansuuruisin maksuin, eikä kukaan tee niiden käytöstä yksityistä voittoa, vaan mahdollinen voitto palautetaan takaisin toimintaan. (Commons.fi 2012)

Koulumaailmakaan ei missään tapauksessa ole täysin alistainen tai alistuva yrittäjyyden eetokselle, vaikka tämä "hybris" kriittisen pedagogiikan kieltä ja keinoja käyttääkin (Harni 2013). Myös koulutusmaailmassa on vastarintaa ja toisin toimimista. Tällaisissa käytännöissä ei välttämättä näkyvästi kritisoida juuri itsen yrittäjyyden eetosta tai siihen liittyvää keskinäisellä kilpailulla mitattavaa pärjäämistä, mutta tarjotaan tilalle tai ainakin rinnalle yhteisöllisen oppimisen malleja. Niissä oppimista ei nähdä perustavanlaatuisesti yksilöllisenä tekona tai prosessina, vaan se riippuu lähtökohtaisesti yhteisöstä ja mukanaolosta siinä. Tarkoitus ei ole tuottaa oppilaista ensisijaisesti keskenään kilpailevia pärjääjiä vaan yhdessä toimivia tekijöitä ja luoda rajoja ylittävää, solidaarista yhteisyyttä. Tärkeintä on tehdä kaikille

mahdolliseksi osallistuminen oppimisprosesseihin yhdessä. Näkyvimpiä esimerkkejä yhteisyydestä koulumaailmassa ovat inklusiiviset kouluhankkeet. Niiden tavoitteena on yhteinen koulujärjestelmä, koulu ja luokka, jotka mahdollistavat kaikenlaisista taustoista tulevien oppilaiden tasapuolisen osallistumisen. Inklusion ideaa on pyritty toteuttamaan eniten erityisopetuksen ja niin sanotun normaaliopetuksen yhdistämisessä, mutta myös esimerkiksi maahanmuuttajataustaisten oppilaiden ja Suomessa syntyneiden oppilaiden yhteisessä opettamisessa. Perusarvoja tällaisten käytäntöjen tai kokeilujen taustalla ovat kommunikatiivisuus, dialogisuus, vapaus, oikeudenmukaisuus, demokratia, osallistuminen, tasa-arvo, yhteisyys ja solidaarisuus. Keskeistä on myös se, että inklusiivinen opetus ei aseta oppilasta yksilönä maalitaulukseen siinä mielessä, että pelkästään tämän subjektiviteettia ja sitä rakentavia itsen teknologioita tulisi muokata haluttuun yrittäjyyden suuntaan, vaan myös rakenteita, käytäntöjä, kieltä, ideoita ja sosiaalista ympäristöä tulee muokata. (Naukkarinen 2000; 2005; ks. myös Freire 2005; 2014.)

Myös aiemmin käsitellyssä luovan talouden ja taiteen maailmassa on esimerkkejä vastarinnasta, joka enemmän tai vähemmän tietoisesta kohdistuu itsen yrittäjyyden eetoksen pakkolevittämiseen. Verrattuna vanhaan puolueissa tai ammattiyhdistyksissä tapahtuvaan ”protopoliittiseen” toimintaan nämä ovat yleensä pienempiä, vaihkeaisempia, moniulotteisempia sekä ennaltamääräytymistä ja keskusjohtoisuutta pakenevia taisteluita.

Taidemaailma on tunnettu kapinallisuudestaan. Uudet liikkeet ja suuntaukset ovat kerta toisensa jälkeen haastaneet vallitsevat näkemykset ja arvot. Yhteiskunnallisesti taiteessa ilmeni avantgardea jo paljon ennen kuin käsitettä alettiin käyttää. Antiikin roomalaisen runoilijan Ovidiuksen runokokoelma *Ars Amatoria* (Rakastamisen taito) kiellettiin Roomassa heti sen ilmestyttyä ja kirjailija karkotettiin valtakunnasta vuonna 8. Yhdysvaltain rajaviranomaiset estivät samaisen kirjan englanninkielisen käännöksen maahantuonnin vielä vuonna 1930. Sisäänkirjoitettu avantgardistisuus kuuluu taidemaailmaan. Esimerkiksi *Pariisin salongin* tuomaristo hylkäsi systemaattisesti kerta toisensa jälkeen Claude Monet’n ja hänen impressionistikollegoidensa työt aiheiltaan ja tyyleitään epäsovinnaisina 1860-luvulla. Tätä on pidetty myös taidekentän avantgarden käsitteellistämisen ensitapauksena. 1900-luvun kuuluisat poliittiset avantgarde-liikkeet, kuten dadaismi, surrealismi, lettrismi ja situationismi, tekivät tietoisempia transgressiivisiä hyökkäyksiä vallitsevia oloja ja taidenäkemyksiä vastaan. Näkyvimpiä osoituksia kritiikistä olivat liikkeiden julkaisemat manifestit ja pamfletit, joissa vaadittiin provokatiiviseen sävyyn – ja usein sarkastisesti – milloin taidejärjestelmän ja sen konventioiden täydellistä remonttia ja uuden, ei-porvarillisen kielen luomista, milloin taas yksilön vapauksia tai kommunistista vallankumousta. (Hautamäki 2003; Härmänmaa & Mattila 2007; Sederholm 1994.)

Avantgarde-liikkeille tyypillinen kekseliäisyys on sittemmin tarttunut moniin yhteiskunnallisiin liikkeisiin, ala- ja vastakulttuureihin, kantaottaviin taiteilijoihin ja kulttuuriaktivisteihin. Niidenkin tavoite on radikaalilla tavalla kyseenalaistaa ja haastaa vallitsevat olemisen, toiminnan ja ajattelun tavat sekä, usein viime kädessä, muuttaa maailmaa. Esimerkkejä ovat muun muassa mainosten sanomilla leikittele-

vät tai yritysten ja pankkien mainoksilta julkista tilaa takaisin valtaavat hankkeet. Bisnesmaailmassa toimivia tai valtopolitiikkaa provokatiivisen sarkasmin kautta haastavia ryhmiä on monia, *The Yes Men* ehkä tunnetuimpana. Erilaisia kerskakulttamista kritisoivia performansseja on nähty Suomessakin monia, kuten vaikkapa Jani Leinosen ryhmän *Ronald McDonaldin* kaappaus ja teloitus vuonna 2012. Myös katujen ja muiden julkisten tilojen valtauksat lukeutuvat tähän karnevalistisen poliittisen toiminnan perinteeseen. Näkyvästä kohteesta tai päällimmäisestä tavoitteesta riippumatta yhteistä niille kaikille on merkitysten, asioiden ja toiminnan tapojen yhteistäminen ja egoistisen tai individualistisen yrittäjäkansalaisuuden korvaaminen korostetun yhteisöllisellä tekijyydellä ja toimijuudella. Kaikkea tätä on alettu yleisesti nimittää 'kulttuurihäirinnäksi'. (Tammelin 2013.)

"Kulttuurihäirinnän käsitteestä onkin muodostunut tulkintakehys toiminnalle, joka ytimeltään on häirinnän politiikkaa: interventioita tiloihin ja tapoihin, jähmettyneisiin merkityksiin ja vastaanoton tapoihin. Se yhdistää taidetta ja politiikkaa, luovuutta ja vastarintaa ja on yhtä aikaa elävää elämää ja provokatiivistakin protestia, joka tuottaa yllättäviä kohtaamisia puhuttelevalla estetiikalla ja totutun – ja jopa laillisen – rajat ylittävällä hyökkäävyydellään. Kulttuurihäirintä on yhtä aikaa leikkiä ja totisinta totta. Se tulee vastaan kaduilla, mainostauluilla, julkisessa tilassa, mediassa, kuten elämä ikään – se ei aina esittäydy taiteeksi ja tarjoa mahdollisuutta etäänntyneeseen vastaanottoon vaan pakottaa yleisönsä tulkitsemaan sitä ilman taiteeksi nimeämisen turvaverkkoja. Kärjistäen voisin sanoa, että se ei tuota representaatioita vaan presentaatioita. Se ei esitä, vaan se on." (Lattunen 2013, 26.)

Avantgardistisenkaan taiteellisen toiminnan vastarinta-asema ei ole itsestään selvä. Liikkeistä ja niiden ilmaisumuodoista on tullut toinen toisensa perään taiteen valtavirtaa. Kulttuuriteollisuus on valjastanut avantgardismille ominaiset räväkät ilmaisut menestyksekkäästi osaksi itseään ja rahan tekemistä. (Harvie 2013, 108–149; Sederholm 1994, 188–212; Silverberg 2010, 199–201.) Konventionaalisempien taiteellisten ilmaisujen ja suuntausten kohdalla valtavirtaistuminen on ollut vieläkin yleisempää. Vähämäen (2009, 164–165) mukaan taiteen ja taiteilijoiden metodeja arvon luomiseen pyritään käyttämään nykyisen huomiotalouden aikana yleisesti. Yritykset panostavat brändäyksessään estetiikkaan, luovat organisaatiotaan koskevia tarinoita ja mikroideologisia lausumia sekä sponsoroivat näkyvästi taide- ja kulttuuritapahtumia. Radikaalin taiteen käyttöä ei suosita ainoastaan nykyisessä talous- ja johtamisajattelussa – "being creative" ja "thinking out of the box" – vaan myös käytännöissä ja toiminnassa.

Jen Harvie (2013) käsittelee yhteiskunnallisten yhteisötaiteellisten performanssien ja uusliberalistisen poliittisen käytännön välistä yhteyttä ja havaitsee niillä olevan taiteiden kriittisyydestä huolimatta paradoksaalisesti paljon yhteistä, vähintään retoriikan tasolla. Molemmissa kysytään elämän luovuutta ja innovatiivisuutta, osallisuutta, markkinointikykyä ja esilläoloa sekä uskotaan kaikkien 'taiteellisuuteen' ja yrittäjähenkisyyteen. Lisäksi Harvie katsoo, että kaupunkien ja

kaupunginosien 'kulttuuristumisen' ja 'luovuudellistumisen' rinnalla on kulkenut niiden gentrifikaatio ja vähävaraisimpien väestönosien ulossulkeminen. Taiteellisen vastarinnan kriittisyys on siis lähes aina vähintäänkin moniulotteista, ellei jopa ristiriitaista.

Kiistanalaisuudesta huolimatta kokeilevan taiteen kentällä on tehty viime vuosina paljon avauksia, joiden voidaan tulkita asettuvan poikkiteloin itsen yrittäjyyden ja egoismin hegemonisoitumiseen nähden. Klassinen esimerkki tästä on markkinaistumista vastustaneiden taiteilijoiden vetäytyminen marginaaliin harjoittamaan epäkaupallista tai konventionaalisen estetiikan vastaista taidetta (Adorno 1984). Avantgarde-liikkeet, kuten situationistit, pyrkivät puolestaan rikkomaan käyttäytymisen normeja ja tottumuksia sekä institutionalisoituneen taiteen kritiikkiä harjoittamalla että ylistämällä 'leikkiä'. Jussi Vähämäki johtaa Giorgio Agambenia mukaillen tulkinnan, jonka mukaan leikissä on kyse hypystä ulos yksilön jalustalle nostavasta tekijyydestä kohti yhteistä ja yhteisyyttä. Hänen mukaansa tuotteistaminen pyhittää ja privatisoi teoksen ja poistaa sen *yhteisestä käytöstä*. Se, mikä palauttaa teoksen yhteisyyteen tai pitää sen yhteisessä käytössä, on sillä leikkinen eli sen koskettaminen ja "näprääminen". Leikkiin osallistuu suoraan tai välillisesti monia ihmisiä, joilla on mahdollisuus käyttää, uudelleen merkityksellistää ja muunnella teosta. Vähämäki katsoo nykytaiteen museoiden pyrkivän toiminnassaan yhä useammin tällaiseen leikinomaiseen lähestymis- ja käsittelytapaan. (Vähämäki 2009, 166–167, 171–175; ks. myös Sederholm 1994, 67–78.)

Käytännönläheisemmin tarkasteltuna taiteen kentillä voi havaita monia esimerkkejä taiteen ja taiteilijuuden kaupallistumisen tai tuotteistumisen vastustamisesta. Yhden esimerkin tarjoavat erilaiset yhteisötaideprojektit, jotka pyrkivät osoittamaan yhteiskunnallisia epäkohtia ja osallistamaan sosiokulttuurisesti marginalisoituja ihmisiä, jos mahdollista heidän omista lähtökohdistaan ja haluistaan käsin. Yksi esimerkkiryhmä tämäntyyppisistä yhteisötaidehankkeista ovat hankkeet, joissa tarjotaan joko fyysinen tai virtuaalinen tila, johon "yleisö" voi tulla ja vaikakapa kehittää tiettyä teosideaa eteenpäin tai alkaa aivan alusta rakentaa yhdessä jotain annetun idean pohjalta. Yleinen tavoite on, että ihmiset tulevat projekteissa yhteen ja alkavat keskinäiseen vuorovaikutukseen luodakseen jotain, joka jollain tasolla vaikuttaa heidän tai jonkin muun ryhmän yhteiskunnalliseen asemaan. Monien tutkijoiden, taiteilijoiden ja kulttuuriaktivistien mukaan tällaisissa projekteissa on kyse yhteisyydestä myös aatteellisella ja abstraktimalla tasolla, sillä ne tuottavat toisten kanssa olemista, yhdessä olemista ja yhteistä olemista tekemisen kautta. Ihmiset jakavat niissä keskenään ideoita, kokemuksia, kykyjä ja, loppujen lopuksi, toimijuutta. Näissä projekteissa kollektiivinen toimijuus on yleensä väliaikaista ja pakenee pysyviä ja lukkoonlyötyjä identiteettejä, toisin kuin esimerkiksi perinteisissä yhteiskunnallisissa liikkeissä on ollut tavoitteena. Tässä mielessä niitä voidaankin 'deleuzeläisesti' nimittää kollektiivisen identiteetin jatkuvan uudelleen-tulemisen ympäristöiksi, jotka perustuvat omaehtoiseen yhdessä tekemiseen. Tällaiset projektit purkavat samalla taiteilijan yksilöllistä tekijyyttä. (Harvie 2013, 4–12, 19–23, 26–61; Papastergiadis 2012, 163–169.)

Erilaiset ala- ja vastakulttuurit omanlaisine tekemisen, vaihdon ja elämäntapoineen ovat viimeisten vuosikymmenten aikana olleet merkittävä vastavoima markkinatalousjärjestelmien voitontavoittelumentaliteetille. Kuten jo viittasin, esimerkiksi avantgarde-liikkeiltä paljon vaikutteita saaneelle punkkulttuurille on muutamia kaupallisia poikkeuksia lukuun ottamatta tunnusomaista voittoa tavoittelematon itse tekeminen. Näin toimivista yksilöistä ja heidän erilaisista kollektiiveistaan on muodostunut maailmanlaajuinen verkosto, joka tuottaa ja vaihtaa niin kulttuurituotteita ja tyylejä kuin poliittisia ajattelu- ja toimintatapojakin. Sen perusideana on varsinainen "tekemisen commons": kuka tahansa voi tehdä ja osallistua, oli paikka musiikin tai pienlehden julkaisemisesta tai poliittisesta kampanjoinnista jonkin asian puolesta. Vaikka punkkulttuurin kantava iskulause onkin tee-se-itse (*do-it-yourself, diy*), sille ja muille vastaaville alakulttuureille on vierasta ajattelu, että ideat tai toiminta saisivat alkunsa yksilöstä tai että yksilö yksin pystyisi tuottamaan jotain merkitsevää. Samoin niille on vieras ajatus, että kulttuurisen toiminnan perimmäisenä motiivina tulisi olla yksilöllinen menestyminen. Sen sijaan positiivista mainetta punkkulttuurissa saa vain, kun osallistuu johonkin yhteiseen tekemiseen, vieläpä mahdollisimman pitkäkestoisesti. Tuotteet puolestaan eivät saa arvoanmarkkinoiden logiikan mukaisesti, vaan yhteisessä käytössä. (O'Hara 1999; Taylor 2003; ks. myös Raippa 2002.)

Yhteiskunnalliset liikkeet, kuten Occupy tai globalisaation vastainen liike ovat myös esimerkkejä vastaavanlaisista, mutta vähemmän yhteiseen kulttuuriin tai elämäntapaan sitoutuneista vaihtoehtoisista työn, tuotannon ja jakamisen piireistä. Nekin perustuvat ajatukselle, että taloudellinen kilpailu yksilöiden välillä on pikemminkin haitallista kuin hyödyllistä, eikä se ole yhtään sen luonnollisempaa kuin yhteistoimintakaan. Niiden kaikkien suora tavoite on ollut lyhyellä aikavälillä synnyttää konkreettisia kollektiivisia toiminnan tapoja sekä pitkällä aikavälillä uudenlaisia yhteiskunnallisia arvoja, normeja ja rakenteita, jotka tukevat uudenlaisen kansalaissubjektin ja sen ihanne-eetoksen vakiintumista. Se, että ne eivät jaa sijoittajien ja uusliberalistien unelmaa vapaasta kilpailevasta talousrationaalisesta yksilöstä, ei tarkoita, etteivätkö ne arvostaisi yrittämistä. Globalisaation vastainen liike on eri muodoissaan mukana vahvasti ruoan tuotantoon ja jakeluun keskittyneissä organisaatioissa sekä erilaisissa media-alan kollektiiveissa. Zapatistit puolestaan ovat maailmalla tunnettuja Meksikon Chiapasin alueen työn, tuotannon ja jakelun uudelleenorganisoinnista yhteisomistuksesta ja pienyrittäjyydestä liikkeelle lähtien. Zapatistien kanssa samanlaisia pyrkimyksiä on Meksikon Oaxacan alkuperäiskansayhteisöillä, jotka ovat vastustaneet maidensa haltuunottoa energiantuotannon tai kaivosalan tarpeisiin hallinnon toimesta. (Blumenkrantz 2012; Denham 2010; Lynd & Grubačić 2012.)

* * * * *

Jos asiaa ajatellaan kokonaisyhteiskunnallisesti, niin kaikki edellä käsitellyt vaihtoehtoiset toimintatavat edellyttävät uudenlaista talous- ja yhteiskuntapoliittista ajattelua, mutta myös uudentyyppisiä käytäntöjä ja rakenteita. Yhteistä niille onkin

pyrkimys löytää konkreettisia vaihtoehtoja läpitaloudellistuneelle yksilöllisyydelle. Vaihtoehtojen toteuttaminen edellyttää hallitsevaksi muodostuneen yrittäjämäisen subjektiviteetin hylkäämistä kansalaisuuden *ideaalimuotona*. Vaihtoehtoiset toimijat pyrkivät palauttamaan toimijuuteen ne asiat, jotka sille ovat kilpailun tai yksin tekemisen sijaan läpi historian olleet ominaisia: lähtökohtainen riippuvuus muista, yhteistoiminta ja keskinäinen solidaarisuus.

Edellisten ideoiden ja käytännön esimerkkien lyhyen esittelyn tavoitteena on ollut osoittaa, ettei tämän kirjan tarkoitus ole vain räksyttää siitä, miten hallitsemaan uusliberalistinen finanssikapitalismi tai – siihen liittyvä – kritiikitön yrittäjyyden eetos lävistää yhteiskunnan ottaen ihmisen omaksi subjektikseen. Pyrkimyksenä kirjassa on ollut ensinnäkin tehdä näkyväksi yrittäjyyden eetoksen historialliset kehityskulut, yhteiskunnalliset kytkökset ja nykyiset ilmenemismuodot. Toiseksi tarkoitukseni – erityisesti tässä loppuosassa – on ollut osoittaa sille vaihtoehtoja. Yrittäjyyttä, yrittäjämäisyyttä ja yrittämistä tarvitaan, se on selvä, mutta meidän jokaisen hyvinvoinnin ja onnellisuuden sekä ympäristön elinvoimaisuuden nimissä sen tulisi perustua yksilöllisen menestymisen ja loputtoman pärjäämisen sijaan kaiken toiminnan ja olemisen sosiaalisuuteen ja kollektiiviseen vastuullisuuteen. Se on lopulta niin kustannustehokkainta kuin inhimillisintäkin.

Kirjallisuus

4-H-liitto (2012): Minustako 4-H yrittäjä? http://www.4h.fi/oma-yritys/minustako_4h-yrittaja/ katsottu 31.10.2012.

Aalto-yliopisto (2014): Maailmanluokan yliopistoksi vuoteen 2020 mennessä. <http://www.aalto.fi/fi/about/strategy/> katsottu 3.7.2014.

Adkins, Lisa (2013): Creativity, biography and the time of individualization. Teoksessa Mark Banks, Mark, Gill, Rosalind & Taylor, Stephanie (toim.): Theorizing Cultural Work. Labor, continuity and change in the cultural and creative industries. Oxon: Routledge, 149–160.

Adorno, Theodor (1975): Cultural industry reconsidered. *New German Critique* 6, 12–19.

Adorno, Theodor (1984): *Aesthetic Theory*. Toim. Gretel Adorno and Rolf Tiedemann. London, Boston: Routledge and Paul Kegan.

Adorno, Theodor & Horkheimer, Max (2008): *Valistuksen dialektiikka*. Filosofisia sirpaleita. Tampere: Vastapaino.

Ahtiainen, Ilkka & Blåfield, Antti (2012): Kapitalistin muotokuva. Björn Wahlroosin ihanne-Suomessa köyhänkin kannustimet ovat kunnossa. *Helsingin Sanomat* 12.2.2012, D1-2.

Akava (2014): *Korkeasti koulutetut ja työn kuormittavuus*. Helsinki: Akava. <http://www.akava.fi/kuormittavuus> katsottu 21.8.2014.

Alaja, Antti & Suominen, Esa (2013): *Taloutta työväelle – Markkinaliberalismin myyntejä murtamassa*. Helsinki: Into.

Alfredsson, Gudmundur & Eide, Asbjorn (1999): *The Universal Declaration of Human Rights: a common standard of achievement*. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers.

Anttonen, Anneli & Sipilä, Jorma (2000): *Suomalaista sosiaalipolitiikkaa*. Tampere: Vastapaino.

- AperDude (2014): Supermiehestä kuolevaiseksi. <http://aperdude.com/2014/10/13/supermiehesta-kuolevaiseksi/> katsottu 14.10.2014.
- ART 360 (2011): ART 360. <http://www.art360.fi/> katsottu 6.5.2012.
- Aurola, Eelis (1961): Suomen tehtaankoulut 1636-1881. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Autti, Outi & Hyry-Beihammer, Eeva Kaisa (2009): Kyläkouluverkko tuhoutumassa – koulujen lakkauttaminen jatkuu kiivaana. Kasvatus & aika 1/2009. http://www.kasvatus-ja-aika.fi/site/?lan=1&page_id=318#1 katsottu 5.8.2014.
- Backer, Thomas B. (1978): The mutualists: the heirs of Proudhon in the first international, 1865–1878. Cincinnati: University of Cincinnati.
- Banting, Keith & Kymlicka, Will (2006): Introduction: Multiculturalism and the welfare state. Setting the context. Teoksessa: Banting, Keith & Kymlicka, Will (toim.): Multiculturalism and the welfare state. Recognition and redistribution in contemporary democracies. Oxford: Oxford University Press, 1–45.
- Blumenkranz, Carla ym. (toim.) (2012): Occupy! Helsinki: Into.
- Bourdieu, Pierre (1984): The Field of Cultural Production. Essays on Art and Literature. New York: Columbia University Press.
- Brown, B.J. & Baker, Sally (2013): Responsible Citizens: Individuals, Health and Policy under Neoliberalism. London & New York: Anthem Press.
- Bruun, Otto & Eskelinen, Teppo (toim.) (2009): Finanssikapitalismi. Jumala on kuollut. Helsinki: Into.
- Byrnes, Bill (1999): Management and the Arts. Oxon: Focal Press.
- Cahm, Caroline (1989): Kropotkin and the rise of revolutionary anarchism 1872–1886. Cambridge: Cambridge University Press.
- Callon, Michel & Latour, Bruno (1981): Unscrewing the Big Leviathan: or how actors macro-structure reality and how sociologists help them to do so. Teoksessa Knorr-Cetina, Karin & Cicourel, Aaron (toim.): Advances in Social Theory and Methodology. London: Routledge and Paul Kegan, 277–303.
- Cameron, David (2009): The Big Society. Hugo Young Memorial Lecture 10.11.2009. http://www.conservatives.com/News/Speeches/2009/11/David_Cameron_The_Big_Society.aspx katsottu 6.4.2012.

Carson, Kevin A. (2007): *Studies in Mutualist Political Economy*. Charleston (SC): BookSurge.

Commons.fi (2012): Visio á la Commons.fi. <http://commons.drupalgardens.com/visio-%C3%A1-la-commonsfi> katsottu 19.11.2012.

Compendium (2014): Cultural imports, exports and trade balance (2000-2008). <http://www.culturalpolicies.net/web/statistics-markets.php?aid=107&cid=76&lid=en> katsottu 4.8.2014

Conesa, Juan Carlos, Kehoe, Timothy J. & Ruhl, Kim J. (2007): Modeling great depressions: the depression in Finland in the 1990s. *Quarterly Review* 11, 16-44.

Dean, Mitchell (1995): *Governing the Unemployed Self in an Active Society*. *Economy and Society* 24(4), 559–283.

Dean, Mitchell (1999): *Governmentality. Power and Rule in Mdoern Society*. London, Thousand Oaks & New Delhi: Sage.

Dean, Mitchell (2002): *Liberal Government and Authoritarianism*. *Economy and Society* 31(1), 37–61.

Dean, Mitchell (2007): *Governing Societies. Political Perspectives on Domestic and International Rule*. Berkshire: Open University Press.

Defourny, Jacques (2001): *Introduction: from third sector to social enterprise*. Teoksessa: Borzaga, Carlo & Defourny, Jacques (toim.): *The Emergence of Social Enterprise*. London & New York: Routledge, 1–27.

De Grauwe, Paul (2013): *The Political Economy of the Euro*. *Annual Review of Political Science* 16, 153–170.

Deleuze, Gilles (2005): *Jälkikirjoitus kontrolliyhteiskuntaan*. Teoksessa Gilles Deleuze: *Haastatteluja*. Tutkijaliitto. 118-125.

Denham, Diana & C.A.S.A. Collective (toim.) (2010): *Tavallisten ihmisten kapina – kertomuksia Meksikosta*. Helsinki: Into.

Elinkeinoelämän keskusliitto (2010): *Menestyvä ja hyvinvoiva Suomi. Kohti eduskuntavaaleja 2011*. http://www.ek.fi/ek/fi/yrittajyys_ym/yrittajyys/tietoa_pk-yri-tyksista/liitteet/Menestyva_hyvinvoiva_Suomi.pdf Katsottu 2.2.2012.

Elinkeinoelämän keskusliitto (2014a): *Teollisuus uudistuu jo, uudistuuko Suomi? Kasvun manifesti yritysten toimintaympäristön turvaamiseksi*. Helsinki: Elinkei-

noelämän keskusliitto. http://ek.fi/wp-content/uploads/Kasvun_manifesti.pdf katsottu 7.10.2014.

Elinkeinoelämän keskusliitto (2014b): Jälleen vastuutonta laitonta lakkoilua. <http://ek.fi/ajankohtaista/tiedotteet/2014/09/23/jalleen-vastuutonta-laitonta-lakkoilua/> katsottu 7.10.2014.

Elinkeino-, liikenne ja ympäristökeskus (2013): Kulttuuriyrittäjyys ja kulttuurimatkailu. <https://www.ely-keskus.fi/web/ely/kulttuuriyrittajyys-ja-kulttuurimatkailu#.U-zSGEhJwy4> katsottu 14.8.2014.

Elonen, Piia (2012): Vartiainen haluaa potkia suomalaiset töihin. Helsingin Sanomat 10.5.2012, A4.

ELY (2013): Osaaminen ja kulttuuri - Keski-Suomi. <http://www.ely-keskus.fi/ELYKESKUKSET/KESKISUOMENELY/OSAAMINENJAKULTTUURI/Sivut/default.aspx>

Eriksson, Kai & Vogt, Henri (2012): On self-service democracy. Configurations of individualizing governance and self-directed citizenship. *European Journal of Social Theory* 16(2), 153–173.

Eronen, Anne ym. (2013): Järjestöbarometri 2013. Helsinki: SOSTE Suomen sosiaali ja terveys ry. <http://jarjestohautomo-fi-bin.directo.fi/@Bin/ec18f51350c8d8841d-c9596276a92801/1408350712/application/pdf/594615/1%C3%A4rjest%C3%B6barometri%202013.pdf> katsottu 17.8.2014.

Eräsaari, Risto (2011): Saksan historiallinen koulukunta. Teoksessa: Heiskala, Risto & Virtanen, Akseli (toim.): Talous ja yhteiskuntateoria I. Vanhan mailman talous- ja suuri murros. Helsinki: Gaudeamus, 266–290.

Esping-Andersen, Gøsta (1999): *The Social Foundations of Postindustrial Economies*. Oxford: Oxford University Press.

Europa (2014): Kulttuuri. http://europa.eu/legislation_summaries/culture/index_fi.htm katsottu 9.9.2014.

Exworthy, Mark & Halford, Susan (eds.) (1998): *Professionals and the new managerialism in the public sector*, Maidenhead, UK: Open University Press.

Fagerström, Rita (2011): *Menestyjän käsikirja*. Helsinki: Sixdots.

Felber, Christian (2013): *Näkyvä käsi. Kohti yhteishyvän taloutta*. Helsinki: Gaudeamus.

Ferguson, Adam (1767): *An Essay on the History of Civil Society*. London. Julkaisu verkossa: www.constitution.org/af/civil.htm katsottu 14.9.2008.

Ferlie, Ewan (1996): *New Public Management in Action*. Oxford: Oxford University Press.

Florida, Richard (2002): *The Rise of the Creative Class. And How It's Transforming Work, Leisure and Everyday Life*. New York: Basic Books.

Foucault, Michel (1980): *Tarkkailla ja rangaista*. Helsinki: Otava.

Foucault, Michel (2000): *Ethics: Subjectivity and Truth (Essential Works of Foucault, 1954-1984)*. London: Penguin Books.

Foucault, Michel (2008): *Lectures at the Collège de France, 1978-1979*. New York: Palgrave Macmillan.

Foucault, Michel (2012): *Turvallisuus, alue, väestö*. Helsinki: Tutkijaliitto.

Freire, Paulo (2005): *Sorrettujen pedagogiikka*. Toim. Tomperi, Tuukka. Tampere: Vastapaino.

Freire, Paulo (2014): *Pedagogy of Hope. Reliving Pedagogy of the Oppressed*. London: Bloomsbury.

Friedman, Milton (1968): *The Role of Monetary Policy*. *American Economic Review* 58(1), 1-17.

Friedman, Milton (1977): *Inflation and Unemployment: Nobel lecture*. *Journal of Political Economy* 85, 451-72.

Friedman, Milton & Friedman, Rose (1982): *Vapaus valita*. Helsinki: Otava.

Förbom, Jussi (toim.) (2012): *Sparraajan käsikirja - Askelmerkkejä luovien alojen liiketoiminnan kehittämiseen*. Helsinki: Luova Suomi. <http://www.luovasuomi.fi/tietoa/julkaisuja>

Gay, Peter (1984): *The Bourgeois Experience. Victoria to Freud*. Oxford: Oxford University Press.

Gregg, Melissa (2013): *Teoksessa Mark Banks, Gill, Rosalind & Taylor, Stephanie (toim.): Theorizing Cultural Work. Labor, continuity and change in the cultural and creative industries*. Oxon: Routledge, 122-133.

Grundström, Elina (2012): *Nykyajan torpparit*. *Helsingin Sanomat* 5.6.2012, C3.

Haaga-Helia ammattikorkeakoulu (2013): Projektin esittely. Luova työ kannattavaksi. <http://blogit.haaga-helia.fi/kulttuuriyrittajyys/projektin-esittely/> katsottu 6.6.2014.

Hall, Stuart (2011): The Neoliberal Revolution. *Cultural Studies* 25(6), 705–728.

Hall, Stuart & Jacques, Martin (1983): *The Politics of Thatcherism*. London: Lawrence & Wishart.

Halonen, Katri (2011): Kulttuurituottajat taiteen ja talouden risteyskohdassa. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Hardt, Michael & Negri, Antonio (2009): *Commonwealth*. Cambridge (MA): Harvard University Press.

Harju, Aaro (2004) Järjestöt mukana liiketoiminnassa. Teoksessa Grönberg, Ville (toim.), *Yhteisö-talous ja sosiaalinen yrittäjyys*. Stakes. Helsinki, 45–49.

Harni, Esko (2013): Ihmiskoneet, yrittäjyyskasvatus ja vastarinta. <http://www.revalvaatio.org/wp/esko-harni-ihmiskoneet-yrittajyyskasvatus-ja-vastarinta/> katsottu 12.6.2014.

Harni, Esko (2014, tulossa): Yrittäjyys- ja kansalaiskasvatuksen uusliberalistiset tendenssit ordoliberalismin näkökulmasta. *Kansalaisyhteiskunta* 5(1).

Harvey, David (2008): *Uusliberalismin lyhyt historia*. Tampere: Vastapaino.

Harvie, Jen (2013): *Fair Play. Art, Performance and Neoliberalism*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Hautamäki, Irmeli (2003): *Avantgarden alkuperä: Modernin estetiikka Baudelairesta Warholiin*. Helsinki: Gaudeamus.

Haveri, Arto (2002): Uusi julkishallintojohtaminen kunnallishallinnon reformeissa. *Hallinnon tutkimus* 1/2002, 4–19.

Havimäki, Sari-Minna (2012): Yrittäjäksi yliopistosta. Tarinoita yliopistotaustaisista yrityksistä. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, Agora Center. <https://www.jyu.fi/erillis/agoracenter/julkaisut/kirjat/YrittajiksiYliopistosta.pdf> katsottu 18.11.2012.

Hayek, Friedrich von (1954): The use of Knowledge in Society. *The American Economic Review*, 35(4), 519–530. http://www.indiapolicy.sabhlokcity.com/debate/Notes/hayek_low.pdf

Hayek, Friedrich von (1994): *Tie orjuuteen*. Helsinki: Gaudeamus.

Healy, Nigel M. (2013): European Monetary Union: one money, one Europe? Teoksessa: Lynch, Philip, Neuwahl, Nanette & Rees, G. Wyn (toim.): Reforming the European Union: From Maastricht to Amsterdam. New York: Routledge, 87–107.

Heckscher, Charles & Donnellon, Anne (toim.). (1994): The Post-Bureaucratic Organization: New Perspectives on Organizational Change. Thousand Oaks (CA): Sage.

Heiskala, Risto & Luhtakallio, Eeva (toim.) (2006): Uusi jako. Miten Suomesta tuli kilpailukyky-yhteiskunta? Helsinki: Gaudeamus.

Helén, Ilpo (2005): Genealogia kritiikkinä. Sosiologia 42(2), 93–109.

Helin, Jesse (2012): Sankarit eivät kuole koskaan. <http://jessehelin.fi/sankarit-eivat-kuole-koskaan/>

Hembruff, Jesse (2011): Neoliberal Integration, The European Monetary Union and the European Sovereign Debt Crisis. Inquiry & Insight, 4(1), 6–18.

Hiilamo, Heikki (2011): Uusi hyvinvointivaltio. Helsinki: Like.

Hiilamo, Heikki (2012): Perustulon avulla eroon köyhyydestä. www.perustulo.org/kansalaisaloite-perustulosta/asiantuntijalausuntoja-kansalaisaloitteen-tueksi/heikki-hiilamo-perustulon-avulla-eroon-koyhydesta/

Hobbes, Thomas (1999): Leviathan, eli kirkollisen ja valtiollisen yhteiskunnan aines, muoto ja valta. Tampere: Vastapaino.

Hokkanen, Joni, Kettunen, Arja & Piirainen, Keijo (2005): Järjestöjen toiminnan yhtiöittäminen. Syitä ja seurauksia. Pieksämäki: Sosiaalitalouden tutkimuskeskus. http://pieksamaki.diak.fi/files/diak_pmk/Sosiaalitalous/Jrjestselvitys18.10.2005.pdf katsottu 14.3.2008.

Holvas, Jakke & Vähämäki, Jussi (2004): Odotustila. Pamfletti uudesta työstä. Helsinki: Teos.

Huotari, Tiina, Pyykkönen, Miikka & Pättiniemi, Pekka (2008): Sosiaalisen ja taloudellisen välimaastossa. Tutkimusnäkökulmia suomalaiseen sosiaaliseen yritykseen. Helsinki: STKL.

Hyvejohtajuus.fi (2012): Päivän pääoma, 3.10.2012. <http://www.hyvejohtajuus.fi/9457/johtajuus-on-metafora/> katsottu 11.12.2012.

Härmänmaa, Marja & Mattila, Markku (toim.) (2007): Anarkismi, avantgarde, terrorismi: Muutamia strategioita järjestyksen sotkemiseksi. Helsinki: Gaudeamus.

Ihan tavallisia asioita (2013): Ihan tavallisia asioita. www.tavallisia.fi katsottu 3.6.2014.

Isin, Engin (2004): The Neurotic Citizen. *Citizenship Studies* 8(3), 217–235.

Isin, Engin & Turner, Bryan (toim.) (2002): *Handbook of Citizenship Studies*. London: Sage.

Jakonen, Mikko, Peltokoski, Jukka & Virtanen, Akseli (2006): *Uuden työn sanakirja*. Helsinki: Tutkijaliitto.

Jakonen, Mikko ym. (2012): Vallataan elämä! – Prekariaatin perustulo. Teoksessa: Perkiö, Johanna & Suopanki, Kaisu (toim.): *Perustulon aika*. Helsinki: Into, 40–54.

Jakonen, Mikko ym. (2013): Toisenlainen tuotanto on välttämätön. <http://www.commons.fi/toisenlainen-tuotanto-valttamaton> katsottu 4.8.2014.

Jakonen, Mikko (2014, tulossa): Uuden työn politiikat. Prekarisaatio, hyvinvointivaltion murros ja poliittisen järjestelmän muutokset. *Tiede & edistys* 39(4).

Jokinen, Eeva (2011): "Yrittäkää edes!": prekarisaatio Pohjois-Karjalassa. Helsinki: Tutkijaliitto.

Julkunen, Raija (2001): *Suunnanmuutos: 1990 – luvun sosiaalipoliittinen reformi Suomessa*. Tampere: Vastapaino.

Julkunen, Raija (2008): *Uuden työn paradoksit. Keskusteluja 2000-luvun työprosess(e)ista*. Tampere: Vastapaino.

Järvensivu, Paavo (toim.) (2013): *Keynes 2013*. Hyrynsalmi: Mustarinda seura.

Kangas, Taisto (2006): *Suomen pankkikriisin alueellinen ulottuvuus. Esseitä paikallisista toimijoista ja toteuttajista*. Helsinki: Helsingin kauppar korkeakoulu.

Kannustusvalmennus (2012): *Avaimia elämänhallintaan, itsetuntemukseen ja luovuuteen*. <http://www.kannustusvalmennus.fi/nlp-ja-vuorovaikutus>

Kantola, Anu (2002): *Markkinakuri ja managerivalta. Poliittinen hallinta Suomen 1990-luvun talouskriisissä*. Helsinki: Loki-kirjat.

Kantola, Anu (2006): *Suomea trimmaamassa: suomalaisen kilpailuvaltion sanastot*. Teoksessa Heiskala, Risto & Luhtakallio, Eeva (toim.): *Uusi jako*. Helsinki: Gaudeamus, 156–178.

Kantola, Anu (2010): Kilpailukyky politiikan valtastrategiana. Teoksessa: Kaisto, Jani & Pyykkönen, Miiikka (toim.): Hallintavalta. Helsinki: Gaudeamus, 97–118.

Kantola, Jenni & Kautonen, Jari (2007): Vastentahtoinen yrittäjyys Suomessa. Teoksessa: Kautonen, Teemu (toim.): Vastentahtoinen yrittäjyys. Työpoliittinen tutkimus. Helsinki: Työministeriö, 17–110.

Kaskinen, Hannu (2009): Osuuskunnan konkurssi on edelleen harvinaisuus. http://www.pellervo.fi/otlehti/ot2_09/konkka_osk.htm katsottu 1.2.2010.

Kautonen, Teemu (toim.) (2007): Vastentahtoinen yrittäjyys. Työpoliittinen tutkimus. Helsinki: Työministeriö.

Kauppinen, Ilkka (2010): Akateeminen kapitalismi aineettoman omaisuuden haluttuunottamisena. Tiedepolitiikka, 35(2), 17–32.

Kauppinen, Ilkka & Moisio, Olli-Pekka (2008): Taloudellisista intresseistä ja vanhoista kaunoista kumpuava korkeakoulupolitiikkamme. Tiedepolitiikka 3/2008, 7–22.

Kendall, Gavin (2004): Global networks, international networks, actor networks. Teoksessa: Lerner, Wendy & Walters, William (toim.): Global Governmentality. Governing International Spaces. Oxon: Routledge, 59-75.

Keskitalo-Foley, Seija, Komulainen, Katri ja Naskali, Päivi (2010): Risto Reipas riskinottaja. Koulutuspolitiikan tavoitteleva ihannekansalainen. Teoksessa: Komulainen, Katri ym. (toim.) (2010): Yrittäjyyskasvatus hallintana. Tampere: Vastapaino, 15–36.

Kettunen, Pauli (2001): The Nordic Welfare State in Finland. Scandinavian Journal of History, 26(3), 225–247.

Kiander, Jaakko (2001): Laman opetukset, Suomen 1990-luvun kriisin syyt ja seuraukset. VATT-julkaisuja 27:5. Helsinki: VATT.

Kohtamäki, Vuokko (2007): Kansainvälinen vertailu yliopistojen taloudellisesta autonomiasta. Opetusministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2007: 42. Helsinki: Opetusministeriö. <http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Julkaisu/2007/liitteet/tr42.pdf?lang=fi> katsottu 10.9.2014

Kohtamäki, Vuokko (2012): Tieteentekijänä yliopisto-nimisessä talousyksikössä. Teoksessa Volanen, Vesa-Matti (toim.): Toiseksi paras? Tieteentekijät ja uusi yliopisto. Helsinki: Tieteentekijöiden liitto, 94–103.

- Kokoomus (2011): Matkaopas hyvinvointivaltiosta paremminvointivaltioon. Kokoomuksen eduskuntavaaliohjelma 2011. <http://www.fsd.uta.fi/pohtiva/ohjelma?-tunniste=kokvaaliohjelma2011>
- Kolmas lähde (2012): Kohti uudenlaista maailmaa. Arviointiraportti paikallistason hankkeista ESR-kehittämisohjelmassa. Kulttuuri-, liikunta- ja nuorisoalojen kolmas sektori hyvinvointipalvelujen tarjoajana 2007-2013. Helsinki: Aalto-yliopisto, Kauppakorkeakoulu, Pienyrityskeskus.
- Komulainen, Katri ym. (toim.) (2010): Yrittäjyyskasvatus hallintana. Tampere: Vastapaino.
- Korhonen, Anna-Reetta, Peltokoski, Jukka & Saukkonen, Miika (2009): Paskaduuneista barrikadeille – prekariaatin julistus. Helsinki: Into.
- Korhonen, Maija (2012): Yrittäjyyttä ja yritysmäisyyttä kaikille? Uusliberalistinen hallinta, koulutettavuus ja sosiaaliset erot peruskoulun yrittäjyyskasvatuksessa. Joensuu: itä-Suomen yliopisto.
- Korkman, Sixten (2012): Talous ja utopia. Jyväskylä: Docendo.
- Koskiaho, Briitta (2008): Hyvinvointipalvelujen tavaratalossa – Palvelutalous ja sosiaalipolitiikka Englannissa, Ruotsissa ja Suomessa. Tampere: Vastapaino.
- Koskiaho, Briitta (2012): Britannia luo uutta yhteiskuntamallia. Helsingin Sanomat 4.6.2012, A2.
- Kotiranta, Tuija (2008): Aktivoinnin paradoksit. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Kuntaliitto (2012): Kunta-alan markkinointitutkimus 2012. <http://www.kunnat.net/fi/asiantuntijapalvelut/viestinta/tutkimus/Documents/Kunta-alan%20markkinointitutkimus%202012.pdf>
- Kumpulainen, Kaisu (2012): Kylätoiminta ja aktiivisen kylän tuottaminen. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Kuoppala, Kari, Lätti, Riikka & Pekkola, Elias (2012): Akateemisesti tyypillinen epätyypillinen työ. Teoksessa Volanen, Vesa-Matti (toim.): Toiseksi paras? Tieteen tekijät ja uusi yliopisto. Helsinki: Tieteen tekijöiden liitto, 12–27.
- Kuperkeikka (2012): Yrittäjyyskasvatus. <http://www.kuperkeikkaesikoulut.fi/page.php?id=4> katsottu 1.12.2012.
- Kuusela, Hanna & Ylönen, Hannu (2013): Konsulttidemokratia. Miten valtiosta tehdään tyhmä ja tehoton. Helsinki: Gaudeamus.

Kuusela, Pekka & Saastamoinen, Mikko (toim.) (2006): Kansalaisuuden ääriviivoja. Hallinta ja muodonmuutokset myöhäsmmodernilla ajalla. Helsinki: Palmenia.

Kuusi, Erkki (1914): Talvityöttömyys. Sen esiintyminen, syyt ja ehkäisytoimenpiteet Suomen suurimmissa kaupungeissa. Taloustieteellisiä tutkimuksia XV. Helsinki: Kansantaloudellinen yhdistys.

Kuusi, Pekka (1961): 60-luvun sosiaalipolitiikka. Porvoo: WSOY.

Kähkönen, Esko (1982): Kansanopetus Suomen Lapissa ennen kansakoulua. Rovaniemi: Lapin korkeakoulu.

Laine, Esko & Laine, Tuija (2010): Kirkollinen kansanopetus. Teoksessa: Hanska, Jussi & Vainio-Korhonen, Kirsi (toim.): Huoneentaulun maailma. Kasvatus ja koulutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle, 258–311.

Laitinen, Arto & Pessi, Anni-Birgitte (toim.) (2010): Solidaarisuus. Helsinki: Gaudemus.

Laki kunta- ja palvelurakennemuutuksesta, L 169/2007.

Laki kuntouttavasta työtoiminnasta, L189/2001.

Lamminen, Tiina (2015, tulossa): Kunta ja taiteilija, kuntataiteilija. Kulttuuripolitiikan tutkimuksen vuosikirja 1.

Lappalainen, Tuomo (2012): Kuinka yliopistouudistuksesta tuli kaikkien aikojen fiasko. Suomen Kuvalehti 30.10.2012. <http://suomenkuvalehti.fi/jutut/kotimaa/kuinka-yliopistouudistuksesta-tuli-kaikkien-aikojen-fiasko> katsottu 5.9.2013.

Larner, Wendy (2000): Neo-liberalism: Policy, Ideology, Governmentality. *Studies in Political Economy* 63, 5–25.

Larner, Wendy & Walters, William (2004): Introduction: Global Governmentality. Teoksessa: Larner, Wendy & Walters, William (toim.): *Global Governmentality. Governing International Spaces*. Oxon: Routledge, 1-20.

Latour, Bruno (2005): *Reassembling the Social: An Introduction to Actor–Network Theory*. Oxford, New York: Oxford University Press.

Latour, Bruno (2007): Emme ole koskaan olleet moderneja. Tampere: Vastapaino.

Lattunen, Tuija (2013): Mitä kulttuurihäirintä on? Teoksessa: Tammelin, Jari (toim.): Häiriköt. Kulttuurihäirinnän aakkoset. Helsinki: Into, 26–27.

Law, John (toim.) (1986): *Power, Action and Belief: A New Sociology of Knowledge*. London: Routledge & Kegan Paul.

Lehikoinen, Anita (2009): Yliopistouudistus irrottaa yliopistot valtiosta. Valtiotyönantaja 1/2009 http://www.valtiotyönantaja.fi/lehti/fi/arkisto/1_2009/artikkelit/Yliopistouudistus_irrottaa_yliopistot_valtiosta/index.jsp?tulostettava=1 katsottu 29.3.2013.

Lehtiö, Sakari (2004): Suomen pankkikriisin taustatekijät, luonne ja kriisinhoito erityisesti säästöpankeissa. *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 100(2), 173-178.

Lewis, Michael & Swinney, Dan (2008): *Social Economy & Solidarity Economy: Transformative Concepts for Unprecedented Times?* Teoksessa: Allard, Jenna ym. (toim.): *Solidarity Economy: Building Alternatives for People and Planet*. US Solidarity Economy Network, 28-41.

Liikanen, Ilkka (2005): Kansallinen yhtenäisyys vai kansanvalta. Suomalainen nationalismi. Teoksessa Pajuoja, Jussi & Saukkonen, Pasi (toim.): *Nationalismit*. Helsinki: WSOY, 222-245.

Linebaugh, Peter (2014): Pysäyttäkää varkaat! Aapinen yhteisvaurauteen ja yhteistekemiseen. <http://www.commons.fi/pysayttakaa-varkaat> katsottu 7.8.2014.

Lippert, Randy (2010): Mundane and mutant devices of power: Business improvement districts and sanctuaries. *European Journal of Cultural Studies*, 13(4), 477-494.

Liski, Jarno (2011): Rehtorin palkka nousi 60 prosenttia. *Jylkkäri* 23.3.2011. <http://www.jylkkari.fi/2011/03/rehtorin-palkka-nousi-60-prosenttia/> katsottu 9.11.2012.

Liukko, Jyri (2013): *Solidaarisuuskone. Elämän vakuuttaminen ja vastuuajattelun muutos*. Helsinki: Gaudeamus.

Livingston, Paisley (2005): *Art and Intention. A Philosophical Study*. Oxford: Oxford University Press.

Locke, John (1995): *Tutkielma hallitusvallasta: Tutkimus poliittisen vallan oikeasta alkuperästä, laajuudesta ja tarkoituksesta*. Helsinki: Gaudeamus.

Lundström, Tommy & Wijkström, Filip (1995): *Från röst till service? Den Svenska Ideella Sektorn I Förändring*. Stockholm. Sköndahlsinstitutets skriftserie.

Luova Suomi (2012a): *Luova Suomi*. <http://www.luovasuomi.fi/luovasuomi> katsottu 22.10.2012.

Luova Suomi (2012b): Arvokas työelämä: taide, kulttuuri ja liikunta liiketoiminnan tukena. <http://www.luovasuomi.fi/article/1351> katsottu 27.11.2012

Luova Suomi (2012c): JOHDE: Parhaita käytäntöjä onnistuneeseen yritysysteistyöhön. <http://www.luovasuomi.fi/event/211> katsottu 4.1.2013.

Luukka, Teemu (2012): EK:n tykistötuli hämmentää palkansaajia. Helsingin Sanomat 13.12.2012, 13.

Lynd, Staughton & Grubačić, Andrej (2012): Zapatistit ja tuplajuulaiset. Keskusteluja anarkismista, marxilaisuudesta ja radikaalista historiasta. Helsinki: Into.

Lähde, Ville (2013): Niukkuuden maailmassa. Helsinki: Niin & näin -kirjat.

Lähteenmaa, Jaana (2006): 2000-luvun nuorisotyöprojektien kompastuskiviä kentällä. Teoksessa: Rantala, Kati & Sulkunen, Pekka (toim.): Projektiyhdistyksen kääntöpuolia. Helsinki: Gaudeamus, 105–119.

Marshall, Thomas H. (1950): Citizenship and Social Class and Other Essays. Cambridge University Press.

Mattila, Noora (2011): Freelancer-ilmio leviää kaikkialle. Helsingin Sanomat 22.9.2011, C1.

Mill, John Stuart (1907): On Social Freedom or the Necessary Limits of Individual Freedom arising out of the Conditions of our Social Life. <http://liberologi.wordpress.com/2011/10/01/on-social-freedom-by-john-stuart-mill/> katsottu 29.6.2013.

Miller, Peter & Rose, Nikolas (1989): Poliittiset rationalisaatiot ja hallintatekniikat. Politiikka 31(3), 145–158.

Miller, Peter & Rose, Nikolas (2010): Miten meitä hallitaan? Tampere: Vastapaino.

Moilanen, Helka (2009): Ohjelmalista aluekehittämistä muutoksen kynnyksellä: pienet ja keski-suuret aluekeskukset kilpailukyky- ja/vai koheesiopolitiikan ytimessä. Kunnallistieteellinen aikakauskirja 1/2009, 68–91.

Montsion, Jean Michel (2012): When talent meets mobility: un/desirability in Singapore's new citizenship project. Citizenship Studies 16(3–4), 469–482.

Morris, Brian (2004): Kropotkin: the Politics of Community. Humanity Press.

Morrison, Charles (1854): Essay on Labour and Capital. London: Longman, Brown, Green and Longmans. <http://archive.org/stream/essayonrelations00mor-r/#page/n3/mode/2up> katsottu 16.9.2012.

Mäkinen, Olli (2013): Yhteisöllinen tekijyys. Pohjalainen 9.2.2013. <http://www.pohjalainen.fi/kulttuuri-ja-viihde/elokuvat-ja-vidoot/yhteisollinen-tekijyys-1.1335036> katsottu 21.9.2014.

Mölsä, Emilia (2012): Pakkoyrittäjyys vakiintuu työelämässä. YLE uutiset 5.7.2012. http://yle.fi/uutiset/pakkoyrittajyys_vakiintuu_työelamassa/6196162 katsottu 1.12.2013.

Möttönen, Sakari (2002): Henkilöstön edustajat kunnallisen organisaation managerialistisen kehityksen säätelijöinä – esimerkkinä Jyväskylän kaupungin tekninen palvelukeskus. Kunnallistieteen aikakauskirja 4/2002, 357–374.

Möttönen, Sakari & Niemelä, Jorma (2005): Kunta ja kolmas sektori. Jyväskylä: PS-kustannus.

Naukkarinen, Aimo (2000): Konstruktionistisen näkökulman merkitys inklusiivisen koulun rakentamisessa. Kasvatus 31(2), 159–170.

Naukkarinen, Aimo (2005): Osallistavaa koulua rakentamassa. Moniste 5/2005. Helsinki: Opetushallitus.

Neeson, J. M. (1996): Commoners: Common Right, Enclosure and Social Change in England, 1700–1820. Cambridge: Cambridge University Press.

Nenonen, Marko (2006): Lapiolinjalla. Työttömät pakkotöissä 1948–1971. Jyväskylä: Atena.

Nissilä, Maija-Leena (2014): Hyvä suunnittelu auttaa arjessa. Opettaja.fi etusivu. <http://www.opettaja.fi/cs/Satellite?c=Page&pagename=OpettajaLehti%2FPage%2Fjuttusivu&cid=1351276519632&juttuID=1355755387548> katsottu 4.8.2014.

Nortio, Jukka: Osaamisen kehittäminen on investointi kilpailukykyyn. <http://www.ekonomilehti.fi/panosta-osaamisen-kehittamiseen-tue-yrityksen-kilpailukyky/> Katsottu 14.6.2014.

Näsi, Salme, Leppänen, Pasi ja Meklin, Pentti (2008): Näkyvät ja näkymättömät kustannukset kunnan sisäisillä markkinoilla. Kunnallistieteellinen aikakauskirja 2/2008, 171–180.

O'Hara, Craig (1999): The Philosophy of Punk. More Than Noise. San Francisco: AK Press.

Opetusministeriö (1999): Kulttuuriteollisuuden kehittäminen Suomessa: kulttuuriteollisuustyöryhmän loppuraportti. http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Julkaisut/1999/liitteet/kulttuuriteollopm1_99.pdf Katsottu 1.5.2013.

Opetusministeriö (2004): Yrittäjyyskasvatuksen linjaukset ja toimenpideohjelma. Helsinki: Opetusministeriö. http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Julkaisut/2004/liitteet/opm_169_opm18.pdf Katsottu 1.5.2013.

Opetusministeriö (2009a): Korkeakoulupohjaisen yrittäjyyden edistäminen. Opetusministeriön ja työ- ja elinkeinoministeriön korkeakoulupohjaisen yrittäjyyden edistämisen yhteistyöryhmän muistio. Opetusministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2009:10. Helsinki: Opetusministeriö. <http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Julkaisut/2009/liitteet/tr10.pdf?lang=fi> katsottu 11.9.2014.

Opetusministeriö (2009b): Yrittäjyyskasvatuksen suuntaviivat. Opetusministeriön julkaisuja 2009:7. Helsinki: Opetusministeriö. <http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Julkaisut/2009/liitteet/opm07.pdf?lang=en> katsottu 5.6.2012.

Opetusministeriö (2010a): Ammattikorkeakoulutus ja sen kehittäminen. <http://www.minedu.fi/OPM/Koulutus/ammattikorkeakoulutus/?lang=fi> katsottu 7.4.2012

Opetusministeriö (2010b): Yliopistolaitoksen ja yliopistolain uudistaminen. http://www.minedu.fi/OPM/Koulutus/koulutuspolitiikka/Hankkeet/Yliopistolaitoksen_uudistaminen/ katsottu 9.9.2014.

Opetus- ja kulttuuriministeriö (2011a): Taideyliopistoselvitystyöryhmän muistio. Opetus- ja kulttuuriministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2011:1. Helsinki: Opetus- ja kulttuuriministeriö. <http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Julkaisut/2011/liitteet/tr01.pdf?lang=fi> katsottu 2.11.2013.

Opetus- ja kulttuuriministeriö (2011b): Valtioneuvoston selonteko kulttuurin tulevaisuudesta. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2011:8. Helsinki: Opetus- ja kulttuuriministeriö.

Opetus- ja kulttuuriministeriö (2012a): Kulttuuriteollisuus ja -yrittäjyys tietoyhteiskunnassa. http://www.minedu.fi/OPM/Kulttuuri/kulttuuri_tietoyhteiskunnassa/kulttuuriteollisuus_ja_yrittajyys/?lang=fi Katsottu 1.5.2013.

Opetus- ja kulttuuriministeriö (2012b): Koulutus ja tutkimus vuosina 2011–2016. Kehittämissuunnitelma. Helsinki: Opetus- ja kulttuuriministeriö. <http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Julkaisut/2012/liitteet/okm01.pdf?lang=fi> katsottu 9.9.2014.

Opetus- ja kulttuuriministeriö (2013): Opetus- ja kulttuuriministeriön kirjanpitoyksikön tilinpäätös vuodelta 2012. http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Linjaukset_ja_rahoytulosohjaus_netra/tilinpaatos_2012/liitteet/2012_tilinpaatos.pdf katsottu 14.8.2014.

Opetus- ja kulttuuriministeriö (2014a): AMK-uudistus 2011–2014. http://www.minedu.fi/OPM/Koulutus/ammattikorkeakoulutus/ammattikorkeakoulu_uudistus/?lang=fi katsottu 3.9.2014.

Opetus- ja kulttuuriministeriö (2014b): Yrittäjyyden toimenpideohjelma. http://www.minedu.fi/OPM/Koulutus/artikkelit/yrittajeyden_toimenpideohjelma/index.html katsottu 12.9.2014.

Ostrom, Elinor ym. (1999): Revisiting the Commons: Local Lessons, Global Challenges. *Science* 284, 278–282.

Paakkunainen, Kari (2007): Alkaisinko yrittäjäksi? Tutkimus nuorten yrittäjyyspo liittisista kirjoituksista ja asenteista. Helsinki: Yksityisyrittäjien säätiö, Kerhokeskus – Koulutyön Tuki ry, Nuorisotutkimusverkosto. <http://www.nuorisotutkimus-seura.fi/julkaisuja/yritys.pdf> katsottu 12.9.2014.

Palmroos, Jenni (2011): Pakkoyrittäjyys vaatii vahvaa elämänhallintaa. Työelämän tutkimuspäivien konferenssijulkaisuja. Tampere: Tampereen yliopisto.

Papastergiadis, Nikos (2012): *Cosmopolitanism and Culture*. Cambridge: Polity.

Patentti- ja rekisterihallitus (2012): Kaupparekisteri. Rekisteröidyt uudet osuuskunnat 31.12.2001–31.12.2011. Tilastotilaus.

Patentti- ja rekisterihallitus (2014): Yritysten lukumäärät kaupparekisterissä. <http://www.prh.fi/fi/kaupparekisteri/yritystenlkm/lkm.html> katsottu 27.9.2014.

Patriikka, Nina (2012): Luovan osiaan lajikuvaus. <http://www.pakkahuone.com/blog/55/20/Luovan-osiaan-lajikuvaus>

Patomäki, Heikki (2007): Uusliberalismi Suomessa. Lyhyt historia ja tulevaisuuden vaihtoehdot. Helsinki: WSOY.

Peda.net (2008): Mitä yrittäjyyteen tarvitaan? http://www.peda.net/veraja/joensuu/virtu08/markkanen/aliveraja_2

Pehkonen, Jaakko (1998): Työttömyys, työn taloustiede ja suomalaiset työmarkkinat. *Kansantaloudellinen Aikakauskirja* 4/1998, 445-450.

Peltokoski, Jukka (2006): Postfordismi. Teoksessa: Jakonen, Mikko ym. (toim.): *Uuden työn sanakirja*. Helsinki: Tutkijaliitto, 113–124.

Perkiö, Sanna (2010): Markkinavoimia pitää käyttää taiteilijoiden hyväksi. *Mielipidekirjoitus*. Helsingin Sanomat 19.12.2010.

- Perkiö, Johanna & Suopanki, Kaisu (toim.) (2012): Perustulon aika. Helsinki: Into.
- Piketty, Thomas (2014): Capital in the Twenty-First Century. Cambridge (MA): Belknap Press.
- Polanyi, Karl (2009): Suuri murros: aikakautemme poliittiset ja taloudelliset juuret. Tampere: Vastapaino.
- Power, Michael (1999): Audit Society – Rituals of Verification. Oxford: Oxford University Press.
- Proudhon, Pierre-Joseph (1996): The General Idea of the Revolution in the Nineteenth Century. London: Pluto.
- Puhakka, Antero & Rautopuro, Juhani (2010): Huojuva lato – isäntiä ja isäntien varjoja? Tieteentekijöiden liiton jäsenkysely 2010. Helsinki: Tieteentekijöiden liitto. http://www.tieteentekijoidenliitto.fi/files/57/jasenkysely_2010.pdf katsottu 14.8.2012.
- Puhakka, Antero & Rautapuro, Juhani (2012): Yliopistotyöstressin muutokset. Teoksessa Volanen, Vesa-Matti (toim.): Toiseksi paras? Tieteentekijät ja uusi yliopisto. Helsinki: Tieteentekijöiden liitto, 28–43.
- Pukero, Päivi (2009): Epämääräisestä elämästä kruunun haltuun. Irtolaisuuden ja huono-osaisuuden kontrolli Itä-Suomessa 1860–1885. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Pyykkönen, Miikka (2010): Yhteisöistä yrityksiksi? Sosiaalinen yritys ja muuttuva kolmas sektori. Teoksessa Kaisto, Jani & Pyykkönen, Miikka (toim.): Hallintavalta. Helsinki: Gaudeamus, 119-143.
- Pyykkönen, Miikka (2014): Michel Foucault – onko subjektilla mahdollisuuksia? Teoksessa: Pyykkönen, Miikka & Kauppinen, Ilkka: 1900-luvun ranskalainen yhteiskuntateoria. Helsinki: Gaudeamus (tulossa).
- Pärnänen, Anna & Sutela, Hanna (2011): Työn tekemisen uudet muodot ja tilastot. Helsinki: Tilastokeskus. http://www.stat.fi/artikkelit/2011/art_2011-12-12_002.html?s=0 katsottu 18.9.2014.
- Pättiniemi, Pekka (2008): Uusosuustoiminta Euroopassa. Teoksessa: Koskenniemi, Erkki (toim.): Osuustoiminnallinen yhteisyrittäminen. Helsinki: Kansan Sivistystyön Liitto KSL ry, 29–52.
- Quiggin, John (2014): Zombitalous. Tampere: Vastapaino.

Rahikainen, Marjatta (2010): Omat lapset, vieraat lapset, kerjäläislapset. Teoksessa: Hanska, Jussi & Vainio-Korhonen, Kirsi (toim.): Huoneentaulun maailma. Kasvatus ja koulutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle, 313–354.

Raippa, Ritva (2002): Punkin kaksi vuosikymmentä – etnografiaa ja punkkareiden elämäkertoja. Joensuu: Joensuun yliopisto.

Rakennerahastot.fi (2014): Millainen hanke voi saada rahoitusta. <http://www.rakennerahastot.fi/millainen-hanke-voi-saada-rahoitusta-#.U-hMS0hJwy4> katsottu 9.8.2014.

Rantala, Kati & Sulkunen, Pekka (2007): Projektiyhteiskunnan kääntöpuolia. Helsinki: Gaudeamus.

Rakennerahastotietopalvelu (2014): ESR-toimintalinjat. <https://www.eura2007.fi/rtiepa/ohjelmanosio.php?ps=VA> katsottu 1.7.2014.

Reinola, Outi (2014): Työtön työhönvalmentaja. Kirkko ja Kaupunki 26.5.2014. <http://www.kirkkojakaupunki.fi/artikkelit/tyoton-tyohonvalmentaja> katsottu 19.6.2014.

Rinne, Risto ym. (2012): Valta, uusi yliopistopolitiikka ja yliopistotyö Suomessa. Managerialistinen hallintapolitiikka yliopistolaisten kokemana. Jyväskylä: Suomen kasvatustieteellinen seura.

Rose, Nikolas (1992): Governing the enterprising self. Teoksessa: Heelas, Paul & Morris, Paul (toim.): The Values of the Enterprise Culture. The Moral Debate. London: Routledge, 141–164.

Rose, Nikolas (1999): Powers of Freedom. Reframing political thought. Cambridge: Cambridge University Press.

Rowe, Jonathan (2013): Our Common Wealth: The Hidden Economy That Makes Everything Else Work. Oakland: Berrett-Koehler

Ruuskanen, Osmo (2009): Pankkikriisit – syyt, seuraukset sekä kriisin hallinta. Helsinki: Finanssi- ja vakuutuskustannus.

Ruuskanen, Petri (1995): Maaseutuyrittäjyys puheina ja käytäntöinä. Onko verkostoyrittäjyydessä vastaus suomalaisen maaseudun rakenneongelmiin? Kokkola: Jyväskylän yliopisto, Chydenius-instituutti.

Rönneberg, Leif (1999): Eriytynyt ja moniulotteinen kolmas sektori. Teoksessa Hokkanen, Liisa ym. (toim.): Haastava kolmas sektori. Helsinki: Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto, 78–100.

Røyseng, Sigrid (2008): Arts management and the autonomy of art. *International Journal of Cultural Policy* 14(1), 37–48.

Saarikivi, Janne (2014): Professori on nykyisessä yliopistossa ensi sijassa pankinjohtaja. *Helsingin Sanomat* 8.9.2014, kolumni.

Saastamoinen, Mikko (2006): Riskitodellisuus ja aktiivisen kansalaisuuden ihanne. Teoksessa: Kuusela, Pekka & Saastamoinen, Mikko (toim.): *Kansalaisuuden ääri-
viivoja. Hallinta ja muodonmuutokset myöhäismodernilla ajalla*. Helsinki: Palmenia, 53–84.

Saastamoinen, Mikko (2010): Aktiivisen kansalaisuuden vastatulkintoja: Neuroottinen ja hylätty kansalaisuus. Teoksessa Kaisto, Jani & Pyykkönen, Miikka (toim.): *Hallintavalta*. Helsinki: Gaudeamus, 230–253.

Sarasvuo, Jari (1996): *Sisäinen sankari*. Helsinki: WSOY.

Sarasvuo, Jari (1997): *Sisäinen tuli. Väkevä ja tasapainoinen elämä on ulottuvillasi*. Helsinki: Writers' House.

Sarasvuo, Jari (1998): *Vapaus! Itsensä johtamisen mahdollisuudet*. Espoo: Writers' House.

Sarasvuo, Jari (2005): *Huomiotalous. Diilin opetukset*. Helsinki: Otava.

Saukkonen, Pasi (2013): Kolmas sektori – vanha ja uusi. *Kansalaisyhteiskunta* 4(1), 6–31.

Sederholm, Helena (1994): *Intellektuaalista terrorismia*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Shantz, Jeff (2013): *Commonist Tendencies: Mutual Aid Beyond Communism*. New York: Punctum Books.

Shakti (2014): *Psykologian asiantuntijapalveluita työelämään*. <http://www.shakti.fi/> katsottu 13.7.2014.

Shamir, Ronen (2008): The age of responsabilization: on market-embedded morality. *Economy and Society* (37)1, 1–19.

Siefen, Hans-Peter (2010): *Yrittäjähenkisyys, avain ihan mihin vain*. <http://www.yrittajalinja.fi/blogi/2010/12/21/435> Katsottu 10.3.2012.

Siisiäinen, Martti (1986): *Intressit, yhdistyslaitos ja poliittisen järjestelmän vakaisuus*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Siisiäinen, Martti (1998): Vapaaehtoiset organisaatiot ja taistelu luokista. Teoksessa: Kinnunen, Petri & Laitinen, Raimo (toim.): Näkymätön kolmas sektori. Helsinki: Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto ry, 23–40.

Siltala, Juha (2004): Työelämän huonontumisen lyhyt historia. Muutokset hyvinvointivaltioiden ajasta globaaliin hyperkilpailuun. Helsinki: Otava.

Silverberg, Mark (2010): The New York School Poets and the Neo-Avant-Garde. Between Radical Art and Radical Chic. Farnham: Ashgate.

Sipilä, Jorma (2007): Valta yliopistossa. Tampere: Vastapaino.

Sipilä, Jorma (2011): Hyvinvointivaltio sosiaalisena investointina: älä anna köyhälle kalaa vaan koulutus! Yhteiskuntapolitiikka 76 (4), 359–372.

Sisäasiainministeriö (2005): Kunta- ja palvelurakenneuudistus. Muistio 9.5.2005. Helsinki: Sisäasiainministeriö.

Sjöblom, Stefan (2006): Kohti projektoitunutta julkishallintoa. Teoksessa: Rantala, Kati & Sulkunen, Pekka (toim.): Projektityhteiskunnan käänköpuolia. Helsinki: Gaudeamus, 71–86.

Smith, Adam (1933): Kansojen varallisuus: Tutkimus sen olemuksesta ja tekijöistä. Ensimmäinen nide. Porvoo: WSOY.

Smith, Adam (1999): Ihmisen niistä luonteenpiirteistä, jotka voivat vaikuttaa muiden onneen ja menestykseen. Helsinki: Kautelaari.

Smith, Adam (2003): Moraalitutunon teoria. Helsinki: Kautelaari.

Smolander, Jyrki: Integratiivinen nationalismi – porvarillisen Suomen hyvinvointi-ideologia toisen maailmansodan jälkeen? http://www.ennenjanyt.net/4-01/smolander.htm#N_7

Somervuori, Elina (1996): Aktiivinen työvoimapolitiikka ja työttömyys OECD-maissa. Helsinki: Valtion taloudellinen tutkimuskeskus.

Sosiaali- ja terveysministeriö (1999): Aktiivinen sosiaalipolitiikka -työryhmän muistio. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.

Sosiaali- ja terveysministeriö (2014): Sote-uudistus. http://www.stm.fi/vireilla/kehittamisohjelmat_ja_hankkeet/palvelurakenneuudistus katsottu 5.8.2014.

- SOSTE (2012): Sosiaali- ja terveysjärjestöt hyvinvoinnin rakentajina. Helsinki: Suomen sosiaali ja terveys ry. http://issuu.com/soste/docs/jarjestot_hyvinvoinnin_rakentajina2012?e=6237587/1069901 katsottu 17.8.2014.
- SOSTE (2013): Sosiaalibarometri 2013. Helsinki: Suomen sosiaali ja terveys ry. <http://issuu.com/soste/docs/sosiaalibarometri2013> katsottu 17.8.2014
- Sowell, Thomas (2012): "Trickle Down" theory and "Tax Cuts for the Rich". Stanford: Hoover Institution Press. <http://www.webcitation.org/6AvD7JHEC> katsottu 13.5.2013.
- Spencer, Herbert (1857): Progress: Its Law and Causes. The Westminster Review 67. <http://www.readbookonline.net/readOnLine/35850/> katsottu 12.8.2014.
- Stenholm, Pekka ym. (2013): Global Entrepreneurship Monitor. Finnish 2012 Report. Turku: Turun yliopisto. <http://www.gemconsortium.org/docs/download/2891> katsottu 14.9.2014.
- Stokes, Susan C. (2001): Mandates and Democracy. Neoliberalism by Surprise in Latin America. Cambridge: Cambridge University Press.
- Suhonen, Marjo, Paasivaara, Leena ja Nikkilä, Juhani (2009): Kuntien välinen yhteistyö kehittämishankkeessa. Kunnallistieteellinen aikakauskirja 1/2009, 8–26.
- Suomen yrittäjät (2009): Elämä on yrittämistä - Kuperkeikka Esikoulut Oy, Porvoo, Espoo. <http://www.yrittajat.fi/kuperkeikkaesikoulu> katsottu 1.12.2012.
- Suomen yrittäjät (2014): Sata mallia yrittäjyysopetukseen. <http://www.yrittajat.fi/fi-FI/yritystoiminnanabc/koulutus/satamallia/> katsottu 14.9.2014.
- Suoranta, Anu (2011): Itsensä työllistävät ovat palkansaajia heikommassa asemassa. Helsingin Sanomat 9.12.2011, mielipidekirjoitus.
- Susiluoto, Ilmari (2006): Suuruuden laskuoppi. Venäläisen tietoyhteiskunnan synty ja kehitys. Helsinki: WSOY.
- Swartz, Clarence Lee (1927): What is Mutualism? <http://www.panarchy.org/swartz/mutualism.index.html> katsottu 21.9.2014.
- Syrjämaa, Taina (2007): Edistyksen luvattu maailma. Edistysusko maailmannäytellyissä 1851-1915. Helsinki: SKS.
- Taloussanomien 23.10.2008. Tule lama kultainen. www.taloussanomien.fi katsottu 19.6.2014.

Tammelin, Jari (toim.) (2013): Häiriköt. Kulttuurihäirinnän aakkoset. Helsinki: Into.

Taylor, Steven (2003): False Prophet: Fieldnotes from the Punk Underground. Middletown: Wesleyan University Press.

Teivainen, Teivo (1999): Fujimorin Peru – Uusliberalismi, likainen sota ja kehitysyhteistyö. Helsinki: Rosebud Books.

Teknologiaeollisuus (2013): Uudella palkkausjärjestelmällä haetaan joustoa ja tehokkuutta. <http://www.teknologiaeollisuus.fi/fi/palvelut/uudella-palkkausjarjestelmalla-haetaan-joustoa-ja-tehokkuutta.html> katsottu 12.7.2014.

Throsby, David (2001): Economics and culture. Cambridge: Cambridge University Press.

Throsby, David (2010): The Economics of Cultural Policy. Cambridge: Cambridge University Press.

Throsby, David (2012): Valuation and the cultural sector: current issues and future directions. <http://www.slideshare.net/TBCT/culture-the-economy-david-throsby-valuation-and-the-cultural-sector> katsottu 2.4.2014.

Tilastokeskus (2004): Konkurssien määrä jälleen laskuun. Helsinki: Tilastokeskus. <http://www.stat.fi/ajk/tiedotteet/v2004/067oiks.html> katsottu 30.7.2012.

Tilastokeskus (2008): Julkisten työpaikkojen osuus vähentynyt kolme prosenttiyksikköä 1996–2006. http://www.tilastokeskus.fi/til/tyokay/2006/tyokay_2006_2008-11-12_tie_003.html Katsottu 1.3.2013.

Tilastokeskus (2010): Tehtävärühmässä nuorisotyö työskentelevien henkilöiden lukumäärä kuntasektorilla 1995 - 2008. Lukemat saatu sähköpostitse Anne Hottilta 2.4.2013.

Tilastokeskus (2012): Työvoimatutkimus. Helsinki: Tilastokeskus. <http://www.tilastokeskus.fi/til/tyti/> katsottu 3.2.2013.

Tilastokeskus (2013): Kuntasektorin palkkatilasto. Lukemat saatu sähköpostitse Anne Hottilta 2.4.2013.

Tilastokeskus (2014a): Valtiontalous. http://www.stat.fi/tup/suoluk/suoluk_valtiontalous.html katsottu 19.8.2014.

Tilastokeskus (2014b): Koulutuksen järjestäjät ja oppilaitokset. http://tilastokeskus.fi/til/kjarj/2013/kjarj_2013_2014-02-13_tie_001_fi.html katsottu 5.8.2014.

Tilastokeskus (2014c): Kulttuuritilasto 2013. Helsinki: Tilastokeskus.

Toivio, Tuula (2014): Tutkimus: Suomen terveydenhuoltojärjestelmä ei ole tasa-arvoinen. Helsingin Sanomat 16.6.2014. <http://www.hs.fi/kotimaa/a1402886939342> katsottu 5.8.2014.

Tomperi, Tuukka (2009) (toim.): Akateeminen kysymys. Yliopistolain kritiikki ja kiista uudesta yliopistosta. Tampere: Vastapaino.

Topelius, Zacharias (1928): Maamme kirja. Lukukirja Suomen alimmille oppilaitoksille. 32. painos. Porvoo: WSOY.

Trainers' House (2012): Palvelumme. <http://www.trainershouse.fi/palvelumme> Katsottu 8.9.2012.

Trägårdh, Lars (toim.) (2007): State and Civil Society in Northern Europe. The Swedish Model Reconsidered. Oxford, New York: Berghahn Books.

Tsahuridu, Eva E. & Vandekerckhove, Wim (2008): Organisational Whistleblowing Policies: Making Employees Responsible or Liable? Journal of Business Ethics (82)1, 107–118.

Turunen, Santtu & Kangas, Taisto (toim.) (2001): Pankkikriisin pitkä varjo - Suomen 1990-luvun pankkikriisin yhteiskunnallinen tilinpäätös. Helsinki: Comi.

Turun Sanomat 15.7.2011. Eläkesäästämisen suosio romahtanut ennätysalas. <http://www.ts.fi/uutiset/talous/239262/Elakesaastamisen+suosio+romahtanut+ennatys-alas> katsottu 4.5.2012.

Tutkimus- ja innovaationeuvosto (2014): Uudistava Suomi: tutkimus- ja innovaatiopolitiikan suunta 2015–2020. Helsinki: Valtioneuvosto. http://www.minedu.fi/OPM/Tiede/tutkimus- ja_innovaationeuvosto/liitteet/TIN2014.pdf katsottu 6.11.2014.

Työ- ja elinkeinoministeriö (2011): Ministeritrio luovan talouden kehittämisestä: mahdollisuudet otettava käyttöön. Työ- ja elinkeinoministeriö, Tiedotteet 2011, 23.3.2011. https://www.tem.fi/ajankohtaista/tiedotteet/tiedotearkisto/vuosi_2011/ministeritrio_luovan_talouden_kehittamisesta_mahdollisuudet_otettava_kaytoon.102364.news katsottu 12.5.2012.

Työ- ja elinkeinoministeriö (2012): Työolobarometri. Lokakuu 2011. Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisuja. Työ ja yrittäjyys 29/2012. Helsinki: Työ- ja elinkeinoministeriö. http://www.tem.fi/files/33535/TEMjul_29_2012_web.pdf.pdf katsottu 1.4.2013.

Työ- ja elinkeinoministeriö (2014a): Työllisyyskatsaus kesäkuu 2014. 22.7.2014. <http://www.tem.fi/files/40578/KESA14.pdf> katsottu 17.8.2014.

Työ- ja elinkeinoministeriö (2014b): Rekisteriin merkityt yritykset. <https://www.tem.fi/index.phtml?s=2567> katsottu 19.8.2014.

Työministeriö (1995): Suomen työllisyysohjelma 1996-1999: työttömyyden puolitaminen. Helsinki: Työministeriö.

Uimonen, Anu (2012): Taide ja raha kohtaavat uusin ehdoin. Helsingin Sanomat 24.3.2012, C2.

Vakkuri, Jarmo (2011): Menokehykset ja kuntien kustannuskontrollin politiikka. Kunnallistieteellinen aikakauskirja 2/2011, 117–120.

Valtioneuvosto (2005): Yrittäjyyden politiikkaohjelma. Helsinki: Valtioneuvosto. http://valtioneuvosto.fi/tietoarkisto/politiikkaohjelmat_2003-2007/yrittajyysohjelma/fi.pdf katsottu 14.5.2012.

Valtioneuvosto (2009): Valtioneuvoston selonteko kunta- ja palvelurakennemuutoksesta. Helsinki: Valtiovarainministeriö. http://www.vm.fi/vm/fi/04_julkaisut_ja_asiakirjat/01_julkaisut/03_kunnat/VNK-selonteko_suomi%20bkansi.pdf

Viinanen, Iiro (1994): Talouspolitiikka ja vuoden 1995 budjettiesitys. Kansantaloudellinen aikakauskirja 4/1994, 552–557.

Viinanen, Iiro (1995): Talouspolitiikka ja yrittäjyys. Kansantaloudellinen aikakauskirja 4/1995, 623–628.

Viinanen, Iiro (2014): Vaaran vuodet 1991–1995 – Muistelmia ja päiväkirjamerkin-
töjä. Toim. Kalle Heiskanen. Helsinki: Paasilinna.

Virolainen, Jutta (2009): Kulttuuri vientituotteena. Kulttuuriviennin merkitykset ja tavoitteet opetus- ja kulttuuriministeriön ohjelmateksteissä 2000-luvun alussa. Julkaisematon pro gradu –tutkielma. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Virtanen, Akseli (2006): Taloudellinen elämä. Teoksessa: Jakonen, Mikko ym. (toim.): Uuden työn sanakirja. Helsinki: Tutkijaliitto, 125–129.

Virtanen, Akseli (2007): Biopoliittisen talouden kritiikki. Helsinki: Tutkijaliitto.

Volanen, Vesa-Matti (toim.) (2012): Toiseksi paras? Tieteentekijät ja uusi yliopisto. Helsinki: Tieteentekijöiden liitto.

Vähämäki, Jussi (2003): Kuhnurien kerho. Helsinki: Tutkijaliitto.

- Vähämäki, Jussi (2006): Aivotyö. Teoksessa: Jakonen, Mikko ym. (toim.): Uuden työn sanakirja. Helsinki: Tutkijaliitto, 146–152.
- Vähämäki, Jussi (2009): Itsen alistus. Työ, tuotanto ja valta tietokykykapitalismissa. Helsinki: Like-kustannus.
- Wacquant, Loïc (2013): Köyhyyden rankaiseva sääntely uusliberalistisella ajalla. Kulttuurintutkimus 30:3, 40–44.
- Wahlroos, Björn (2012): Markkinat ja demokratia – loppu enemmistön tyrannialle. Helsinki: Otava.
- Walters, William (2004): The Political rationality of European Integration. Teoksessa: Larner, Wendy & Walters, William (toim.): Global Governmentality. Governing International Spaces. Oxon: Routledge, 155–173.
- Walters, William & Haahr, Jens Henrik (2005): Governing Europe: Discourse, governmentality and European integration. London & New York: Routledge.
- Weber, Max (1980): Protestanttinen etiikka ja kapitalismin henki. Helsinki: WSOY.
- Woodcock, George (1996): Pierre-Joseph Proudhon. A Biography. Montreal, New York, London: Black Rose Books.
- Wrede, Georg Henrik (2006): Kuka omistaa aatteellisen yhdistyksen projektit? Projektiarviointi aatteellisen yhdistyksen näkökulmasta. Teoksessa: Rantala, Kati & Sulkunen, Pekka (toim.): Projektityhteiskunnan kääntöpuolia. Helsinki: Gaudeamus, 87–104.
- Wright, Erik Olin (2010): Envisioning Real Utopias. London: Verso.
- Wright, Erik Olin (2012): Taking the social in socialism seriously. Socio-economic Review 10, 286–402.
- Wright, Erik Olin (2013): Transforming Capitalism through Real Utopias, American Sociological review 78(1), 1–25.
- Ydhake, Konrad (2014): Tigga. Stockholm: STHLM Panda. http://www.youtube.com/watch?feature=player_embedded&v=So9Nfm6uVdc katsottu 17.9.2014.
- YES-verkosto (2012): Koko Ehjä polku -video. <http://vimeo.com/32080506> katsottu 15.6.2012.

Yle Uutiset 10.11.2011. Hjällis Leijonatornista: Taantuma on paras aika suunnitella. http://yle.fi/uutiset/hjallis_leijonatornista_taanuma_on_paras_aika_suunnitel-la/5450670

Ylinen, Antti (2011): Opettajien yrittäjyyskasvatusvalmiudet Etelä-Pohjanmaan lukioissa. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Yrittäjyyskasvatuksen ehjä polku -hanke (2012): Yrittäjyyskasvatuksen ehjä polku -hanke. <http://www.peda.net/veraja/ehjapolku> katsottu 15.6.2012.

YTK (2013): YTK:n jäsenmäärän kehitys. http://www.ytk.fi/fi/tietoa_ytk_sta/jasen-maaran_kehitys/

YRITTÄJYYS on päivän sana. Se halutaan nähdä työllisyyden, kansantalouden ja suomalaisen kilpailukyvyn pelastajana. Yrittäjyydessä ei kuitenkaan ole kyse vain taloudesta tai liiketoiminnasta, vaan syvemmälle ja laajemmalle yhteiskuntaan ulottuvasta ilmiöstä. Siitä yritetään monenlaisin keinoin tehdä yleinen yksilöllinen ja sosiaalinen eetos eli järjellinen ja moraalinen olemisen muoto.

Tässä kirjassa tarkastellaan, miten yrittäjyydestä tuli lähes koko yhteiskuntaa läpileikkaava kansalaissubjektiviteetti. Se ei kosketa vain yksilöitä, vaan myös organisaatioita ja yhteisöjä. Kirjassa käydään läpi yrittäjähengen historiallista muotoutumista niin ideoiden kuin käytäntöjen tasolla. Erityisesti teoksessa keskitytään 1990-luvun laman jälkeisiin tapahtumiin Suomessa. Niitä tarkastellaan erilaisten tapausten kautta: julkisen sektorin, kansalaisyhteiskunnan, tieteen ja taiteen sekä yrittäjäkansalaisuuden tuottamisen ja kasvattamisen. Teos antaa myös kuvan yrittäjähenkisyyden masinoinnin negatiivisista seurauksista. Lukijaa ei kuitenkaan haluta jättää toivottomuuden tilaan, vaan kirjassa esitellään myös vaihtoehtoisia taloudellista kansalaisuutta koskevia ajattelu- ja toimintamalleja.

SoPhi-sarja 127
ISBN 978-951-39-5844-2
ISSN 1238-8025

SoPhi